

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

2500 DE ANI DE LA LUPTA GETILOR PENTRU APĂRARE A
LIBERTĂȚII ȘI INDEPENDENȚEI

DUMITRU BERCIU

GETO-DACH, ISTORIE ȘI CIVILIZAȚIE

CONSTANTIN PREDĂ

★

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU ÎN ISTORIA ROMÂNIEI
(III) Cristalizarea relațiilor feudale (secolele VIII—XI)

ȘTEFAN OLTEANU

CONCEPȚIA ROMÂNIEI ȘI CEHOSLOVACIEI ASUPRA SECURITĂȚII
COLECTIVE EUROPENE ȘI COLABORAREA LOR ÎMPOTRIVA FASCIS-
MULUI (1930—1939) (II)

ION M. OPREA

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

PREZAN MEMORIALISTUL (III)

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ GARIBALDI DIN ANII 1982—1985

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE
REVISTA REVISTELOR
DE ISTORIE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE
INDEX ALFABETIC

12

TOMUL 39

1986

DECEMBRIE

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P. O. Box 12—201. Telex 10376 prsfi r — București, Calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71247 — București, tel. 50.72.41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 39, Nr. 12
decembrie 1986

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

- DUMITRU BERCIU, 2500 de ani de la lupta geților pentru apărarea libertății și independenței 1165
CONSTANTIN PREDA, Geto-dacii, istorie și civilizație 1172

- ȘTEFAN OLTEANU, Cu privire la începuturile evului mediu în istoria României (III).
Cristalizarea relațiilor feudale (secolele VIII—XI) 1183
ION M. OPREA, Concepția României și Cehoslovaciei asupra securității colective euro-
pene și colaborarea lor împotriva fascismului (1930—1939) (II) 1200

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- Pr Zan memorialistul (III) (*Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu*) 1215

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- B liografie selectivă Garibaldi din anii 1982—1985 (*Ștefan D Iureanu*) 1227

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Sesiunea științifică cu tema : „Marele Mircea Voievod — personalitate proeminentă a
istoriei naționale” : Simpozionul „600 de ani de la urcarea pe tron a Marelui Mircea
Voievod” ; Al XIX-lea lectorat de vară al societății de științe istorice din
România (*Constantin Șerban, Ion Șendrulescu*) ; Călătorie de studii în U.R.S.S.
(*Irina Gavrila*) ; Cronică. 1234

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- * * * *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Edit. militară, București, 1986, XVI +
638 p. (*Andrei Busuioceanu*) 1240
ONISIFOR GHIBU, *Nu din partea aceea*, Edit. Eminescu, București, 1985, 423 p. (*Ion
Bălgrădean*) 1241

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU și LIDIA DEMÉNY, <i>Carle și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)</i> , Edit. Eminescu, București, 1985, 264 p. + il. (Paul Cernovodeanu)	1243
GHEORGHE ZAHARIA, ION CUPȘA, <i>Participarea României la înfrângerea Germaniei naziste</i> , Edit. politică, București, 1985, 362 p. (Gelcu Maksutovici)	1244

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

"Past & Present. A Journal of Historical Studies", Numbers 102—105, February-November, 1984, 708 p. (Mihai Manea)	1246
Index alfabetic (Mihai Oprișescu)	1249

REVISTA DE ISTORIE

TOME 39 N° 12

décembre 1986

SOMMAIRE

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

- DUMITRU BERCUI, 2500 ans depuis la lutte du gètes pour la liberté et l'indépendance 1165
CONSTANTIN PREDA, Gétodaces, histoire et civilisation 1172

- ȘTEFAN OLTEANU, A propos des commencements du moyen-âge dans l'histoire de Roumanie (III). La cristallisation des relations féodales (VIIIe—XIe siècles) . . 1183
ION V. OPREA, La conception de la Roumanie et de la Tchécoslovaquie concernant la sécurité collective européenne et leur collaboration contre le fascisme (1930—1939) (II) 1200

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

- P. erzan le mémorialiste (III) (*Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu*) . . . 1215

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- B' liographie sélective concernant Garibaldi durant l'étape 1982—1985 (*Ștefan Delureanu*) 1227

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session scientifique: „Le Grand Mircea Voievode — personnalité marquante de l'histoire nationale”; Le symposium „600 ans depuis l'avènement au trône du Grand Mircea Voievode”; Le XIXe lectorat d'été de la société des sciences historiques de Roumanie (*Constantin Șerban, Ion Șendrulescu*); Voyage d'études en U.R.S.S. (*Irina Gavrilă*); Chronique. 1234

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- * * * *Istoria militară a poporului român* (L'histoire militaire du peuple roumain), vol. II, Edit. militară, București, 1986, XVI + 638 p. (*Andrei Busuioceanu*) . . 1240
ONISIFOR GHEBUI, *Nu din partea aceea* (Non pas de ce côté-là), Edit. Eminescu, București, 1985, 423 p. (*Ion Bălgrădeanu*) 1241

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU și LIDIA DEMÉNY, <i>Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)</i> (Livre et imprimerie dans la société roumaine et sud-est européenne) (XVII ^e —XIX ^e siècle), Edit. Eminescu, București, 1985, 264 p. + il. (<i>Paul Cernovodeanu</i>)	1243
GHEORGHE ZAHARIA, ION CUPȘA, <i>Participarea României la înfrângerea Germaniei naziste</i> (La participation de la Roumanie à la défaite de l'Allemagne nazie), Edit. politică, București, 1985, 362 p. (<i>Gelcu Maksutovici</i>)	1244

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

"Past & Present. A Journal of Historical Studies", Numbers 102—105, February-November, 1984, 708 p. (<i>Mihai Manea</i>)	1246
Index alphabétique (<i>Mihai Oprișescu</i>)	1249

2 500 DE ANI DE LA LUPTA GEȚILOR PENTRU APĂRAREA LIBERTĂȚII ȘI INDEPENDENȚEI

DUMITRU BERCIU

După al IX-lea Congres al P.C.R. s-a acordat o atenție din ce în ce mai sporită cercetării istoriei patriei și cunoașterii trecutului nostru, a obirșiei devenirii noastre. În cele două decenii ce s-au scurs, a pătruns în știința istorică românească un curent proaspăt, de gândire dialectică materialist-istorică, de simțire patriotică, de prețuire a adevărului istoric așa cum a fost el, în afara tuturor prejudecăților și intereselor politice.

S-a deschis larg perspectiva cercetării și cunoașterii obiective a istoriei. De aci s-a luminat cu adevărat tezaurul trecutului nostru și s-au deslușit momentele importante, culmile luminoase ale istoriei noastre naționale.

Cea dintîi culme luminată de făclia istoriei scrise universale a fost anul 514 î.e.n., cînd geții, strămoșii poporului român, luau armele în mîini ca să-și apare libertatea, pămîntul și mormintele părinților lor.

Izvoarele antice privind pe geto-daci sînt în general puține, de multe ori contradictorii și adesea nesemnificative, dar la Herodot — care a trăit în sec. V î.e.n. — găsim interesante referiri la geți. În lucrarea sa — *Istorie* — Herodot descrie pe larg campania lui Darius I, regele perșilor împotriva sciților, în anul 514 î.e.n. și prezența lui în Balcani și la Dunărea de Jos. În 1986 s-au împlinit 2 500 de ani de la acest eveniment, cînd izvoarele consemnau prima faptă de arme a strămoșilor îndepărtați ai poporului român. Herodot menționează că expediția era îndreptată împotriva sciților, care după „părintele” istoriei s-ar fi învecinat cu geții pe Istru (Dunăre). Relatarea lui Herodot nu corespunde realității secolului VI — V î.e.n., întrucît descoperirile arheologice din România, cît și ale colegilor sovietici, arată că geții se aflau și la nord de Istru, pînă la Tyras (Nistru), încă din prima jumătate a mileniului I î.e.n., cînd s-au desprins din fondul general tracic, ca ramură nordică, și cea mai importantă a lumii tracice, care a și atins sub Burebista și Decebal cea mai înaltă treaptă de dezvoltare și afirmare. De fapt, încă în vremea lui Herodot geto-dacii locuiau întreaga arie dintre Haemus (Stara Planina), Carpații Păduroși, Tyras și Dunărea mijlocie. Însă sciții sînt documentați la răsărit de Nistru, cu deosebire în stepele nord-pontice, răspîndindu-se mult spre Asia centrală, amenințînd, desigur, statul persan. Unele elemente de cultură scitică au fost descoperite și pe teritoriul țării noastre. Multe se găsesc în Moldova, cît și în Transilvania, dar aceasta nu înseamnă că în epoca lui Herodot sciții ar fi constituit o pătură dominantă la nord de Dunăre, care să îndreptățească pe istoricul grec să stabilească linia de despărțire dintre sciți și geți pe Istru. Se știe că însăși fondarea cetăților grecești — Histria, Tomis, Callatis, s-a petrecut în mediul traco-getic și că aristocrația locală

era și ea interesată în negoțul cu grecii, ca și reprezentanții aceleiași aristocrații nord-dunărene. Lumea geto-dacă, încă din sec. VIII—VII î.e.n. constituia o unitate etnică, economică, culturală și lingvistică, unitate care se documentează prin cultura Basarabi (după localitatea cu același nume din jud. Dolj). Și în secolele următoare, prin complexul Ferigile-Birșești-Babadag III-Ravna-Dobrina (din Bulgaria) se păstrează — și se dezvoltă —, aceeași unitate etno-culturală traco-geto-dacică în aria de la nord de Balcani, Pontul Euxin și Carpații Meridionali și Răsăriteni (pînă la Nistru). Descoperirile făcute în Dobrogea, la Tariverde, Cernavodă, Enisala, Beidaud și Sarinasuf reflectă puternica unitate traco-getică, sud și nord-dunăreană. Merită a fi menționat că raporturile dintre sciți și traco-geto-daci au fost destul de strînse, dacă ne gîndim la grupul de descoperiri scitice de pe Mureș, la cele de pe Tisa și cele din Moldova. Așa încît evenimentul din anul 514 î.e.n. și lupta geților împotriva persilor, înainte ca aceștia să ajungă pe teritoriul propriu-zis scitic —, adică de la răsărit de Nistru —, se explică și prin relațiile strînse dintre geți și sciți și interesele lor economice și de altă natură comune. În unitatea etno-culturală geto-dacică se întîlnesc, în general, numeroase elemente de cultură specifică scitică, drept urmare a raporturilor reciproce, dar trebuie să amintim că cele mai multe bunuri de cultură scitică, de nivel superior, pătrundeau în rîndurile vîrfurilor aristocrației locale, care întreținea raporturi mai intime cu aristocrația războinică a sciților din stepele nord-pontice. O atare constatare este valabilă nu numai pentru sec. VI î.e.n. dar și pentru secolele V și IV î.e.n., cînd în arta „princiară” traco-getică se întîlnesc influențe scite.

Dar indiferent de relațiile geților cu sciții așa cum reies ele din documentarea arheologică, geții s-au opus cu armele uriașei armate persane pentru a-și apăra libertatea și independența. Curajul geților a impresionat pe Darius, iar Herodot a ținut să noteze episodul getic al expediției, „maiei rege” ca ceva neobișnuit, mai ales în raport cu restul lumii tracice.

„Înainte de a ajunge la Istru, birui mai întîi pe geți, care se cred nemuritori”, scrie Herodot (IV, 93), adăugînd : „Căci tracii, locuitorii din Salmydessos și cei care ocupă ținutul așezat mai sus de orașele Apollonia și Messembria, — pe nume scirmiazi și nipseeni —, s-au predat lui Darius fără luptă. Geții însă, fiindcă s-au purtat nechibzuit, au fost îndată înrobiți, *măcar că ei sînt cei mai viteji și cei mai dreپți dintre traci*” (s.n.). Mai departe, Herodot arată că „aceștia (geții), după ce au fost supuși de persi, urmară restul armatei” (persane) IV, 96. Herodot călătorise mult și cunoscuse, fără îndoială și pe geți. El ajunsese pînă la Olbia, la gurile Bugului culegînd informații asupra sciților, dar la Olbia nu erau străini nici geții. Alte informații le-a putut avea de la negustorii greci, pe care i-a întîlnit în călătoriile sale. În afară de aceasta, Herodot și-a scris opera sa *Istorie* la jumătatea secolului V î.e.n., prin urmare nu prea tîrziu după evenimentul de la 514 î.e.n., așa încît întîmplările de atunci erau încă în amintirea generației lui Herodot. Toate acestea vin să sporească — în general, încrederea noastră în relatările istoricului grec.

Cît privește data expediției, în prezent s-a căzut de acord pentru anul 541 î.e.n., deși unii istorici mai propun 512, 513, 515 î.e.n. În istoriografia românească și în cea universală, oamenii de știință s-au oprit azi la 514 î.e.n.

Către sfîrșitul sec. VI î.e.n. statul persan era cel mai puternic stat al Orientului antic. În 546 î.e.n., Cyrus II cucerise Lidia și toate orașele grecești ale Asiei Mici, unele metropole —, ca Miletul —, ale unor orașe

grecești de pe litoralul de vest al Pontului Euxin. Cambyse, fiul lui Cyrus, va cucerii Egiptul, așa că la urcarea pe tronul statului a lui Darius I (522 — 486), Imperiul persan se întindea la răsărit până la India, iar în apus până la Mediterană. Se creia astfel, cel mai puternic imperiu de până atunci în Orientul antic. Darius a procedat la reorganizarea temeinică a statului, cu scopul de a întări în primul rând puterea regală. Structura statului a dobândit un puternic caracter militar și teocratic, regele însuși considerându-se de origine divină. Darius și-a format un aparat administrativ, financiar, economic și militar superior tuturor statelor antice de până atunci. El s-a sprijinit pe aristocrația orășenească, cea militară și pe aceea a Templelor. În statul persan din vremea lui Darius totul era subordonat regelui și armatei. Numai garda „Marelui rege” era alcătuită din 2 000 de călăreți, 2 000 de pedestrași și cei 10 000 „nemuritori”, ale căror rînduri se completau imediat cînd cădea vreunul. Armata era alcătuită din mercenari permanenți. Din punct de vedere al efectivelor, armata persană era cea mai numeroasă din vremea aceea. Statul dispunea și de o economie foarte prosperă. Schimburile comerciale erau ușurate de moneda de aur, de argint și cea divizionară de bronz, toate cu valoare circulatorie universală. Darius a creat și o amplă rețea de drumuri, care legau capitala de toate centrele economice și politice interne, dar și cu drumurile comerciale din afară. În anul 517 î.e.n., Darius reușise să fixeze hotarul pe Indus, iar la vest era stăpîn pe toată Asia Mică și pe cetățile grecești din Ionia, iar în Europa deja Bizanțul, Chersonesul Tracic și Macedonia erau sub autoritatea regelui persan. Darius avea, prin urmare, un solid cap de pod în Balcani, înainte de a declanșa campania din 514 î.e.n. împotriva sciților, după spusele lui Herodot.

Cauzele acestei uriașe expediții sînt multiple și complexe. Pentru atingerea scopului avut în vedere de către Marele Rege, acesta a făcut pregătiri pe măsura imperiului universal, în fruntea căruia se găsea. În centrul preocupărilor lui Darius nu stăteau, atît sciții, ci lumea elenică, îndeosebi Atena, presupus dușman, precum s-a întîmplat. În primul rînd, a trimis corăbii care să cerceteze malul de vest al Pontului Euxin și iscoade, care să culeagă informații despre traci, geți, sciți și despre cetățile grecești de pe litoralul vestic și nordic al Pontului Euxin. Atît aceste cetăți grecești, de la Biaznt la Olbia trebuiau să fie înglobate în imperiul persan, cît și hinterlandul imediat, traco-getic și scitic. Scopul final al lui Darius era să transforme Marea Neagră și Egeea într-o „mare persană”, pentru a putea controla comerțul cu grîul pontic (scitic, dar și getic!), cu lemnul pentru construcțiile de corăbii de către Atena, precum și drumul aurului din Urali și poate din Siberia. Fiind stăpîn pe Strîmtori și pe tot litoralul Pontului Euxin, cucerirea Greciei continentale și înfrîngerea Atenei puteau fi asigurate pentru Darius. Acesta a fost scopul principal, de ordin economic și politic, la care se adăuga, desigur, cel de natură militară. În această privință, Darius urmărea deopotrivă asigurarea frontierei de nord împotriva sciților, vestiți călăreți arcași, care făcuseră prădăciuni și jafuri în imperiul medo-persan, cu aproape un secol și jumătate înainte de epoca lui Darius I, așa încît „pedepsirea” sciților, cum încearcă Herodot să explice cauza expediției lui Darius, în Balcani și spre stepele nord-pontice, ni se pare mai mult un pretext, cu scopul de a atrage atenția în afara lumii grecești, pe care, de fapt, Darius o avea în vedere atunci. De aceea noi credem că expediția „de pedepsire” a sciților reprezintă — așa cum susține Herodot —, este doar un pretext. În realitate —, dacă ținem seamă de relatările lui Herodot, și nu avem altele, — armata per-

sănă nici nu a dus lupte propriu-zise cu sciții, ei doar hărțuieți, iar dacă ținem seama și de părerea unor istorici că Darius nu a ajuns decât pînă la Tyras (Nistru), atunci întreaga desfășurare a campaniei persane a avut loc numai pe pămînt getic —, de la Haemus la Tyras.

Darius va fi avut știri nu numai despre sciți, dar și despre geți și restul lumii tracice. El trimisese, de fapt, corăbii care să cerceteze litoralul Mării Negre și să culeagă știri asupra cetăților grecești. Pentru atingerea scopului principal, Darius a făcut pregătiri pe măsura imperiului universal, în fruntea căruia se găsea. El a pregătit o oștire de 700 000 de oameni (pedestrași și cavalerie) și 600 corăbii ale grecilor ionieni, care erau deja supușii regelui. Fără îndoială că efectivul este exagerat, dar chiar așa trebuie să reținem că Darius a pus în mișcare o armată uriașă, cu care a trecut Helespontul pe un pod de vase, construit de arhitectul grec Mandiocles din Samos.

Armata persană a înaintat fără prea mare grabă. Flota ioniană a primit ordin de la rege ca să înainteze spre guile Dunării și să pătrundă în susul fluviului, umînd să facă un pod de vase pe Istru, acolo unde „se desparte în brațe”, spune Herodot, pe care trebuia să treacă armata de uscat, în frunte cu Darius.

Dar înainte de a trece la nord de Haemus (Stara Planina), Darius a cucerit toate neamurile tracice din bazinul fluviului Marița, unde se găseau odizii, cel mai puternic trib al tracilor meridionali, care, după plecarea perșilor, va crea statul odrid, după modelul satrapiei persane. Armatele persane au înaintat și spre munții Rodope spre sud, unde se găseau tot odizii. De asemenea este de presupus ca o coloană persană a pătruns spre interiorul teritoriului tracic, pe valea fluviului Marița și Tundgiei. Cucerirea neamurilor tracice de la sud de Balcani a constituit prima etapă a campaniei lui Darius în Balcani. Toate triburile tracice s-au supus „Marelui Rege” fără luptă. Nici cetățile grecești, Messembria și Apollonia nu au schițat nici o împotrivire. La fel voi proceda și Callatis, Tomis, Histria și Olbia.

Singura rezistență întâmpinată de perși a fost din partea geților — „cei mai viteji și cei mai dreپți dintre traci”. Episodul getic reprezintă a doua etapă a expediției persane și ceva neobișnuit, ceea ce a impresionat pe Herodot, care a ținut să consemneze rezistența geților, subliniind vitejia și spiritul lor de dreptate, ca două trăsături morale majore, pe care le-a pstrat poporul nostru, ca pe un inestimabil tezaur lăsat de strămoșii săi îndepărtați.

Drumul parcurs de Darius de la Balcani pînă la Dunăre nu se cunoaște în amănunte. Se pare că armata persană înainta în trei coloane, principală avînd în frunte pe însuși regele, care ținea legătura cu flota ioniană care înainta spre guile Dunării. Nu știm de asemenea nici unde s-a petrecut prima împotrivire a geților și dacă a fost una sau mai multe lupte. Este de presupus să fi fost mai multe lupte, în funcție de modul de organizare politico-militară a geților. Cert este însă că geții sud dunăreni ajunseseră, spre sfîșitul sec. VI. î.e.n., la închegarea unor formațiuni unional-tribale puternice. Descoperirile arheologice din zona Varnei indică prezența acolo a unei asemenea uniuni tribale, după cum și cele din Dobrogea, de la Tarive de, Be'daud, Sarinasuf atestă o altă puternică uniune social-politică și militară getică. Aceste două formațiuni getice vor fi luptat împotriva armatelor persane.

Știrea herodoteică are o importanță deosebită, ea fiind prima atestare printr-un izvor scris al antichității a locuirii geților între Haemus, Istru și Pontul Euxin. După cum s-a arătat și mai înainte, geții se aflau și la nord de Dunăre, până la Tyrias (Nistru) și Carpații Păduși. Din acest punct de vedere, documentarea arheologică infirmă relaterea lui Herodot că sciții se învecinau cu geții pe Dunăre. Sciții se aflau în stepele nord-pontice și spre răsărit.

Cît privește trecerea lui Darius și a uiașei lui armate peste Dunăre, părerile sînt împărțite. Unii socot că Darius a trecut pe la Isaccea, un important vad de trecere. Alții susțin că trecerea a avut loc la Cernavodă, ținînd seama de relaterea lui Herodot că flota ioniană a urcat pe Dunăre în sus două zile și s-a oprit pentru a construi podul de vase, unde „Istru se împarte în brațe”. Noi presupunem că Darius a putut trece mai degrabă pe la Cernavodă, venind dinspre Histria, pe valea Carasu. Coloana condusă de Darius va fi înaintat în apropierea litoralului și de la Histria putea foarte ușor să scurteze drumul spre Cernavodă, cîtă vreme Darius credea că dincolo de Istru se află sciții, dacă ne referim la relatările lui Herodot. Binecunoscuta sabie — emblemă descoperită la Medgidia, — pe care noi am pus-o în legătură cu acest eveniment —, ar putea indica prezența regelui persan în centrul Dobrogei, unde va fi avut loc probabil și o împotrivire a geților. Sabia — emblemă era un simbol al puterii politice, militare și religioase și va fi fost fixată pe un monument triumfal sau pe un sarcofag. În acest context poate fi vorba de o căpetenie a geților căzuți în luptă, mai degrabă decît de un șef persan.

Nu avem știri dacă și geții de la nord de Istru se vor fi împotrivit cu armele „Marelui Rege”, dar aceasta este de presupus. În orice caz rezistența geților, înaintarea pînă la Dunăre a armatei persane și trecerea ei la nord de fluviu reprezintă a doua etapă a campaniei lui Darius, în care a întîlnit o rezistență puternică. Darius a apreciat vitejia geților și a atras o parte a lor în armata persană „Acești (geți), a căror fire era astfel —, scrie Herodot (IV, 96) —, după ce au fost supuși de perși, urmară restul armatei” (persane). Nu se poate preciza dacă este vorba de geții suddunăreni —, ceea ce este mai probabil —, sau de cei de la nord de Dunăre, în teritoriul cărora va păși monarhul persan, după trecerea Istrului. De fapt, imediat ce a trecut, Darius a avut convingerea că se găsește pe pămînt scitic, dacă ne sprijinim tot pe spusele lui Herodot.

Durata expediției — în etapa de după trecerea Istrului trebuia să dureze 60 zile. Această apreciere se face pe baza celor 60 de noduri făcute de Darius pe o curea, pe care a dat-o ionienilor care păzeau podul de peste Dunăre, cu ordinul ca să desfacă zilnic un nod „luați această curea —, scrie Herodot, referindu-se la hotărîrea lui Darius —, și de îndată ce mă veți vedea purces împotriva sciților, începînd chiar din acea clipă, dezlegați în fiecare zi cîte un nod” (IV, 98). Întoarcerea lui Darius a fost mai precipitată, fără a fi putut avea o luptă decisivă cu sciții. Aceștia pustiau totul în calea armatei persane, astupînd fîntînile și izvoarele. Ei nu obținuseră nici ajutorul solicitat de la vecinii lor, printre care și agatirșii, care se găseau în Transilvania și Moldova. De aceea au fost nevoiți să hărțuiască doar armata persană. În fața unor dificultăți mereu sporite Darius a hotărît să-și retragă forțele. El a fost nevoit să abandoneze otașii care nu mai puteau să facă noi eforturi sau erau bolnavi. Unele izvoare

menționează un număr de 80.000 de oameni părăsiți de Darius pe solul scitic, ceea ce reprezintă un efectiv mic față de uriașa armată de 700.000 ostași.

Nu se știe precis dacă Darius a putut înainta pînă la Nipru sau Volga, după părerea lui Herodot. Mai probabil este că — în general nu a trecut dincolo de Tyras (Nistru) și că etapa principală a expediției persane și retragerea s-au făcut numai pe sol getic, unde a întâlnit aceleași ostilități, ca și din partea sciților, dacă monarhul achemenid a pătruns în teritoriile locuite de sciți, la est de Nistru.

Retragerea a fost precipitată, dar sciții nu au reușit să distrugă armata persană, care a trecut în ordine peste podul de pe Istru, păzit de grecii ionieni, mai ales de tiranul Miletului.

Din relatările lui Herodot s-ar desprinde ideea că expediția lui Darius s-a soldat cu un eșec. Noi socotim totuși că, practic, Darius și-a atins —, cel puțin parțial —, scopul urmărit inițial.

Darius a lăsat în Balcani 80 000 de ostași sub comanda lui Megabazos, care a cucerit toată Tracia meridională „oraș după oraș și neam după neam”, cum îi poruncise Darius. Răscoala cetăților grecești a fost înăbușită. Toate cetățile grecești, de la Bizanț pînă la Histria —, care nu schițaseră, de fapt, nici un gest de împotrivire —, au fost supuse Mare-lui Rege. La fel Bizanțul și Chersonesul Tracic, iar regele Amyntas al Macedoniei a fost adus sub ascultarea monarhului persan. Tracia a devenit o satrapie persană (Skudra). Satrapia Ionia a fost reorganizată, iar sediul satrapului acesteia a fost orinduit, la Bizanț, pentru a putea controla întregul comerț pontic și lemnul de construcții pentru corăbii destinate Atenei și în general Greciei continentale. Prin urmare, deși expediția propriu-zisă împotriva sciților a eșuat, ea nu s-a sfîrșit totuși printr-un dezastru, sciții nereușind nici chiar să distrugă podul, pe care Darius și-a retras oștirea și să urmărească armata persană pînă la trecerea ei în Asia, împreună cu Darius. Toate evenimentele legate de etapa finală a expediției persane s-au petrecut pe teritoriul țării noastre și pe țărmul Dunării dobrogene. Practic, geții nu au avut de suferit din cauza perșilor, ei dobîndindu-și imediat libertate, după scurta și efemera stăpînire persană, care a avut mai mult un caracter formal. Geții de pe întreaga locuire a lor au rămas complet în afara stăpînirii persane, ceea ce nu a fost cazul tracilor meridionali și al cetăților grecești de pe litoralul Pontului Euxin.

Geții —, de la sud și de la nord de Dunăre s-au dezvoltat nestîngherit și după 514 î.e.n., perfecționîndu-și mereu organizarea social-politică și militară și creîndu-și —, în continuare, o civilizație din ce în ce mai strălucitoare. Este suficient să avem în vedere, de pildă, splendidele tezaure de artă „princiară” traco-getice descoperite pe teritoriul locuit odinioară de geți, ca cele de la Agighiol, Băiceni-Iași, Peretu-Teleorman, Craiova și acum, foarte recent, cel de la Rogozen, raionul Vrața, în Bulgaria, toate dînd măsura puterii și vieții de fast a dinaștilor-basilei, urmașii „celor mai vitezi și celor mai drepți dintre traci” care în 514 î.e.n. își apărau libertatea și pămînturile.

Rezistența geților împotriva lui Darius are o semnificație deosebită pentru istoria poporului nostru. Prin „părintele istoriei” —, Herodot —, dispunem de prima atestare scrisă a prezenței geților la nord de Haemus și la Dunăre, cît și a primei fapte de arme a strămoșilor noștri

geții. Cam în aceeași vreme și Sofocle amintea de un basileu get, Charnabon „care în timpurile de față domnește peste geți”. Chiar dacă este vorba de un izvor literar, totuși se poate conchide că la jumătatea sec. V î.e.n. în lumea grecească se știa că geții atinseseră treapta de organizare social-politică de tipul unional-tribal ale cărei premise vor fi fost mai vechi, deja existente în sec. VI î.e.n. Acești îndepărtați strămoși au transmis poporului român setea de libertate, vitejia, curajul și spiritul de dreptate, la care poporul nostru a adăugat sentimentul demnității și mândriei de a se fi născut pe aceleași meleaguri, pe care strămoșii săi le apărau cu armele în mâini, acum două milenii și jumătate.

GETO-DACII. ISTORIE ȘI CIVILIZAȚIE

CONSTANTIN PREDA

Locuitorii de origine tracă din regiunile carpato-danubiene și pontice, până la Balcani, care se vor impune în viața economică și politică a sud-estului Europei până la cucerirea romană, sînt cunoscuți în izvoarele scrise antice sub numele de geți și daci. Individualizați din marea masă a tracilor în cursul sec. VII—VI î.e.n., geto-dacii se prezintă, pe tot parcursul existenței lor, ca o unitate etnică și lingvistică, cu o cultură materială și spirituală proprie. Denumirea de geți este folosită cu predilecție de scriitorii greci pentru toți geto-dacii, dar mai ales pentru populația de la Dunărea de Jos, de pe ambele maluri ale fluviului, de la Carpați, la Marea Neagră și până la Balcani. Contactul lor cu lumea greacă va face posibilă și consemnarea de către marele istoric grec al antichității Herodot (sec. V î.e.n.) a primelor știri despre geți încă din sec. VI î.e.n.

Numele de daci este preferat de scriitorii latini, pentru locuitorii din regiunile centrale și de vest ale spațiului carpato-dunărean, extinzîndu-l apoi și la populația din zona extracarpatică, în care se înglobează toți geto-dacii. Dacii sînt pentru prima dată menționați în izvoarele scrise pe la mijlocul sec. I î.e.n., la Caesar, în *De bello Gallico*.

Tradiția literară antică greco-latină ni-i prezintă pe geți și pe daci ca fiind unul și același popor, ramura nordică a marelui neam al tracilor, vorbind una și aceeași limbă. Identitatea etnică a geto-dacilor, comunitatea lor de limbă și de teritoriu sînt confirmate de rezultatele cercetărilor arheologice.

Geto-dacii au locuit pe un teritoriu foarte vast, întinzîndu-se de la Balcani la Carpații Nordici și de la Marea Neagră și Tyras (Nistru), până în Cimpia Tisei, în anumite perioade chiar până la Dunărea de mijloc. Aceste limite maxime ale ariei de răspîndire a geto-dacilor corespund mai ales perioadei lui Burebista. Ele sînt confirmate de descoperirile arheologice și de harta Daciei întocmită după comentariile lui Agrippa în anul 12 î.e.n. Despre ținuturile locuite de geto-daci, despre riurile, orașele și numele unor triburi din Dacia se găsesc mențiuni într-o serie de izvoare antice,

Tot în izvoarele antice, mai ales în geografia lui Ptolemeu, sînt pomenite numele a peste 40 localități din Dacia, unele dintre acestea fiind localizate și identificate pe teren pe baza vechilor itinerarii și a cercetărilor arheologice și epigrafice. Printre cele mai importante și mai bine cunoscute se numără: Sarmizegetusa Regia (Grădiștea Muncelului), Napoca (Cluj), Apulum (Alba Iulia), Porolissum (Moigrad), Potaissa (Turda), Cumidava (Rîșnov), Ziridava (Pecica-Arad), Tibiscum (Jupa), Dierna (Orșova), Drobeta (Turnu Severin), Sucidava (Celei), Piroboridava (Poiana), Tamasidava (Răcățău), Zargedava (Brad), Petrodava (Piatra Neamț), Troesmis, Dinogetia, Axiopolis, Sacidava, Capidava, Arcidava.

La fel de însemnate se dovedesc și știrile referitoare la riurile din Dacia. Herodot ne vorbește despre Dunăre (Istros), Porata-Pyretus

(Prutul), Tiarantos (Siretul), Araros (Buzău), Naparis (Ialomița), Ordesos (Argeșul) și Maris (Mureșul). De la alți scriitori mai tîrzii, mai ales de la Ptolemeu avem informații despre Aluta (Oltul), Tibiscum (Timișul), Samus (Someșul), Crisia (Crișul) și Dierna (Cerna). Cele mai multe dintre aceste denumiri au fost preluate de romani de la geto-daci, mai ales din cei aflați în provincia Dacia și păstrate apoi de poporul român pînă în prezent.

Geto-dacii vorbeau dialectul de nord al limbii trace. Singurele texte din limba tracă sînt reprezentate de două inscripții cu litere grecești păstrate pe un inel descoperit la Ezerovo și pe o placă funerară de la Kiolman, ambele în R. P. Bulgaria. Nici una din aceste două inscripții n-a putut fi descifrată. Dovezi ale caracterului trac al limbii geto-dacilor s-au păstrat la Strabon, sec. I î.e.n., și mai ales la Ovidiu, care, în timpul exilului său la Tomis a învățat să vorbească și să scrie vesuri în limba geților. Cărțulia în limba getică scrisă de Ovidiu a dispărut după moartea poetului.

Din rîndul cuvintelor traco-dacice păstrate pînă astăzi din care au fost identificate în limba română cca. 170, un loc de seamă îl ocupă cele 57 nume de plante medicinale transmise de Dioscurides în scriere greacă și latină. La acestea se adaugă numele proprii, antroponime și topo-hidronime, cunoscute din autorii antici și din inscripții. Există multe cuvinte în limba română, al căror sens n-a fost încă deslușit și care ar putea să provină din vechea limbă a dacilor.

Limba traco-dacică făcea parte din grupa orientală a limbilor indoeuropene numită satem, fiind înrudită cu baltica, slava, iraniana, sanscrita și mai ales cu illyra. Aceasta a fost înlocuită treptat cu latina, ea dispărînd ca limbă pe parcursul secolelor V—VII e.n. În perioada de tranziție au continuat să se păstreze încă numeroase cuvinte traco-dacice, o parte din acestea fiind preluate și utilizate în comun de daco-romani și transmise apoi limbii române.

De pe urma contactelor geto-dacilor cu lumea și civilizația greacă și romană au păstruns în Dacia, încă dinainte de cucerirea romană, elemente izolate de scriere. Dovezi în acest sens ne oferă unele fragmente ceramice descoperite în așezarea geto-dacică de la Ocnița (jud. Vilcea), pe care sînt inscripții cu numele regelui local Thiamarcos și cu grupe de litere latine (BVR, REB). În capitala Daciei preromane, Sarmizegetusa Regia-Transilvania, s-au găsit blocuri de piatră din zidul de apărare avînd imprimare litere majuscule grecești. Tot aici s-a descoperit și un vas ștampilat cu inscripția DECEBALVS PER SCORIOLO.

Religia geto-dacilor a atras atenția unora din scriitorii antici, ca și a istoricilor și comentatorilor moderni, în primul rînd prin credința lor în nemurire. În această privință Herodot povestește că geții „cred că nu mor și că acel care dispăre din lumea noastră se duce la zeul Zalmoxis, pe care unii îl numesc Gabeleizis. Ideea de nemurire în credința geților se întîlnește și la scriitorii antici Hellanicos sec. V î.e.n., Pomponius Mela sec. I e.n., Iulian sec. IV e.n. etc., cu explicații privind săvîrșirea unor ritualuri speciale.

Zeul principal, suprem, pe care l-au adorat geto-dacii a fost Zalmoxis. Tradiția literară greacă îl înfățișează ca pe un muritor, care a călătorit mult și ar fi avut legături cu Pitagora. După toate indicațiile de care dispunem, ar rămîne o divinitate chthoniană, a fertilității și vegetației, căpătînd treptat și atribute de caracter urano-solar. În legătură cu cultul marelui zeu geto-dac pot fi puse unele din construcțiile religioase de la Gră-

diștea Muncelului (Transilvania), aici aflindu-se acel Kogaionon (Muntele Sfint) despre care vorbește geograful grec Strabon în sec. I î.e.n.

Pe lângă divinitatea supremă, geto-dacii mai cinsteau pe Marte, ca zeu al războiului. Unele date în acest sens s-au păstrat la Jordanes (*Getica*) și la Ovidiu (*Tristele*). Zeița Artemis apare la traci sub numele de Bendis, ca zeiță a lunii, a pădurilor și a farmecelor. Tot printre divinitățile tracilor, indirect și ale geto-dacilor, s-ar mai putea aminti și un zeu al soarelui, protector al vegetației, vindecător și vraci, al cărui cult este atestat încă din epoca bronzului prin care votive trase de păsări (Bujoru, jud. Teleorman și Orăștie jud. Hunedoara). La acestea mai poate fi adăugat cultul Cavalerului trac, o divinitate a naturii sălbatice și a primăverii, și cel al Cavalerilor danubieni, divinități de origine geto-dacă din sec. II—IV. e.n.

Cea dintâi afirmare politică a geto-dacilor consemnată în izvoarele antice datează de la sfârșitul sec. VI î.e.n. Vorbind despre expediția lui Darius I împotriva sciților din nordul Mării Negre (514—513) î.e.n., Herodot amintește de rezistența pe care au opus-o geții regelui persan. Din analiza textului și mai ales a descoperirilor arheologice rezultă că geții care s-au opus înaintării armatei persane erau constituiți într-o uniune de triburi, situată în partea de nord a Dobrogei, condusă foarte probabil de un basileu (rege). În una din comediile lui Sofocle (*Triptolemos*, sec. V î.e.n.) este pomenit numele regelui Charnabon, care domnea peste geți, dovadă că încă din sec. VI — V î.e.n., geții ajunseseră să se organizeze în formațiuni social-politice, bine constituite și structurate, în măsură să-și apere libertatea.

Încercarea sciților conduși de Ateas de a pătrunde la sud de Dunăre în zona Dobrogei s-a lovit în anul 339 î.e.n. de rezistența „istrienilor”, adică a geților de la Dunărea de Jos și a regelui acestora (rex Histrianorum). Chemat de Ateas în sprijinul său, regele Macedoniei Filip II vine în Dobrogea unde, în urma morții regelui „istrienilor”, intră în conflict cu sciții pe care-i învinge.

După cum ne informează Arrian, în anul 335 î.e.n., în timpul campaniei împotriva tribalilor Alexandru cel Mare a ajuns la Istru unde a fost întâmpinat, pe malul fluviului, de un mare număr de geți. Armata macedoneană, cu un efectiv de 1500 călăreți și 4000 pedestrași, trece Istrul în cursul nopții, folosind mici bărci locale (monoxile). Macedonenii întâlnesc aici holde întinse și îmbelșugate, prin care soldații își croiau drum, „culcînd grîul cu lăncile înclinate”. Surprinși, geții se retrag spre un „oraș” de unde luînd cu ei femeile și copiii „cît puteau duce caii”, au fugit în largul cîmpiei. În anul 326, după spusele lui Trogus Pompeius, păstrate la Iustinus, o armată macedoneană condusă de generalul Zopyrion împotriva sciților din stepele nord-pontice este înfrîntă, la înapoiere, de geții de la Dunăre, pricinuind dispariția lui Zopyrion însuși.

Între 297—292 î.e.n., geții nord-dunăreni, conduși de regele lor Dromichete, se află în conflict cu regele Traciei — Lysimach, care cucerise unele orașe și teritorii getice de la Dunăre. După informațiile relatate de Diodor din Sicilia, geții au ieșit învingători în două rânduri. În prima confruntare este capturat Agathocles, fiul lui Lysimach, care este eliberat de geți în speranța că „prin acest act de mărinimie vor recăpăta pămîntul cucerit”. În cea de a doua luptă a căzut prizonier regele Traciei însuși. Dinastul captiv este dus în cetatea getică Helis unde a fost tratat cu ospitalitate de Dromichete și apoi eliberat. Mărinimia regelui get a determinat pe Lysimach să restituie cetățile cucerite și să regrete războiul purtat împotriva geților.

Din conținutul unei inscripții descoperită la Histria rezultă că în secolul III î.e.n., orașul grecesc solicitase ajutor regelui Zalmodegikos, cărui îi încredințase 60 ostateci și „avutul” cetății. După toate probabilitățile, Zalmodegikos era șeful uniunii de triburi getice din zona cuprinsă între Siretul inferior și Valea râului Buzău. În jurul anului 200 î.e.n., după cum rezultă dintr-o altă inscripție histriană, regele Rhemaxos, șeful aceleiași uniuni getice nord-danubiene, este chemat să salveze orașul Histria și recolta acestuia de amenințările tracilor lui Zoltes.

Scriitorul Trogus Pompeius relatează că regele geto-dac Oroles, care stăpânea prin părțile Daciei est-carpătice și în estul Transilvaniei, probabil în jurul anilor 200 î.e.n., a pedepsit pe supușii săi pentru că nu luptaseră cu succes împotriva bastarnilor. Din aceeași sursă aflăm că puterea dacilor a crescut pe vremea regelui Rubobostes, despre care se știe că a domnit în Dacia intracarpatică în sec. II î.e.n. Studii mai recente consideră că Rubobostes n-ar fi altul decât Burebista.

În a doua jumătate a sec. II și la începutul sec. I î.e.n., geto-dacii constituiau o societate evoluată și unitară, atât pe planul organizării social-politice, cât și pe cel al dezvoltării culturii materiale și spirituale. În această perioadă ei reușiseră să se organizeze în câteva mari uniuni de triburi și să creeze o cultură unitară pe întregul teritoriu al Daciei. Deși societatea geto-dacă nu cunoaște încă diviziunea în clase sociale, ea avea totuși pături sociale diferențiate. Izvoarele scrise menționează existența unei pături a nobililor, cunoscuți sub numele de *tarabostes* sau *pileati*, din care se alegeau regii și preoții, și o alta a oamenilor de rînd, liberi, numiți *comati* sau *capillati*. În pragul sec. I î.e.n., în Dacia se creaseră condițiile necesare unificării tuturor geto-dacilor, condiții pe care va ști să le folosească din plin regele Burebista.

Din surse scrise (Dion Chrisostomos, la Iordanes) reiese că Burebista ajunsese să se impună ca mare personalitate în Dacia încă din jurul anilor 80 î.e.n. După cât se pare el și-a început opera de unificare mai întîi ca șef al getilor dintre Dunăre și Carpați. Treptat el a reușit să unifice toate teritoriile locuite de geto-daci, stabilindu-și capitala în Dacia Intracarpatică în zona Munților Hunedoarei.

Opera esențială realizată de Burebista rezidă desigur în unificarea tuturor geto-dacilor și în ridicarea Daciei la nivelul celor mai de seamă regate ale lumii antice. „Ajungînd în fruntea neamului său care era istovit de războaie dese, ne informează geograful grec Strabon, getul Burebista l-a înălțat atât de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît, în cîțiva ani a făurit un „imperiu” (arhe) puternic și a supus getilor cea mai mare parte a populațiilor vecine”. În această măreață operă Burebista a fost ajutat îndeaproape de marele preot Deceneu. De la istoricul antic Iordanes aflăm că acesta ar fi primit de la Burebista „o putere aproape regală”.

După toate probabilitățile, Burebista reușește să devină regele tuturor geto-dacilor din regiunile extra și intracarpătice, în jurul anului 70 î.e.n. După această dată are loc consolidarea unității economice și politice a regatului nou creat. Același Strabon consemnează că „numărul geto-dacilor crescuse neînchipuit de mult, într-atît încît puteau să trimită la luptă pînă la două sute de mii de oameni”. În fruntea unei armate puternice și bine instruită, Burebista reușește în jurul anului 60 î.e.n. să înfrîngă pe celții-boii și pe taurișci și să-și întindă puterea la Dunărea de mijloc, înglobînd în granițele regatului său pe toți dacii de la vest de Tisa

O putere ca cea realizată de Burebista nu putea face abstracție de litoralul de vest al M. Negre și de orașele care dominau economic această zonă. În consecință, regele geto-dac se îndreaptă în anul 55 î.e.n. spre Pontul Euxin unde reușește să înglobeze în granițele statului său toate orașele grecești, de la Olbia și pînă la Apollonia. În urma acestor evenimente, Burebista devine, așa cum îl numește inscripția pe piatră descoperită la Dionysopolis (Balceic) „cel dintîi și cel mai mare dintre regii care au domnit peste Tracia, stăpîn al ținuturilor din stînga și din dreapta Dunării”, ajungînd după spusele lui Strabon, „să fie temut și de romani”.

Într-adevăr, la această dată, respectiv în anul 48 î.e.n., Burebista și regatul său ating culmea puterii lor. Dacia devenea astfel cea mai mare putere din sud-estul Europei. Prin Aconion din Dionysopolis, marele rege geto-dac intră în legătură cu Pompeius, căruia îi oferă sprijin militar în lupta sa cu Caesar. În urma victoriei repurtate asupra lui Pompeius, Caesar plănuiește o mare expediție împotriva lui Burebista, proiect ce avea să cadă odată cu asasinarea dictatorului roman în anul 44 î.e.n.

În jurul aceleiași date dispăre de pe scena politică a Daciei la o vîrstă destul de înaintată și regele Burebista. „El a pierit, relatează Strabon, din pricina unei răscoale, mai înainte ca romanii să apuce a trimite o armată împotriva lui”. Potrivit unei astfel de informații, Burebista ar fi căzut, ca și adversarul său Caesar, pradă unui complot de curte în scopul de a pune mîna pe putere sau de a o împărți.

Dispariția lui Burebista a avut drept consecință imediată și dezmembrarea statului făurit de el. Strabon povestește că „urmașii acestuia la domnie s-au dezbinat, fălămițînd puterea în mai multe părți”, după cite se pare, la început în patru părți, iar în vremea lui Augustus se ajunge la cinci „stătulețe”. O asemenea dezmembrare n-a însemnat și desființarea statului dac ca atare. Din izvoarele scrise, ca și din datele arheologice rezultă că nucleul principal al acestuia cu centrul principal în Dacia intra-carpatică a persistat și s-a consolidat treptat pînă la cucerirea romană a Daciei. De acest nucleu statal se leagă foarte probabil numele unor regi geto-daci, menționați de istoricul Iordanes (sec. VI e.n.). Din această suită reiese că lui Burebista i-a succedat la tron apropiatul său colaborator Deceneu, după care puterea i-a revenit lui Comosicus, rege și mare preot totodată. Apoi, timp de 40 ani, statul dac a fost condus de regele Corylus, probabil același cu Scorilo, pomenit de scriitorul latin Frontinus. Seria acestei liste se încheie cu Diurpanes, identic se pare cu Duas, menționat de istoricul latin Dio Cassius, care i-a cedat tronul lui Decebal. Toți acești regi s-au aflat în fruntea principalului nucleu statal dac din Transilvania, cu capitala la Sarmizegetusa Regia. Istoria Daciei extracarpatică, după moartea lui Burebista, se leagă strîns de politica Romei din Balcani și de la Dunărea de jos. Scriitorul grec Plutarh, sec. I — II e.n., vorbește despre regele get Dicomes care a oferit sprijin militar lui Marc Antoniu în lupta acestuia cu Augustus, în schimbul unor stipendii în denari romani emiși pentru legiuni.

Prin părțile de sud-est ale Daciei domnea în această vreme regele Cotiso. În timpul disputei pentru putere la Roma dintre Octavianus și Marc Antoniu, spune scriitorul Florus sec. II. e.n. „dacii care trăiesc nedeslipiți de munți, de acolo, sub conducerea regelui Cotiso, obișnuiau să coboare și să pustiască ținuturile vecine, ori de cite ori Dunărea, înghețată de ger, își unea malurile”.

În aceeași perioadă în regiunea getică dintre Dunăre și Marea Neagră (Dobrogea), izvoarele scrise înregistrează prezența a trei regi geto-daci, Roles, Dapyx și Zyraxes. Primul stăpînea în părțile de sud ale Dobrogei, iar următorii doi își împărțeau, în ordine, mijlocul și părțile de nord ale acestui teritoriu. Din relatările lui Dio Cassius reiese că Roles devine „aliat și prieten al romanilor”, în urma ajutorului pe care acesta l-a acordat lui M. Licinius Crassus în obținerea victoriei asupra bastarnilor. Roles întâlnește în anul 29 î.e.n. la Corint pe Octavianus. Intrînd în conflict cu vecinul de la nord Dapyx, Roles solicită sprijinul lui M. Licinius Crassus. Acesta revine în Dobrogea, înfrînge rezistența lui Dapyx care se sinucide și pornește apoi război și împotriva lui Zyraxes. Cu acest prilej este cucerită cetatea getică Genuela și regele get este silit să se refugieze la nord de Dunăre. Începînd cu anul 27 î.e.n., cînd Crassus își serbează victoriile la Roma, granița imperiului se fixează la Dunăre.

În vremea lui Burebista și în perioada care-i succedează pînă la cucerirea romană, cultura geto-dacilor atinge cel mai înalt nivel al evoluției sale. Așezările de tipul *davae*-lor se înmulțesc, cunoscînd principala lor etapă de înflorire. Un nivel însemnat de dezvoltare ating cunoscutele *davae* de la Popești, Crăsani, Cetățeni, Cîrlomănești, Sprincenata (Jud. Olt), Ocnița (Jud. Vîlcea), Pecica (Jud. Arad), Cugir (Jud. Hunedoara), Piatra Craivii (Jud. Alba), Sîncrăieni (Jud. Harghita), Cîndești (Jud. Vrancea), Poiana (Jud. Galați), Brad și Răcățau (Jud. Bacău). În aceeași perioadă se construiesc în Dacia cetăți cu zidărie de piatră cioplită în tehnica grecească. Asemenea cetăți s-au ridicat în Transilvania pe coline înalte, chiar muntoase, la Grădiștea Muncelului, unde se afla Sarmizegetusa Regia, capitala geto-dacilor, la Costești, Blidaru și Piatra Roșie, toate în zona munților Orăștiei, la care se adaugă Bănița, pe Valea Jiului superior, Tilișca (Sibiu), Căpîlna și Piatra-Craivii spre nord-est. La o distanță mai mare se situează cetățile de la Polovragi (Jud. Gorj) și Bitca Doamnei (Piatra Neamț).

În meșteșugul ceramic se înregistrează noi categorii de produse, printre care se numără cupele cu decor în relief, vasele pictate amfore de tip elenistic etc. și se generalizează vasele lucrate cu roata, din rîndul cărora se remarcă: fructiera cu picior, cana bitronconică, vasele mari de provizii etc. O dezvoltare cu totul deosebită cunoaște în sec. I î.e.n. prelucrarea argintului. În ateliere speciale s-au confecționat numeroase podoabe (fibule, brățări, coliere) și vase de argint. Marea lor majoritate a apărut sub formă de tezaure, cele mai cunoscute fiind cele descoperite la Sîncrăieni, Surcea, Lupu (Jud. Alba), Herăstrău-București, Merii Goala (Jud. Prahova), Bălănești (Jud. Olt) etc. O dezvoltare remarcabilă se înregistrează și în domeniul metalurgiei fierului. Urme de extragere, reducere și prelucrare a fierului se găsesc, sub formă de zgură și lupe metalice, în multe din așezările geto-dacice. Cantități însemnate de lupe de fier s-au descoperit în atelierele de la Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa), unde au fost prelucrate numeroase unelte pentru fierărie și lemnărie, din care s-au găsit sute de exemplare (dălți, tesle, ferăstraie, rînde, cuțitoaie, sfredele, compasuri, clești, ciocane, nicovale, coase, seceri, fier de plug, cuțite etc.).

După cum o dovedesc tiparele monetare descoperite în cetatea dacică de la Tilișca (Sibiu), ca și cele de la Ludești (Hunedoara), Brașov și Poiana (Jud. Galați), odată cu întemeierea statului lui Burebista, geto-dacii au trecut la o monetărie unică, preluînd ca model denarul roman re-

publican, pe care-l copiază identic. Tot acum se emite și un tip monetar din aur cu inscripția Koson, probabil numele unui rege geto-dac din seria urmașilor lui Burebista, atestat prin descoperiri de monede făcute în Transilvania.

Relațiile de schimb și culturale ale geto-dacilor cu lumea elenistică și romană se extind și se intensifică. Produse ceramice de lux, vase de metal, podoabe etc., importate din aceste arii de civilizații se întâlnesc în așezările geto-dacice. Monede de argint din Macedonia Prima, Apollonia și Dyrrachium, din Thasos și mai ales denari din lumea romană circulă frecvent în Dacia începând cu ultimele decenii ale sec. II și până către finele sec. I î.e.n. Meșteri și artiști greci și romani sînt aduși în Dacia și folosiți la ridicarea de cetăți din zona Munților Orăștiei. Ca urmare a acestor raporturi intense cu civilizația greco-romană, pătrund la geto-daci și unele elemente de limbă și scriere greacă și latină.

Viața religioasă cunoaște și ea în această vreme forme superioare de organizare. Aceasta a ocupat un loc cu totul deosebit în societatea geto-dacă. Marele preot Deceneu a jucat un rol considerabil în opera de unificare a geto-dacilor, el devenind și rege după moartea lui Burebista, urmat de Comosicus, și el deopotrivă rege și mare preot. Interesante din acest punct de vedere se dovedesc cele cinci sanctuare descoperite la Sarmizegetusa dacică, precum și cele depistate în multe din principalele centre de locuire din această perioadă. La Sarmizegetusa, în zona sacră a capitalei, pare să se fi aflat acel Kogaionon (Muntele sfînt) pomenit de Strabon. Construcția unora din sanctuarele de aici este pusă în legătură cu cultul lui Zalmoxis. Și acum predomină cu autoritate, la înmormîntări, ritul incinerăției, devenit tradițional.

La populația geto-dacă din aceeași perioadă se răspîndiseră și unele cunoștințe de medicină. Dovezi în acest sens sînt numele de plante medicinale păstrate la unii autori antici, precum și descoperirea unor truse medicale. S-ar putea vorbi, desigur la modul cu totul general, și de pătrunderea unor idei filozofice și astronomice. După Strabon, Zalmoxis ar fi fost discipol al lui Pitagora, iar Deceneu ar fi călătorit prin Egipt unde a luat contact cu unele idei ale filosofiei antice.

Cultura materială și spirituală a geto-dacilor din perioada Burebista-Decebal atinge, în toate compartimentele, apogeul evoluției sale. Ea oglindește fidel toate transformările economico-politice petrecute în această vreme în Dacia. Acum își dau întâlnire într-o unitate deplină puternicele și bogatele tradiții trace, progresele epocii și elementele de împrumut adaptate specificului local. Cucerirea romană a pus capăt ritmului și formelor generale de dezvoltare ale civilizației geto-dacice, dar esența acesteia a supraviețuit, împreună cu purtătorii ei, pînă la nașterea sintezei etno-culturale daco-romane și apoi vechi românești.

Stabilirea romanilor la Dunăre încă din vremea lui Augustus atrage după sine o serie de conflicte între daci și romani, începînd cu simple incursiuni de o parte și alta a fluviului și încheind cu marele război din vremea lui Decebal și Traian. Izvoarele antice au înregistrat o primă incursiune întreprinsă în anul 15 î.e.n. împotriva stăpînirii romane sud-dunărene. Doi ani mai tîrziu, Agrippa respinge un atac dacic în Pannonia, iar în anii 10—9 î.e.n. are loc un nou atac în aceeași provincie, reprimat de M. Vinicius. Prin anii 6—9 e.n. dacia, împreună cu sarmații pătrund în Moesia, pentru ca în anii 11—12 e.n. Corneliu Lentulus să atace pe daci în stînga Dunării. Pentru a slăbi puterea geto-dacilor, romanii recurg în

anul 9 e.n., prin Aelius Catus, și în vremea lui Nero, prin T. Plantius Silvanus Aelianus, la strămutarea de populație locală nord-dunăreană la sud de fluviu, în imperiu.

De la această dată puterea politică, economică și religioasă a getodacilor se concentrează în Dacia intracarpatică. Acțiunile romane se îndreaptă acum aproape exclusiv către această parte a Daciei cunocută și prin bogățiile ei în aur. Datorită situației nou create, în Dacia, respectiv în partea ei transilvăneană, au loc schimbări politice. Regele Duras-Diurpaneus cedează tronul lui Decebal, care după caracterizarea făcută de Dio Cassius „era foarte priceput la planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător și se pricepea să folosească izbînda, dar și să iasă cu bine dintr-o înfrîngere. Din această pricină multă vreme a fost un dușman de temut pentru romani”.

În primăvara anului 87 e.n., împăratul Domițian trimite împotriva dacilor o armată, pusă sub comanda generalului Cornelius Fuscus. În timpul luptelor, care au loc probabil în defileul Oltului, dacii reușesc să pricinuiască pierderi considerabile armatei romane și să facă o bogată captură în prizonieri, arme și steaguri legionare. Cornelius Fuscus piere și el în toiul luptelor. Anul următor, o nouă armată romană, condusă de Tettius Iulianus, învinge pe daci la Tapae în Banat. Pacea încheiată cu Domițian în 89 e.n., deși dă cîștig de cauză romanilor, Decebal devenind rege clientelar al Romei, totuși aceasta a fost considerată o pace defavorabilă imperiului, deoarece regele dac urma să primească sume însemnate de bani și specialiști în făurirea armelor și ridicarea de construcții cu caracter militar.

Decebal era conștient că această pace nu va dura mult timp. De aceea, cu banii și meșterii romani purcede la instruirea și înarmarea oastei dacice și la întărirea sistemului de fortificații constituit din cetățile din zona Munților Hunedoarei de la Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa Regia), Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Bănița, Căpîlna, Piatra Craivi, ca și a celor de la Tilișca (jud. Sibiu) și Bitca Doamnei Piatra-Neamț (Moldova).

Cele două mari războaie din anii 101—102 și 105—106, în care romanii conduși de împăratul Traian, iar dacii de regele Decebal, s-au caracterizat prin lupte crîncene soldate cu mari pierderi umane și materiale. În primul război, luptele principale se dau la *Tapae* în Transilvania unde dacii sînt înfrînți. Pentru a evita cucerirea cetăților și a capitalei, Decebal organizează un atac în Moesia Inferior. În lupta de la Adamclisi, romanii sînt din nou învingători, dar cu sacrificii considerabile. Pacea încheiată în 102 impune lui Decebal condiții grele, pe care acesta nu le va putea respecta, ceea ce va duce la declanșarea celui de al doilea război daco-roman din 105—106. Încolțită din trei direcții diferite, oastea dacică este înfrîntă în regiunea cetăților din Munții Orăștiei, unde cade și ultima fortăreață, Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei. Urmărit în munți de romani, Decebal este nevoit să-și curme zilele cu propria-i mîină. Capul lui este dus lui Traian în tabăra sa de lîngă localitatea dacică *Ranistorum*. De aici este trimis la Roma unde va fi expus pe scările *Gemoniae* pentru a fi arătat poporului roman că mult temutul dușman al acestuia a dispărut pentru totdeauna.

Romanii au ridicat din Dacia, după cum ne informează scriitorul Ioanes Lydos bogății enorme, care s-ar cifra, după unele calcule moderne,

la 165 000 kg aur și 331 000 kg argint. Timp de 123 zile, romanii au sărbătorit, cu un fast rar întâlnit, victoria asupra geto-dacilor. Ulterior, în amintirea aceleiași victorii, se ridică la Roma faimoasa Columnă a lui Traian, unde este redată prin scene dăltuite în marmură epopeea celor două războaie daco-romane. În același timp se ridică în Dobrogea, la Adamclisi, monumentul triumfal Tropaeum Traiani.

Îndată după cucerire, o parte a teritoriului Daciei, alcătuit din Transilvania, Banat și Oltenia, este transformat în provincie romană de rang imperial, cu numele de *Provincia Dacia*. Rămneau în afara granițelor romane, ca teritorii ale dacilor liberi, Crișana, Maramureșul, parte din Muntenia și Moldova. Pentru organizarea noii provincii, Traian a adus în Dacia, așa cum spune scriitorul latin Eutropius, un mare număr de coloniști din tot imperiul roman deoarece „Dacia fusese secătuită de bărbați în urma lungului război al lui Decebal“. Iulian Apostatul îi atribuie lui Traian afirmația că „a nimicit neamul geților, care au fost mai războinici decât oricare dintre oamenii ce au trăit cândva“. Un număr mare de prizonieri ar fi fost dus la Roma după Ioanes Lydos și o parte din populație s-ar fi refugiat în regiunile neocupate ale Daciei.

Folosindu-se de aceste informații ale scriitorilor antici, fără o analiză a textelor și fără discernămint, unii istorici străini au pretins că războaiele de cucerire ale Daciei au dus la exterminarea întregii populații a geto-dacilor. O prelucrare critică a tradiției literare nu permite să se vorbească mai mult decât de pierderi umane, firești, ale unor războaie de genul celor antice. Despre războaie, care să se fi soldat cu nimicirea completă, nu numai a armatei, ci și a populației civile, aparținând unui neam așa de mare ca cel al geto-dacilor, nu poate fi vorba. De altfel, istoricul latin Dio Cassius, unul din scriitorii antici mai aproape de evenimente, care ne spune că în timpul celui de-al doilea război „mulți daci trecuseră de partea lui Traian“, nu lasă să se întrevadă în scrierile sale că ar fi vorba de o exterminare a neamului geto-dacic. Unele scene de pe Columna lui Traian înfățișează, după interpretările celor mai mulți istorici, acte de supunere a populației dace. Altele îi arată pe dacia refugiați întorcându-se la vechile lor locuri. O nimicire a întregii populații geto-dace nu ar fi fost nici în spiritul și interesul politicii imperiului roman, care avea nevoie de autohtoni în vederea exploatării bogățiilor solului și subsolului noii provincii.

Pentru dovedirea continuității dace există o documentație directă bogată și variată ce nu mai poate fi pusă la îndoială. Este vorba de izvoare epigrafice, arheologice și lingvistice, care pot face dovada că oricât de mare ar fi fost numărul coloniștilor aduși în Dacia, aceștia au rămas totuși în minoritate în raport cu populația autohtonă, care continuă și acum să reprezinte elementul etnic principal. Potrivit unor astfel de izvoare s-a constatat că Dacia a fost provincia din care romanii aveau să recruteze, după Traian, numărul cel mai însemnat de trupe pentru nevoile imperiului. Corpuri militare de daci se întâlnesc în Syria, Britannia, Pannonia Moesia și Dalmația. Alcătuirea unor formațiuni cu trupe de daci, presupune că încă de la Traian, în Dacia se afla un număr destul de însemnat de tineri, ceea ce vine să infirme pe de o parte relatările lui Eutropius cu privire la lipsa totală a bărbaților după cele două războaie, iar pe de alta teza unei pretinse nimiciri a populației geto-dace.

În rîndul documentelor epigrafice descoperite în Dacia se află o serie de inscripții în limba latină, în care sînt pomenite nume traco-dace.

Printre numeroasele nume romane în aceleași inscripții trebuie să presupunem și prezența unor daci romanizați, ca o consecință a acordării dreptului de cetățeni populației autohtone.

Pe seama acelorași băștinași daci trebuie pusă și păstrarea vechii toponimii și hidronimii a Daciei. Romanii au preluat direct de la populația dacică numele principalelor râuri : Danubius, de la vechiul dacic Donaris, Argessos-Ordessos (Argeșul), Alutus (Oltul), Maris (Mureșul) Pyretus-Porata (Prutul), Samus (Someșul) etc. Cele mai multe din orașele Daciei, precum și unele așezări noi păstrează nume autohtone geto-dace. Printre acestea sînt cunoscute în Transilvania : Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Potaissa, Tibiscum, Porolissum, Arcidava, Ampelum, Alburnus, iar în Oltenia : Drobeta, Dierna și Sucidava. Pentru Moesia Inferior (Dobrogea) sînt cunoscute orașe cu terminații tipic geto-dacice : Capidava, Sucidava, Argedava, Sacidava.

Studiile lingvistice făcute de specialiștii de renume au dus la identificarea în limba română a unui număr de circa 170 cuvinte de origine dacică. Acestea se referă la domenii foarte diferite și se înscriu în seria moștenitorilor de continuitate dacică și daco-romană de-a lungul multor secole, ca rezultat al persistenței elementului etnic dacic.

Deși intră ceva mai târziu în cîmpul de investigație istorică, arheologia se dovedește a fi sursa cea mai bogată și mai directă în dovedirea procesului de continuitate dacică. Cercetările arheologice românești din ultimul sfert de veac au scos la iveală urme materiale ne bănuite, ca volum și importanță, care pot fi atribuite neîndoios populației dace din perioada stăpînirii romane.

Din rîndul descoperirilor arheologice legate direct de problema continuității dace, am desprinde mai întîi o grupă de așezări dacice de tipul celor de la Slimnic și Roșia (jud. Sibiu), unde urmele de cultură materială arată o locuire neînteruptă, începînd din secolul al II-lea î.e.n. și pînă în secolele II—III e.n. În aceste complexe arheologice putem constata deci o prezență dacică efectivă și neînteruptă, din perioada anterioară cuceririi Daciei și pe parcursul întregii perioade romane.

O altă serie de descoperiri arheologice, poate cele mai reprezentative în dovedirea persistenței dace în provincie, aparțin culturii daco-romane de tipul descoperirilor de la Sopor de Cîmpie-Obreja (Transilvania) — Locusteni (Oltenia). Este vorba de un aspect cultural nou datînd din sec. II—III e.n., în care predomină cu autoritate tradiția geto-dacică. Atît în așezări, cît și în necropole au apărut tipuri ceramice specifice culturii geto-dace și ritul de incinerare, cu anumite ritualuri, de asemenea de tradiție veche, locală. Descoperiri de acest fel s-au făcut în multe puncte din cadrul provinciei, ceea ce arată că populația se afla destul de uniform răspîndită și că era încă destul de numeroasă și puternică pentru a se putea afirma de o așa manieră pe plan cultural și etnic.

În Transilvania se găsesc concentrate cele mai multe descoperiri de acest fel. În afară de marea necropolă de la Soporul de Cîmpie (jud. Cluj) și de cea de la Obreja (jud. Alba), unde se află și o importantă așezare cu aceleași caractere culturale, se mai semnalează descoperiri similare în peste 40 de localități. Printre acestea ar fi de reținut cele de la Alba Iulia, Zlatna (jud. Alba), Cașolț (jud. Sibiu), Cernatu de Jos (jud. Covasna), Cinciș și Ighiu (jud. Hunedoara), Cristești, Lechința și Sighișoara (jud. Mureș).

Descoperirile arheologice, ca argumente ale continuității în Dacia romană, sînt mult mai numeroase și mai variate față de cele menționate. Ele nu se rezumă la o anumită regiune și nici la o singură categorie de așezări. Dimpotrivă, urmele de cultură, dacice se întîlnesc pe întreg cuprinsul provinciei, fiind ceva mai numeroase în mediul rural, fără să absenteze însă din centrele urbane și militare. Adăugînd dovezile arheologice celor oferite de izvoarele scrise, epigrafice, lingvistice etc. avem o imagine mult mai limpede asupra continuității dace. Aceasta ne apare, în lumina documentelor amintite, pe deplin asigurată, pentru a nu mai putea fi pusă la îndoială. Ceva mai mult, pe baza aceluiași argumente se poate trage concluzia că populația dacă a continuat să reprezinte și după cucerirea Daciei, elementul etnic principal al provinciei. Persistența dacilor din provincie constituie doar o latură a continuității pentru întreg teritoriul Daciei preromane. Apare cu totul limpede faptul că în zonele neocupate de romani populația dacă a rămas pe loc, continuînd să dezvolte pe mai departe o viață culturală și politică proprie. Este vorba de populația dacilor liberi pe care o menționează în repetate rînduri izvoarele scrise și o atestă din plin descoperirile arheologice. Prezența dacilor liberi în părțile de vest și de nord-vest ale Transilvaniei, respectiv în regiunile de azi ale Crișanei și Maramureșului, zone rămase în afara granițelor romane a fost identificată printr-un aspect cultural local cunoscut sub denumirea de Sîntana (jud. Arad), și Medieșu Aurit (jud. Satu Mare). Aici se constată o locuire dacică fără întrerupere în tot cursul secolelor IV — VI e.n. Caracteristicile de bază ale acestui aspect cultural sînt cele tradiționale dacice. Acestea sînt reprezentate în special de ritul de incinerare specific vechii lumi a geto-dacilor și de o serie de tipuri ceramice cunoscute încă din epoca preromană.

O situație similară se întîlnește și în celelalte regiuni ale dacilor liberi, respectiv în Muntenia și Moldova. Și aici cultura materială din sec. II — III e.n., reprezentată de un număr însemnat de așezări și necropole de incinerare, este în esența ei vechea civilizație geto-dacică dezvoltată în condiții noi. Se apreciază chiar că faciesul cultural al carpilor, adică al dacilor liberi de la est de Carpați, reprezintă apogeul atins de întreaga civilizație a geto-dacilor. În plus trebuie spus că între cultura materială și spirituală a dacilor liberi și a celor din provincie există similitudini, sub toate aspectele, dovadă a unității etnice geto-dacice și a continuității pe întreg cuprinsul vechii Dacii. Toate acestea vin să demonstreze că și după cucerirea Daciei, atît în cuprinsul provinciei cît și în regiunile neocupate de romani, elementul etnic de bază l-a constituit populația veche geto-dacică, pe temeiul căreia se va forma mai tîrziu, prin procesul de romanizare, poporul român.

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU ÎN ISTORIA ROMÂNIEI (III).

Cristalizarea relațiilor feudale (secolele VIII—XI)

ȘTEFAN OLTEANU

Perioada secolelor VIII-XI reprezintă, atât pentru țara noastră, cât și pentru întreaga Europă medievală, o epocă de mai mare liniște și stabilitate demografică, comparativ cu perioada precedentă a marilor migrații. Acum iau sfârșit în Occident și Orient marile invazii „barbare”; acum se cristalizează organizarea imperiilor născute din răsturnări sociale și-și afirmă triumful trei mari religii : creștinismul, islamismul și budismul¹.

Europa central-răsăriteană și de sud-est cunoaște și ea o epocă de oarecare liniște în urma dispariției la sfârșitul secolului al VIII-lea a caganatului avar, consecință a campaniilor militare purtate de oștile carolingiene.

Urmarea imediată a noii situații politice europene a constituit-o creșterea demografică pe întinse spații geografice, manifestată prin popularea spațiilor libere, secarea bălților care blocau marile văi fluviale, reducând astfel distanța dintre diferitele așezări umane, permițând contacte frecvente între acestea și facilitând transmiterea elementelor înnoitoare de la o societate la alta². Investigația arheologică, precum și izvoare de epocă atestă un evident spor de populație exprimat, fie prin noțiunile „mulțimea popoarelor” (multitudo populorum), „neînfrînta mulțime a poporului” (effrenata populi multitudo), din documentele scrise, fie prin densitatea așezărilor cercetate. Potrivit statisticilor vremii, populația Europei occidentale crescuse de la 14,7 milioane cât număra în jurul anului 600, la 22,6 milioane locuitori în anul 950, iar populația întregii Europe se cifra către anul 1000, la 42 milioane locuitori, față de 27 milioane cât număra în jurul anului 700³. Evident, această situație statistică nu putea fi decît aproximativă dată fiind absența datelor statistice pentru zonele geografice, răsăritene mai cu seamă. De altfel, procesul în sine nu putea fi uniform pe parcursul întregii perioade ; etape de veritabile „explozii” demografice au fost urmate, din cauze de ordin politic sau datorită unor calamități naturale, de etape de oarecare încetinire sau chiar de regres demografic. În general, însă, populația a înregistrat o creștere sensibilă, realitate care nu putea să nu afecteze pe multiple planuri dezvoltarea social-economică a diferitelor comunități umane. Mai cu seamă secolele IX-X se prezintă ca secole de hotărîtoare înnoiri în mai toate domeniile vieții sociale, în deosebi în cel al cultivării cerealelor și al alimentației, determinînd în Occident o nouă „renaștere”, cea carolingiană, care a fost o renaștere economică în primul rînd⁴. Această stare de lucruri va conduce la structurări social-politice variate, în funcție de nivelul de dezvoltare atins de fiecare comunitate în parte, de condițiile politice ale vremii, de alți factori de mai mică sau mai mare importanță. În timp ce în unele țări din Europa de apus

și de sud-est se încheia la mijlocul secolului al IX-lea procesul de formare a relațiilor feudale, în urma unei îndelungate perioade de descompunere a societății sclavagiste, în altele raporturile de aservire specifice noii formațiuni sociale luau naștere direct din realitățile perioadei finale de destrămare a relațiilor gentilice, acest proces desfășurându-se în formele sale incipiente, în decursul secolelor VIII-XI ⁵.

Spațiul carpato-danubiano-pontic se integrează deplin în acest context de structurări social-economice și politice, societatea românească pășind într-o epocă de transformare a structurilor ei anterioare.

Secolele VIII-XI reprezintă, sub aspect documentar, începutul intrării societății românești în conul de lumină al izvoarelor scrise, izvoare care aduc un plus important de informații referitoare și la evoluția structurii sociale a comunităților umane din spațiul carpato-danubian. La cronicile existente bizantine sau occidentale, la inscripțiile descoperite cu prilejul investigațiilor arheologice în general, se adaugă începând din secolul al XI-lea mărturiile cuprinse în documentele emise de cancelaria maghiară pentru teritoriul Transilvaniei, procesele și fenomenele sociale consemnate în ele avînd o vechime mult mai mare decît data la care acestea au fost înregistrate. La toate acestea se adaugă, de asemenea, rezultatele cercetărilor arheologice, mult mai consistente decît pentru perioada anterioară, îmbogățind astfel informația istorică generală despre stadiul de dezvoltare a societății românești din acea vreme.

Cercetări recente aprofundate au demonstrat că începînd, aproximativ, de la finele secolului al VIII-lea, societatea românească cunoaște un sensibil spor demografic, mai cu seamă în secolele IX-X, care poate să atingă, după unele estimări, procente de creștere de 100%, comparativ cu situația din epoca precedentă ⁶. Concentrările masive de populație în zone de convergență umană, constatate pe întreg teritoriul țării datînd din secolele VIII-XI, sînt în măsură să sublinieze raportul de condiționare intimă dintre creșterea populației și dezvoltarea economică și socială, inclusiv procesul de organizare politică.

Cu toate rezervele ce se impun dintr-o cercetare care nu este încă exhaustivă și își are dificultățile ei ⁷, este vorba de peste 1500 puncte arheologice corespunzătoare așezărilor care se grupează sub forma unor concentrări de sate al căror număr variază, în funcție de condițiile geografice existente, precum și de stadiul actual de cercetare, de la o grupare la alta.

Creșterea demografică înregistrată pune în fața societății sarcina sporirii produselor agrare în special, atît prin extinderea suprafeței arabile, cît și prin utilizarea unor noi soluții tehnice în sporirea randamentului economic al principalelor unelte agricole.

Nu este deci de mirare constatarea arheologică a înmulțirii considerabile a marilor depozite de unelte agricole de zeci de kg ca dovadă a intrării în circuitul agricol a noi suprafețe de teren obținute în urma desțelenirii și defrișării prin foc. De altfel, documentele scrise menționează frecvent această practică agrară prin termenii „terra extirpata” în Transilvania secolului al XI-lea.

Totodată, pentru sporirea randamentului agrar, se constată unele încercări de utilizare a unui nou tip de brăzdar de plug, cel asimetric, a cărui prezență presupune începutul folosirii plugului propriu-zis avînd ca particularitate brăzdarul asimetric cu cuțit și cormană, și, în general, cu roțile (avantren)⁸. Acest lucru nu putea să nu afeteze sistemul de exploatare agrară, atît pe cel permanent cît și pe cel temporar, prin alternarea

simplă a culturilor, ca o formă potrivită de exploatare agrară într-o vreme în care viața economică se baza pe echilibrul dintre cultura cerealelor și creșterea animalelor.

Profilul agro-pastoral schițat, al economiei românești din ultimele secole ale mileniului I e.n., se completează cu două activități de mare însemnătate pentru dezvoltarea economică în general, care, prin natura și aportul lor la procesul de creștere economică a societății, definesc noile structuri ale comunităților umane de pe teritoriul României; este vorba de valorificarea resurselor miniere ale solului și subsolului, precum și de activitățile din cadrul economiei de transformare, susceptibile și ele de a participa la înnoirile de epocă.

O vădită intensificare a cunoscut-o în această vreme valorificarea resurselor miniere ale solului și subsolului, precum și activitățile din cadrul economiei de transformare. Cercetările au evidențiat un număr de peste 50 localități din țară în care au fost scoase la lumină vestigiile valorificării mineralizațiilor metalifere, în comparație cu cele 20 puncte arheologice descoperite pentru perioada secolelor IV-VII.

O evoluție concludentă, care va sensibiliza într-un apreciabil grad baza materială a societății românești din secolele VIII-XI, mergînd pînă la fecundarea unor noi structuri social-economice, a înregistrat-o și economia de transformare, procesul de prelucrare a materiilor prime și de realizare a produselor, producția meșteșugărească în general, în cadrul căreia diviziunea socială a muncii capătă noi dimensiuni în raport cu situația din epoca precedentă. Această largă sferă de activitate economică cunoaște în vremea amintită importante modificări cantitative și calitative privind procesul de diversificare a ramurilor meșteșugărești de bază, precum și unele perfecționări ale tehnologiei tradiționale, prin receptări de procedee și metode de muncă adaptate la condițiile societății românești printr-un efort de creație proprie.

În această vreme, procesul de substituie a energiei hidraulice, energiilor primare (umană mai ales) în domeniul producției de bază cunoaște noi dimensiuni; utilizarea mai largă a energiilor potențiale ale cursurilor de apă în scopul acționării mecanismelor necesare procesului de transformare a materiilor prime a fost reclamată de noul stadiu de dezvoltare social economică. Diversificarea ramurilor artizanale a făcut ca fiecare meșteșug să-și capete o individualitate aparte, datorită acumulării unor bogate cunoștințe de specialitate specifice fiecărei ramuri în parte, operațiunile tehnice devenind mai complexe și mai complicate⁹.

Consecința firească a unei atare situații din domeniul producției propriu-zise a constituit-o intensificarea schimbului de produse-mărfuri "... o condiție necesară pentru a înțelege sub toate raporturile, în originea ca și în dezvoltarea sa, istoria neamului însuși", după cum aprecia Nicolae Iorga¹⁰. Izvoarele arheologice și mărturiile scrise atestă prezența unui schimb de mărfuri activ, mai cu seamă la Dunărea de Jos, a contactelor economice dintre diferite așezări, cît și cu țările vecine, contacte realizate prin intermediul drumurilor pe uscat și pe apă. Numeroasele tezaure monetare sau monede izolate descoperite pe întreg teritoriul carpato-danubiano-pontic datînd din secolele VIII-XI demonstrează existența unui schimb de mărfuri activ, precum și intensitatea în suprafață și chiar în adîncime a funcțiilor banilor sub formă de monede în dezvoltarea circulației interne a produselor-mărfuri.

Succinta prezentare de mai sus ne prilejuiește unele considerații generale privind dezvoltarea demo-economică pe teritoriul României în secolele VIII-XI.

Sub aspectul dezvoltării demografice și a forțelor de producție perioada amintită reprezintă o epocă de un sensibil progres, care s-a manifestat în sfere economice de bază, prin creșteri cantitative notabile, alături de unele transformări calitative în măsură să dea un nou conținut, calitativ, epocii menționate, acela de „renaștere”, de veritabilă „placă turnantă” pentru evoluția societății românești. Acest caracter este pus în evidență și de apariția unor noi structuri teritoriale în cadrul comunității noastre, a centrelor politico-administrative, nuclee ale viitoarelor orașe medievale, toate aceste realități constituind fundalul pe care se vor cristaliza noile structuri sociale și politice.

Urmarea firească a sensibilei dezvoltări demo-economice prezentată mai sus, o constituie conturarea tot mai clară a structurii sociale, a comunităților umane, punând în evidență transformările care au loc în cadrul ei, în special prefacerile din sinul proprietății care vizează cristalizarea proprietății funciare individuale, bază a apariției raporturilor sociale cu caracter feudal.

Ceea ce pînă acum era în stare latentă, se manifestă în această vreme din ce în ce mai mult, devenind categorii fundamentale ale noilor structuri.

Ne interesează, în primul rînd, dimensiunile proprietății private în secolele VIII-XI, iar în cadrul acesteia, ale proprietății private funciare, aceste categorii putînd fi urmărite prin unele forme specifice de manifestare.

Procesul de individualizare, de pildă, a micii gospodării aproape se generalizează, majoritatea așezărilor cercetate arheologic înregistrînd acest aspect. La Dridu ¹¹, la Bucov-Tioca ¹², la Dodești ¹³, la Filiași, la Simonești, la Țaga, la Dăbîca, la Archiud, la Noșlac ¹⁴, la Brășăuți ¹⁵, la Suceava etc. procesul de individualizare în cadrul așezării se manifestă prin apartenența la fiecare gospodărie a anexelor, a depozitelor, a mijloacelor și a instalațiilor de utilitate casnică (cuptoare și vetre de foc exterioare locuinței), a unor instalații cu caracter meșteșugăresc (cuptoare de redus minereu și cuptoare ceramice) ¹⁶. O situație asemănătoare reflectă și necropolele vremii, precum la Moldovenesti, Hunedoara, Mediaș, Vârșand unde, alături de înmormîntări pe grupe familiale, planimetria cimitirelor indică forma lineară, consecință a existenței familiei individuale, a familiei pereche ¹⁷.

Un proces de individualizare, în sens de apartenență la fiecare gospodărie, în comparație cu cele colective, mult mai evident decît în epoca precedentă, se constată și în cazul uneltelor de producție folosite în agricultură; brăzdarele descoperite la Bazna-Răducăneni ¹⁸, la Pogonești-Vaslui ¹⁹, la Răcari-Dolj ²⁰, la Grumezoaia ²¹, la Garvăn ²², la Capidava ²³, la Mănăstirea-Lișcov ²⁴, la Surdulești ²⁵, la Ciurelu ²⁶, la Dăbîca ²⁷ etc., cuțitele de plug de la Pogonești ²⁸, Dăbîca ²⁹, oticurile de la Floreni, Dodești, Averești ³⁰, coasele de la Tupilați, Dăbîca ³¹ etc., secerile de la Cirja, Dodești, Cosna, Răducăneni ³², Dridu ³³ etc., cosoarele de la Dodești, Fedești, Bogdana, Dăbîca ³⁴, săpăligile și ramele de hîrleț de la Dodești, Spinoasa, Fundu Hertii, Poienesti ³⁵ și din alte așezări dovedesc fără putință de îndoială, apartenența individuală a acestora la nivelul fiecărei gospodării rurale din așezările în care s-au făcut asemenea descoperiri ³⁶.

Pe de altă parte, observațiile arheologice de la Suceava, Dridu sau din alte așezări permit evidențierea fenomenului de revenire succesivă, după

oarecare vreme, pe vechile vetre de locuințe, a locuitorilor din secolele VIII-XI, proces legat de sistemul de exploatare temporară a terenului arabil; exactitatea refacerii locuințelor abandonate cu ani de zile în urmă, pe vechile temelii, demonstrează existența proprietății private asupra locului de casă și a suprafeței corespunzătoare din vatra satului ³⁷.

Procesul de individualizare observat, atât în cazul locuințelor, cât și în cel al anexelor, instalațiilor casnice, uneltelor de producție, fenomenul revenirii pe vechile fundații cum am amintit mai sus, precum și atestarea instituției moștenirii documentate prin transmiterea uneltelor din tată-n fiu, constatată în domeniul producției artisanale (al ceramicii în special), demonstrează cu temeinicie existența pe o scară destul de întinsă a proprietății private, în general, în cadrul societății românești de la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n. ³⁸.

După cum vom vedea mai departe, documentele scrise din secolul al XI-lea și următoarele menționează intrarea în circuitul vânzare-cumpărare a unor părți din loturile arabile aflate în folosință individuală. Acest lucru presupune existența dreptului de stăpânire a membrilor comunităților agrare a unor părți din terenurile agricole care puteau fi înstrăinate prin actul vânzării-cumpărării. Acest fenomen vizează în primul rând terenul nou deștelenit sau defrișat de către diferiți indivizi din cadrul satului devălmaș, care intra, astfel, în posesia acestora. Întrucât aceste documente surprind ca existent acest fenomen începînd de la primele documente de cancelarie (sec. XI), este indiscutabil că asemenea stări de lucruri pot fi raportate și la secolele anterioare. În documentele medievale terenurile despădurite poartă numele de „curături”. Interesant în această privință este actul cu privire la hotărnicirea unei proprietăți a mănăstirii Sf. Vineri, în satul Cobileni, unde se arată” . . . că în vremurile vechi, pădurile nu erau socotite, nici împărțite cu stinjenul sau cu altfel de împărțire, decît că cine pe cît loc lua (în virtutea sa) de tăia copaci și deschidea curături și poiene de cosit și de arat și locuri de prisăci și răsădea vii și pomeți de roade . . . , locul acela era al său ; nime altul dintre răzeși nu putea să i-l ia și de îl și vindea, ca al său loc îl vindea” ³⁹. Că asemenea fenomene aveau loc și în secolele anterioare, nu mai încapе îndoială, ele regăsindu-se în documente scrise pe care le vom invoca în paginile următoare ⁴⁰. De altfel, legenda Sancti Gerardi din secolul al XI-lea consemnează cristalizarea deja a marii proprietăți feudale.

Se creaseră apoi condiții deosebit de prielnice pentru creșterea acumulării de către unii indivizi din societate de averi materiale, adîncind, astfel, diferențierea socială dintre membrii comunității umane, proces cu profunde consecințe asupra structurii sociale existente pînă atunci. Documentele de cancelarie din secolele XI-XIII referitoare la Transilvania atestă una dintre înfrîngirile fundamentale ale procesului menționat asupra obștii sătеști teritoriale, anume spargerea unității comunității rurale prin acapărarea loturilor obștești pe căi variate, atât a celor delimitate în teren, cât și a celor nedelimitate încă, de către persoane situate, în cea mai mare parte, în afara comunității respective. Ele acaparează pămîntul obștesc „cu putere”, cum se exprimă documentele, în înțeles de putere materială, eludînd dreptul de protimisis care oprea înstrăinarea pămîntului obștii. În special registrul de la Oradea de la începutul secolului al XIII-lea conține numeroase asemenea exemple. Spre pildă, membrii comunității sătеști din Mocin, dependenți de cetatea Dobica, învinuiesc pe un conce-tățean de-al lor „că este venetic și că a luat pămîntul lor cu putere”. La judecată, cel învinuit declară că „jumătate din pămîntul acela este al lui

prin drept de moștenire” (jure haereditario)⁴¹, indicînd astfel dreptul de moștenire ca una din multiplele modalități de acaparare a pămîntului obștesc, de spargere a unității comunității rurale. Alte documente evidențiază și alte căi, precum donația, înfrățirea, cumpărare etc, toate avînd la bază, însă, silnicirea celui ajuns în situația de a-și dona, înfrăți sau vinde pămîntul care-i aparținea și asupra căruia avea dreptul de folosință.

Mulți dintre acești acaparatori sau „venetici” cum sînt numiți cei din afara comunității, aparțin ierarhiei bisericești care cumpără părți hotărnicite sau nehotărnicite ale diferiților membri ai obștii. Este cazul lui Florentin, prepozit de Sibiu, care cumpără de la săteni, atît părți de ocină delimitate în teren (partificata), cit și nedelimitate (non partificata)⁴².

Avem de-a face, deci, cu o obște sătească în plin proces de disoluție, proces care începuse, evident, în veacurile anterioare, atestarea loturilor agrare hotărnicite presupunînd o permanentizare a acestor loturi, ne mai fiind vorba de împărțirea periodică a acestora prin tragerea la sorți⁴³.

O contribuție majoră la acapararea pămîntului obștesc, la spargerea unității acesteia prin detașarea din rîndurile comunității a unor elemente înstărite, a adus-o deținerea unor funcții social-administrative și militar-politice de către unii membri ai obștii. Dacă pentru perioada anterioară, existența acestor funcții în cadrul obștii era presupusă doar, pe bază unor știri indirecte sau pe supoziții, pentru secolele VIII-XI prezența acestora devine certă pentru întreg teritoriul României. Unul din documente ne dezvăluie mecanismul acaparării de bunuri materiale pe seama consătenilor, săi de către un individ din aceeași comunitate care deține însă o funcție social-administrativă: cea de jude. Mai mulți iobagi din satul Podgoria dau în judecată pe judele satului care cumpărase moara acestora, nevoiți să o vindă „din pricină că erau apăsăți de marea lor sărăcie”⁴⁴. Avem aici imaginea clară a însușirii, aparent legale, de către un membru al colectivității, a unor mijloace de producție aducătoare de venit, în detrimentul semenilor săi care, „apăsăți de marea lor sărăcie”, cum spune actul citat, sînt nevoiți să vindă partea lor. Dar „beneficiarul” nu mai este, de data aceasta, un simplu sătean; el este investit cu o funcție social-administrativă, aceea de jude al comunității din Podgoria, funcție care i-a dat posibilitatea să cumpere moara consătenilor săi.

O altă față a aceluiași proces este dezvăluită de alte acte ale cancelariei regale. Dominic și frații săi, membri ai obștii sătești din Gebe unde își aveau părțile lor în devălmășie cu ceilalți săteni, sînt ridicați de către autoritatea centrală, probabil în urma unor servicii aduse regalității, nespecificate în document, în rîndul categoriei slujitorilor regali. Aceasta atrage după sine delimitarea, prin poruncă regească, a părților ce reveneau lui Dominic și fraților săi în cadrul comunității⁴⁵. Ieșit de sub incidența reglementărilor tradiționale ale obștii, pămîntul delimitat putea fi, astfel, oricînd înstrăinat prin vinzare-cumpărare, donație sau înfrățirea, ușurînd, în chipul acesta, pătrunderea indivizilor din afara obștii.

Se ajunge, astfel, la apariția proprietății funciare individuale prin ieșirea din devălmășie, prin spargerea unității obștești, prin permanentizarea darurilor către aceste persoane care îndeplinesc acum funcții de conducere a comunității, prin obligația membrilor obștii sau uniunilor de obști de a participa cu muncă la ridicarea fortificațiilor și la întreținerea și paza lor, la realizarea altor obiective de interes obștesc. Încep să se definească, în acest mod, raporturi de supunere a membrilor comunității față de aceste persoane investite cu funcții social-administrative și militar-politice,

devenite, „organe ale societății”. Documente scrise îngăduie să surprindem acest orizont de stratificare social-politică prin menționarea unor categorii sociale și a unor instituții care aparțin, prin profilul lor social, unei noi formațiuni istorice. Este vorba de jupanii menționați pe teritoriul Banatului și al Dobrogei la sfârșitul mileniului I e.n. Termenul de jupan și instituția corespunzătoare aparțin lumii slave, ele întâlnindu-se în toată lumea slavă, cu excepția poporului rus, precum și la unele popoare cu care lumea slavă a venit în contact de mai mare intensitate și durată, de pildă la români și la unguri.

Originile și conținutul acestor instituții au constituit obiectul multor studii, autorii lor, români și străini, căutând să explice geneza și semnificația lor social-politică în funcție de documentația avută la dispoziție ⁴⁶.

Primele atestări scrise ale prezenței jupei și jupanilor datează din ultimele secole ale mileniului I e.n. După mărturia lui Constantin Porfirogenetul, pe teritoriul Croației existau în secolul al X-lea, 11 jupe conduse de jupani. Două dintre ele figurează și în documentele latine din secolul IX; iar 6 în documentele latine din secolul următor. Jupa de Livno, de pildă, cuprindea, ca suprafață, trei platouri înalte, deci un teritoriu destul de întins. Pe teritoriul Sloveniei, documentul din anul 777 dat de voievodul Tassilona pentru mănăstirea Kremmünster menționează pe jupanul Physso ⁴⁷, iar geograful bavarez consemnează existența de jupe la Obo-driži ⁴⁸.

Pe teritoriul României, termenul de jupan avind semnificația de conducător politico-militar al unui organism social-politic apare numai pe o parte a teritoriului, anume în Banat și în Dobrogea. În Banat, el apare într-o inscripție pe un vas din tezaurul de la Sinnicolau Mare, datat, în ultima vreme, în secolele VIII-IX ⁴⁹. Inscripția în limba greacă menționează numele a doi jupani Voilă și Vataul, în legătură, probabil, cu apartenența pieselor din tezaur ⁵⁰.

Alte mărturii constau tot din inscripții, însă în limba slavă veche, descoperite în Dobrogea; inscripția de la Mircea Vodă, pe o piatră datind din 943, menționează pe jupan Dimitrie angajat într-un conflict cu bizantinii ⁵¹. Un alt jupan, Gheorghe, este pomenit, de asemenea, de o inscripție slavă de pe pereții complexului monastic de la Basarabi datind cam din aceeași vreme ⁵².

Din textul inscripțiilor menționate, cât și din documentele scrise referitoare la jupe, jupani și jupanate, în special din lumea slavilor apuseni și meridionali, reiese cu certitudine poziția social-politică a acestor jupani, apartenența lor la o categorie socială suprapusă în cadrul comunității, elemente din rîndul acestei categorii sociale îndeplinind funcții politico-militare, de conducere a organismelor de caracter incipient statal corespunzătoare. Luptele pe care jupan Dimitrie le poară cu bizantinii presupun existența unui aparat de război capabil să înfrunte o armată de genul celei bizantine.

În acest context informațional, instituția jupanului apare ca un prim orizont de stratificare social-politică la nivelul formațiunilor politice de caracter statal incipient. Odată cu evoluția acestora spre forme superioare mai cuprinzătoare de tipul voievodatelor, al țărilor, vechea instituție va fi înclpusă și subordonată acestora, ea devenind unitate administrativă în cadrul noilor structuri ⁵³. Această stare de lucruri se refectionă mai cu seamă la slavii meridionali, în Serbia de pildă, unde în secolele XIII-XIV, jupanii apar ca stăpîni feudali în sistemul statal existent, iar jupa se identifică cu

statul ⁵⁴. Această evoluție este surprinsă la slavii apuseni de către documentele medievale de limbă latină. Într-un document din 1181 pentru mănăstirea Sf. Petru din Lautenburg se face următoarea mențiune : „seniores villarum, quos lingua sua supanos vocant” ^{54 bis}. Apare aici clară identitatea ce exista la acea dată între jupani și acei mai mari ai satelor (seniores villarum); era, de fapt, o involuție a vechii instituții revenind la ceea ce fusese inițial : jupa adică satul, iar jupanii acele elemente din cadrul satului care se diferențiaseră social de restul locuitorilor. Raportat la teritoriul României, într-un cadru mai larg teritorial, orizontului nou de structură social-politică îi corepund și alte categorii sociale desemnate prin termeni ca : cel de dux, care se întâlnește, cum se știe, în cronica anonimă pentru Transilvania secolelor IX-X ; el corespunde termenului de voievod, încadrându-se, astfel, în nivelul superior de organizare politică a societății noastre, corespunzător organismelor statale de tipul țărilor ⁵⁵.

În sensul existenței nivelului de structură social-politică superioară pe teritoriul României în secolele VIII-XI converg și alte știri scrise de epocă. Ne gândim mai întâi la relațiile toparcului grec din secolul al X-lea referitoare la existența pe teritoriul Dobrogei a unei formațiuni politice cu reședința într-o fortificație cu ziduri de piatră, reședință situată undeva la Dunărea de Jos. Aparatul militar avut la dispoziție se compunea din 300 oșteni călări și pedestri, gata pregătiți să apere reședința toparcului împotriva oricăror inmixțiuni din afară ⁵⁶.

Pe de altă parte, mărturiile scriitorului bizantin Kedrenos despre existența în secolul al X-lea, în stînga Dunării, deci pe teritoriul muntean, a unor fortificații servind drept reședințe ale unor căpetenii politice, care se supun împăratului bizantin, demonstrează stratificarea socială și politică pronunțată din acea vreme pînă la nivelul cristalizării organismelor de caracter statal incipient ⁵⁷.

Cercetările arheologice efectuate mai cu seamă în ultimele două decenii au condus la unele rezultate extrem de interesante, în măsură să ne redea o imagine mai concretă a unora dintre reședințele acestor conducători menționați de izvoarele scrise, și, totodată, să ne ofere unele indicii în legătură cu relațiile sociale dintre aceste sedii politico-administrative și comunitățile sătești subordonate.

Pînă în prezent au fost cercetate, total sau parțial, numeroase fortificații din secolele VIII-XI situate pe întreg teritoriul țării, evidențiindu-se, astfel, tehnica de construcție și amenajare a șanțului și valului de apărare, a modului de realizare a palisadei. S-a evidențiat, totodată, faptul că în jurul fiecărei fortificații existau cîteva așezări care alcătuiau, împreună cu fortificația, un complex teritorial. La Șirioara, la Moldovenesti, la Cluj-Mănăstur, la Comana de Sus, la Dăbîca, la Blandiana, la Tudor Vladimirescu — Arad, la Pescari, la Biharea, la Bulci ⁵⁸ etc. (în Transilvania), la Fundu Herții, Dersca, Tudora, Orofteana, Baranga, Alba-Hudești, Horodiștea, Cobila, Ibănești etc. (în Moldova), la Slon și pe linia Dunării ⁵⁹ (în Muntenia), la Mircea Vodă, Garvăn-Dinogetia, Capidava, Păcuilui lui Soare ⁶⁰ (în Dobrogea), cercetările au dat la iveală asemenea așezări fortificate, cele mai multe dintre ele avînd în jur așezări ale unei populații sedentare de lungă durată cu locuințe constînd, atît din bordeie, cît și din locuințe de suprafață. Fortificația se afla oarecum în centrul acestei centuri de sate, cum s-a dovedit în special la Fundu Herții, Dersca și altele ⁶¹.

O atare situație, care se întâlnește la toate popoarele din aceeași vreme ⁶², mai mult sau mai puțin depărtate de teritoriul României, pre-

zintă o semnificație social-politică deosebită. Fortificația respectivă reprezintă, de regulă, punctul fortificat, sediul politico-administrativ al unei formațiuni politice. Între acest sediu și comunitățile săteli din jur se stabilesc raporturi sociale în sensul dependenței sociale a locuitorilor așezărilor față de reședința fortificată, a cărei existență nu poate fi concepută fără acest hinterland de sate prin a căror muncă obligatorie se construiește și se întreține fortificația însăși. Se nasc astfel raporturi de dependență, de aservire a grupului de sate, o aservire colectivă, una dintre particularitățile noilor structuri sociale în curs de cristalizare.

Sintem, astfel, în fața orizontului superior de diferențiere socială la nivelul organismelor politice de caracter statal, când se definesc cu claritate noile structuri sociale prin detașarea unor categorii diferite între ele, datorită poziției pe care ele o ocupă față de unul dintre mijloacele principale de producție, pământul, față de însușirea plus produsului realizat. Secolul al XI-lea aduce și dovezile scrise în această privință, dovezi ale unor structuri sociale deplin cristalizate în măsură să dea consistență prezenței raporturilor de servire feudală pe teritoriul României. După cum se relatează în legenda hagiografică a Sfântului Gerard, de la începutul secolului al XI-lea, la curtea voievodului Ahtum din Banat existau mari feudali denumiți *nobiles* care posedau moșii întinse, *allodiae*, precum și curți proprii, *curiae*. Ei dețineau numeroase turme de animale îngrijite de oameni dependenți, *pastores*. Existau, de asemenea, și robi și roabe, *ancillae*⁶³. Bogatele așezăminte monahale, aflătoare în țara lui Ahtum, se bucurau de întinse proprietăți; mănăstirea Ioan Botezătorul, de pildă, posedă la Cenad proprietăți în care „a treia parte a locuitorilor slujeau pe călugări”, fiind, prin urmare, în dependență feudală față de aceasta. Este evident că într-un asemenea mediu de dezvoltare socială, apariția unui document ca cel din 1075 prin care mănăstirea Sf. Benedict era înzestrată cu 120 de gospodării de țărani din Artand-Bihor, atât de mult tăgăduit de istoricii unguri, în special într-o perioadă mai veche, nu poate astăzi să mai surprindă pe nimeni. Originea lor mai veche constituia o realitate indiscutabilă.

Este afară de orice îndoială că ne aflăm în fața unei societăți în care relațiile de producție dintre marii proprietari de pământ și țărani dependenți reprezintă esența noii structuri. Ce dimensiuni ar fi avut această nouă structură în perioada la care ne referim, este greu de stabilit. După informațiile documentare din secolele următoare, se constată că procesul de spargere a unității obștești, de acaparare a loturilor arabile ale comunităților rurale de către elemente din interiorul sau din afara obștii, de constituire a marii proprietăți și de decădere în dependență a țărănimii libere este în desfășurare. Cît privește teritoriul de la est și sud de Carpați, noul val de migratori a temporizat acest proces; cu toate acestea, secolul al XIII-lea avea să consemneze și pentru teritoriile menționate existența marii proprietăți feudale, a celor două categorii sociale fundamentale: marii proprietari (*maiores terrae*, *potentes*) și țăranii aserviți (*rustici*). Față de țările feudalismului clasic unde procesul aservirii țărănimii libere se încheiase în această vreme, pe teritoriul României a continuat să existe o țărănie liberă puternică, ceea ce constituie o caracteristică a feudalismului nostru, țărănie care își va aduce contribuția de seamă la apărarea libertății și independenței ființei statale în ceasuri de grea primejdie pentru țară.

Aminteam la început că rostul principal al studiului nostru este acela de a analiza evoluția structurilor sociale petrecută în interiorul comunităților sătești din spațiul carpato-danubiano-pontic în epoca marilor migrații, structurări ale căror rezultat principal a fost cristalizarea relațiilor de aservire, componentă fundamentală a noii formațiuni social-economice: cea feudală. În funcție de baza informațională existentă în stadiul actual al cercetărilor, am încercat să schițăm transformările petrecute în structura socială a acelei vremi, în mod special în evoluția caracterului „proprietății” funciare, pământul devenind principalul izvor de avuție materială, urmare a progresului, lent dar tenacc, înregistrat în dezvoltarea economică generală a societății, mai cu seamă în ultimele secole ale mileniului I e.n. Vom încerca, în continuare, să precizăm, cât mai limpede cu putință, caracterul prefacerilor, al înnoirilor care au avut loc, pentru a putea determina, astfel, esența și semnificația noii epoci în istoria poporului nostru.

Dispariția administrației statului birocratic roman de pe o bună parte a vechii Dacii în ultima treime a secolului al III-lea e.n. și declanșarea, pe de altă parte, a marilor „pulsări” ale stepelor asiatice au creat o situație cu totul nouă pe teritoriul amintit, prilejuind direcții și forme noi de exprimare a vieții economice, sociale și politice. Reducând din dimensiunile opticii de „catastrofă națională”, cum a fost apreciat fenomenul migrației, trebuie subliniat, totodată, faptul că aceste „strălucitoare elemente de suprafață”, cum le-a definit Nicolae Iorga⁶⁴, deși n-au fost creatoare de noi structuri social-economice ca în occidentul Europei, ele n-au distrus forțele productive ale populației autohtone, conservarea acestora constituind însăși rațiunea existenței lor. Cercetările din ultimele două decenii au demonstrat, fără putință de tăgadă, continuitatea deplină și chiar largirea cadrului vieții economice, sociale și politice în forme și direcții noi de manifestare. Generalizarea obștii sătești teritoriale, pe întreg teritoriul vechii Dacii, ca esență a întregii dezvoltări social-economice și politice, a conferit lumii rurale caracterul de factor primordial al istoriei în organizarea vieții economice și sociale, în manifestarea liberă a forței ei creatoare de bunuri materiale. Marele nostru istoric Nicolae Iorga, referindu-se la această vreme a migrațiilor, a exprimat cât se poate de limpede această idee într-unul din studiile sale de maturitate: „... un puternic val de popularitate, dacă se poate întrebuița termenul în acest sens, se desprinde din această ascensiune a maselor disprețuite și umilite, la viața comunității în toate domeniile. Nu știm dacă medievistii au resimțit îndeajuns năvala acestor întirziați care împinzesc locul, parcă se aude freamătul înăbușit al tumultoaselor lor navaliri. Umanitatea a devenit mai cuprinzătoare decît în epoca celei mai vaste colaborări din antichitate”⁶⁵.

Caracterul rural al societății vremii, caracterul „popular” al acestei societăți se exprima de fapt prin importanța deosebită a pământului, acesta devenind simbol al avuției materiale⁶⁶. Dispariția marii proprietăți reprezentată de *villa rustica* din Dacia romană, precum și a celei din Dobrogea în secolul al VI-lea, generalizarea obștii rurale au adus în prim plan mica gospodărire sătească înzestrată cu loturi arabile necesare existenței sale, consecință a procesului de teritorializare, punctul de plecare al prăfacerilor structurale din cadrul comunității. Accentuarea diferențierii sociale prin acumularea de bunuri materiale de către unele elemente din cadrul satului, cum se observă în satul din zona Buzăului menționat la 374, acumulare

la care concură și funcțiile social-administrative și politico-militare îndeplinite de anumite persoane, începuturile fenomenului de permanentizare a loturilor agricole obștești, dependența socială colectivă a unor comunități sătești față de unele fortificații și față de unele persoane cu funcții militare, precum cetatea Turris din secolul VI cu pământurile aferente⁶⁷, puse în valoare prin munca țăranilor așezați pe ele, noua exprimare a funcției politico-organizatorică reprezentată de aceste „autonomii rurale”, „romanii populare” sau „democrații țăărănești”⁶⁸ (care nu erau altceva decât acele uniuni de obști, „obști de obști” cum le numesc documentele de mai târziu)⁶⁹ corespunzătoare sclavinilor sud-dunărene, care au preluat de la Imperiu în special funcția de apărare, în sfârșit, creștinismul ca religie oficială după sec. IV, cu consecințele sale asupra structurii sociale, toate aceste realități social-politice, întâlnite în această vreme și în alte teritorii vecine nouă, demonstrează că o nouă societate era în curs de fecundare, nu numai în ceea ce privește pregătirea noilor structuri sociale și economice, ci și în domeniul mentalităților și al modului de comportare.

Etapa următoare, cea a secolelor VIII—XI, pornind de la premisele deja existente, și în baza sensibilei dezvoltări demo-economice, venea să dea contur clar direcției de evoluție a societății românești, prin cristalizarea și maturizarea unor fenomene și procese aflate în stare embrionară în etapa precedentă.

Obștea sătească, celula social-economică de bază a societății, înregistrează structurări importante. Începutul alegerii în teren a părților obștești, până atunci ideale, contribuie din plin la ușurarea fenomenului de pătrundere, pe diferite căi, a străinilor în interiorul comunității, la înstrăinarea părților obștești, atât a celor „alese”, cât și a celor ideale, la spargerea unității obștești. Aservirea colectivă a comunităților rurale din apropierea sediilor politico-administrative ale organismelor politice aflate pe o treaptă superioară de dezvoltare, începe să capete conturul și conținutul corespunzător rolului de anticameră a relațiilor de dependență feudală. Fără a fi dominantă și generalizată pe întreg teritoriul României, marea proprietate funciară, laică și bisericească, era o realitate care consfințea structurarea celor două categorii sociale fundamentale ale noii epoci, a căror esență o constituia existența raporturilor de dependență socială.

Pe plan politico-organizatoric, vechile structuri din etapa precedentă, acele uniuni de obști sau „democrații țăărănești”, „romanii populare”, cunosc o nouă treaptă a evoluției lor, conștință a maturizării structurilor social-economice, devenind mai cuprinzătoare și cu funcții mult mai bine conturate și mai complexe: țăările și voievodatele românești ca organisme de caracter statal, în luptă pentru libertate și independență.

Stabilirea caracterelor fundamentale ale perioadei din istoria României cuprinse între secolele IV și XI, potrivit stadiului actual al cercetării, ne obligă la înțercarea de a defini teoretic stadiul de dezvoltare a societății de pe teritoriul țării, de a-l raporta la conceptele existente în această privință.

Este evident că încadrarea acestei perioade a secolelor IV—XI din istoria patriei noastre în orînduirea tributală sau în cea feudală, așa cum s-a încercat să se facă, presupune, pe de o parte, analiza temeinică a legilor de funcționare și dezvoltare a formațiunilor în cauză, iar pe de altă, analiza conținutului major al proceselor și fenomenelor din cadrul societății noastre, pentru a-i putea determina coordonatele social-economice și direcțiile lor evolutive și, prin aceasta, locul ei istoric în cadrul succesiunii modurilor de producție.

Precum se știe, *formațiunea socială*, orînduirea social-economică se definește ca fiind o totalitate a fenomenelor sociale, la temelia căroră se află un anumit mod de producție a bunurilor materiale. Fiecărui mod de producție îi sint caracteristice o anumită *bază tehnică materială* și un anumit tip de *raporturi de producție* a căror totalitate reprezintă structura economică a societății pe care se înalță suprastructura politică, juridică etc.⁷⁰. Deci, formațiunea sugerează o structură constituită deja, o compoziție unitară, un tot organic care indică o riguroasă înlănțuire a elementelor alcătuitoare, o structură precisă a lor. După cum arăta V. I. Lenin, „repetarea, regularitatea și generalizarea rînduiriilor” din cadrul societății dau conținutul corespunzător noțiunii de formațiune socială⁷¹.

Se cunoaște, în principiu, care a fost succesiunea orînduirilor cunoscute de omenire începînd cu comuna primitivă și terminînd cu orînduirea socialistă. Trebuie subliniat însă, faptul că nu întotdeauna între două orînduiri sau formațiuni sociale există o înlănțuire succesivă *imediată*, că o formațiune deplin încheată nu urmează imediat formațiunii anterioare care i-a dat naștere. De la descompunerea ultimei formațiuni, fază în care iau naștere elementele care se vor constitui în componente fundamentale ale viitoarei formațiuni, și pînă la maturizarea și generalizarea acestora, în cadrul noii formațiuni consolidate deplin, pot trece lungi perioade de timp în care se petrec procese de o mare complexitate⁷². Acest interval de timp dintre două formațiuni sociale în care embrioanele viitoarei orînduiri își urmează cursul lor spre maturizare, nu aparține nici vechii și nici noii orînduiri. El face parte integrantă din noțiunea de *epocă*, noțiune care se referă la o perioadă mai vastă, mai puțin definită, comparativ cu cea de formațiune, avînd însă o mai mare rază de cuprindere, incluzînd și formațiunea. Orice epocă cuprinde în interiorul său, atît perioada inițială în care se formează elementele definitorii ale noii orînduiri, germenii relațiilor de producție, structurile sociale corespunzătoare, procesele spirituale ale societății viitoare, cît și formațiunea socială propriu-zisă definită de maturizarea componentelor sale esențiale. În timp ce epoca ne dă sentimentul continuității proceselor, al evoluției lor spre forme superioare, formațiunea socială ne indică esența acestor procese și fenomene specifice⁷³. Așadar, epoca începe odată cu apariția primelor elemente sub formă de premise ale noii orînduiri și se încheie în momentul cînd acestea încetează de a mai fi dominante⁷⁴.

Pe de altă parte, asemenea departajări corespund evoluției forțelor și relațiilor de producție în sensul că în fiecare societate coexistă componentele de bază ale mai multor moduri de producție care articulîndu-se între ele formează o bază productivă unică. Această diversitate este însă dominată de un anumit mod de producție care, tocmai pentru că este dominant, definește caracterul societății în totalitatea ei, îi determină locul ei istoric. „Este ca o iluminare generală — arată K. Marx — în care se topesc toate celelalte culori, și care le modifică în ceea ce au ele particular”.

În acest mod trebuie înțeleasă și problema epocii și a formațiunii sociale, a evului mediu și a orînduirii feudale.

Am arătat în studiile anterioare, cum au apreciat unii istorici ai epocii moderne perioada cuprinsă între sfîrșitul antichității și începutul epocii moderne. Termenul de *medium aevum*, conceput ca o epocă de mijloc, de tranziție, s-a impus în istoriografie universală, devenind un termen tradițional de delimitare cronologică a unei epoci din istoria umanității, cea feudală.

Istoriografia contemporană încearcă însă, să facă o anumită deosebire între evul mediu ca epocă istorică generală și feudalism ca regim social-economic și politic corespunzător.

În acest sens, istoria evului mediu occidental a fost împărțită în mai multe perioade. Ne interesează în primul rând primele două în care apar și se formează relațiile feudale.

Prima perioadă cuprinsă între secolul al III-lea și sfârșitul secolului al V-lea se caracterizează prin criza orînduirii sclavagiste și apariția germenilor relațiilor feudale.

A doua perioadă, cuprinsă între finele secolului al V-lea și mijlocul secolului al XI-lea, corespunde feudalismului timpuriu și conține două faze : prima, între secolele V și VIII, are drept caracteristică încheierea procesului de descompunere a societății sclavagiste și formarea relațiilor feudale ; a doua, între secolele IX și XI, se caracterizează prin desăvîrșirea raporturilor feudale.

De cealaltă parte a Europei, în Europa central-răsăriteană și de sud-est, dominată de lumea slavă, relațiile feudale au apărut prin descompunerea rînduielilor gentilice, proces care s-a desfășurat între secolele VI și VIII în general, după care urmează perioada timpurie a feudalismului.

Cît privește teritoriul României, am analizat mai sus noile direcții de exprimare a vieții economice și social-politice între secolele IV și VIII, deci după dispariția administrației statului roman de pe o mare parte a vechii Dacii. Această nouă direcție de evoluție a societății de pe teritoriul României în intervalul de timp menționat, exprimată prin procese și fenomene de o coloratură deosebită față de epoca precedentă, constituindu-se în premise ale apariției noilor structuri sociale și politice, *conferă perioadei secolelor IV—VIII caracterul de ev mediu* care va găzdui deopotrivă reminiscențe ale orînduirii gentilice și germenii, embrionii noii formațiuni sociale. Relațiile de aservire născute acum printr-un act politic, cum am văzut în cazul căpeteniilor hune sau slave, nu înseamnă încă raporturi feudale propriu-zise, asemenea relații regăsindu-se „pretutindeni sau aproape pretutindeni unde cuceritorii au lucrat pămîntul pentru ei prin vechii locuitori”⁷⁵. Ele formează însă punctul de plecare, germenii relațiilor de aservire feudală care se vor maturiza și vor deveni dominante în secolele următoare.

În această primă parte a evului mediu din istoria României nu se poate vorbi de un mod de producție dominant, ci doar de elemente ale orînduirii anterioare și în egală măsură de germenii viitoarei societăți.

Perioada următoare înseamnă începutul afirmării noilor structuri (secolele VIII—XI), pentru ca în secolele următoare (secolele XI—XIII) relațiile feudale propriu-zise, ca relații de producție, să devină dominante, cel puțin pentru teritoriul Transilvaniei, cu toate consecințele negative ale ultimului val de migratori. Apariția noilor structuri sociale și afirmarea lor în secolele VIII—XIII conferă acestei perioade caracterul de *feudalism timpuriu* în istoria poporului român.

Nicolae Iorga, căruia nu i-a scăpat niciuna dintre problemele majore ale istoriei medievale românești, a intuit, în unele studii ale sale, noua epocă din istoria noastră care începe odată cu marea migrație. Într-o comunicare prezentată la Congresul de istorie de la Londra din martie 1913, în care pleda pentru o nouă istorie a evului mediu românesc, el arăta că „Expunerea istoricului pentru evul mediu va porni deci de la cele dintîi formațiuni locale datorate asociațiilor defensive din timpul invaziilor” ... „Toate aceste vieți autohtone rurale și urbane, sortite prin chiar faptul

acesta să se topească în formațiuni mai puternice și mai trainice, sînt elementele acelei realități teritoriale care va fi semnalul deosebit al epocii ce se va deschide în curînd”. La finele articolului publicat în 1933, autorul adăuga într-o notă : „Adaugă că urmărirea formațiunilor libere, nestăpînite de Imperiu, neocupate de barbari, a Românilor, e azi pentru mine încă una din principalele linii ale istoriei evului mediu”⁷⁶.

Dacă pentru istoricul român, evul mediu românesc începea cu istoria acestor noi structuri teritoriale din epoca migrațiilor, feudalismul propriu-zis, formațiunea sau orînduirea social-economică feudală, așa cum este definită din punctul de vedere al materialismului dialectic și istoric, nu putea fi concepută, decît din secolele XV—XVI înainte. Ceea ce trebuie să reținem din aceste aprecieri este faptul că, pe de o parte, N. Iorga realiza în mod tacit deosebirea dintre epocă și societate feudală în înțelesul deplin al cuvîntului, chiar dacă această societate începea după el așa de tîrziu ; pe de altă parte, evul mediu românesc începea odată cu marea migrație a popoarelor. Sînt idei fugar exprimate, dar care își capătă astăzi, cu rezervele corespunzătoare , confirmarea și valențele lor științifice.

NOTE

¹ *Histoire Universelle*, V, p. 172.

² G. Duby, R. Mandron, *Histoire de la civilisation française*, tom I, Paris, 1958, p. 83, 87 ; *Histoire Universelle*, V, p. 302.

³ J. C. Russell, *Late Ancient Medieval Population*, Philadelphia, 1958 ; M. K. Bene, *The World's food*, Londra, 1954, p. 50 ; Cf. Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului mediu I*, București, 1970, p. 331.

⁴ *Ibidem*, p. 106—108.

⁵ Z. V. Udaltova, A. N. Sciapov, E. V. Gutnova, A. P. Novoselțev, *Ancienne Russie zone de rencontre des civilisations*, în *XVe Congrès International des Sciences historiques*, Rapport I, Grands thèmes et méthodologie, București, 1980, p. 127 și urm. ; H. Lowomianski, *Transformations sociales en Europe Centrale et orientale aux XIe—XIIe siècles*, Moscova, 16 2e aug., 1970, în „Revista de referate și recenzii”, *Istorie-Etnografic*, 4, 1970, p. 447—450.

⁶ Vezi pentru aceasta analiza făcută de Șt. Olteanu, în *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983, p. 22 și urm.

⁷ Rezerve explicate în Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 29 și nota 12.

⁸ Despre apariția acestui nou tip de plug a se vedea Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 68 și urm. cu bibliografia corespunzătoare.

⁹ *Ibidem*, p. 99 și urm.

¹⁰ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc, Epoca veche*, ed. a II-a, București, 1937, p. 5.

¹¹ Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, planșa 1 ; Géza Bakó, *Despre organizarea obștilor săteti ale epocii feudale-timpurii din sud-estul României*, în SCIVA, 1975, 3, p. 371 și urm.

¹² Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploiești)*, București, 1978, p. 14, fig. 4, 5.

¹³ Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1979.

¹⁴ M. Rusu, *Avars, Slave, Romanic population in the 6th—8th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory population on the territory of Romania*, București, 1975, p. 140.

¹⁵ V. Spinei, D. Monah, *Așezarea prefeudală de la Brășăuși*, în „Memoria antiquitatis” II, 1970, fig. 1 ; idem, *Șantierul arheologic Brășăuși, jud. Neamț (1969)*, în *Materiale*, X, p. 262—263.

¹⁶ Mai pe larg la Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpăna de milenii*, p. 156 și urm.

¹⁷ Géza Bakó, *op. cit.*, p. 375 ; idem, *Oglindirea formelor de proprietate...*, în SCIV, 1972/1 ; idem, *Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldova și, în SCIV, 1969, 2, p. 337, și urm.* ; Dan Teodor, *Teritoriul...* p. 76.

¹⁸ Gh. Coman, *Contribuții...*, în *op. cit.*

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare România în epoca veche*, în SCIV, 1950, 2, p. 103 și urm.

²¹ Gh. Coman, *op. cit.*

²² Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia...*, I, p. 58—62.

²³ Gh. Florescu și colab., *Capidava...*, vol. I, p. 141, și urm.; *Material*, V, p. 575, fig. 8; VIII, p. 694.

²⁴ D. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în SCIV 1968, 2, p. 265, fig. 24/10.

²⁵ *Materiale*, V, p. 702, 706.

²⁶ *Material*, VII, p. 660.

²⁷ Informație M. Rusu.

²⁸ Gh. Coman, *Contribuții...*, în *op. cit.*

²⁹ Informație M. Rusu.

³⁰ Gh. Coman, *Contribuții...*, în *op. cit.*

³¹ *Ibidem*.

³² *Materiale*, VII, p. 726.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Gh. Coman, *op. cit.*

³⁵ Importanța unei asemenea realități a fost subliniată de K. Marx care arată că existența proprietății private asupra unei metode de producție presupune deja o nouă etapă istorică (*Forme de organizare...*, p. 34—36).

³⁶ M. Comsa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudal-impurie descoperite la Dragoslavei (jud. Vrancea)*, în SCIV, 1964, 3, p. 425—435.

³⁷ Ștefan Olteanu, în *Materiale*, VI, p. 669—690; *Materiale*, VII, p. 566.

³⁸ V. I. Lenin socotea proprietatea privată și meșteșugărească categorii ale unei comunități sociale în care s-au format deja mici familii separate (monogame) (V. I. Lenin, *Opere* 1, p. 130).

³⁹ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași 1984, p. 84; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, București, 1904, p. 111.

⁴⁰ Pentru secolul XIV vezi *Documente privind istoria României*, B, Țara Românească, veac. XIII, XIV, XV, vol. I, p. 42; *Documenta Romaniae Historica*, vol. I, p. 26—27.

⁴¹ *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, secolele XI, XII, XIII, vol. I, p. 99; vezi și alte exemple la p. 100, 101, 122, 124, 144.

⁴² *Ibidem*, p. 243.

⁴³ Tragerea la sorți este menționată în diferite documente: astfel într-un act din 1232 se precizează că „hotarele pământurilor Tymar și Zabac nu le putem descrie după sortile părților, deoarece au hotarul comun de jur împrejur cu cruciații și alții și fiecare își stăpânește partea sa prin tragere la sorți (quilibet suam per sortem possidet portionem).

⁴⁴ *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veac XI, XII, XIII, vol. I, p. 58).

⁴⁵ *Ibidem*, p. 116.

⁴⁶ Asemenea opinii la: St. Lišev, *La genese du féodalisme en Bulgarie*, Sofia, 1963 p. 90—91; Milko Kos, *L'état slave en Carantanie*, în *L'Europe aux IXe—XIe siècles...*, p. 125 și urm.; Vladimir Prochazka, *Le tribu, la principauté primitive et l'état féodal chez les slaves d'entre l'Elbe et la Baltique en L'Europe...* p. 372, și urm.; H. Lowmianski, *Transformation sociale en Europe Centrale et orientale aux VIe—XIIe siècles*, comunicare la cel de al XIII-lea Congres Internațional de Științe Istorie (Moscova 16—23 august 1970), în „Revista de referate și recenzii”, *Istorie-etnografie*, nr. 4, 1970, p. 447—450; K. Kadlec, *O politycznym ustroju Słowian, z ułozczenia zachodnich przed X wiekiem*, în „Początki Kultury słowiańskiej”, Kracovia, 1912, p. 66—67; idem, *Zupa i Zupan*, în „Ottiv Naučny Slovník”, t. XXVII, p. 899, 900; D. Dragojlović, *La Zupa chez des slaves balkaniques au moyen âge*, în „Balkanica”, II, 1971 p. 85 și urm.; Silv u Dragomir, *Cîteva urm ale organizației de stat slavo-române*, în „Dacoromania”, an. I, 1920—1921, Cluj, 1921, p. 147, și urm.; P. P. Panaiteanu, *Obște...*, p. 73.

⁴⁷ K. Kadlec *op. cit.*, p. 68, cu trimiterea la Zob. Kos, *Gradivo*, T. I, p. 290.

⁴⁸ Vladimir Prochazka, *op. cit.*, p. 874.

⁴⁹ Cea mai recentă dată aparține istoricului ceh Benda, care într-o comunicare prezentată la simpozionul internațional de la Nitra, ținut cu prilejul aniversării a 1100 ani de la moartea lui Metodiu, între 12 și 16 mai 1985, datează tezaurul la finele secolului al XIII-lea.

⁵⁰ Despre tezaurul de la Sinnicoula Mare s-au făcut mai multe studii în care s-a încercat să se precizeze data realizării lui, precum și apartenența lui socială și etnică (N. Mavrodinov, în „Archaeologia Hungarica”, 1943, nr. XXIX cu bibliografia respectivă; alte interpretări la P. P. Panaiteanu, *Introducere la istoria culturii românești*, 1980, p. 193; *Studii privind istoria Aradului*, p. 119).

⁵¹ C. C. B. (Eugen Comșa, Damian Bogdan, P. P. Panaitescu), *Inscriptia slavă din Dobrogea din anul 943*, în „Studii” 1981, 3, p. 122—128 vezi și „Romanoslavica”, I, București, 1958, p. 88—104.

⁵² I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, 1971, p. 212.

⁵³ D. Dragojlovič, *op. cit.*, p. 99.

⁵⁴ Pe la 1220 întemeind mănăstirea Zica, Ștefan rege îi donează sate și munți. Textul hrisovului păstrat cu inscripție pe peretele mănăstirii înșiră daniile făcute, printre care și 10 jupe supuse mănăstirii: „iar peste aceste jupe pe care le-am dăruit bisericii mîntuitorului nostru, protopopul Curții să nu aibe nici o putere” (textul hrisovului în *Zakonski spomani rpskich drzava srednjega veka*, Belgrad, 1912, p. 571—575; cf. Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 18).

^{54 bis} K. Kadlec, *op. cit.*, p. 67—68.

⁵⁵ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpetery, vol. I (Anonymus, cap. 11, 19, 51).

⁵⁶ C. B. Hase, *Leonis Calensis Historiae...*, ed. Bonn, p. 496 și urm.; vezi și în „Vü-zantiski Vremennih”, IV, 1951, p. 42 și urm.

⁵⁷ *Fontes Historiae Dacoromanae*, vol. II, București, 1975, p. 141.

⁵⁸ M. Rusu, Șt. Dănilă, *Cetatea feudală timpurie de la Șirioara*, în „File de istorie”, 1972, p. 47 și urm.; S. Dumitrescu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din anul 1978 de la Biharea*, în „Materiale”, Oradea, p. 307; M. Rusu, *Contributions archéologiques à l'histoire de la cité fortifiée de Biharea* în „Anuarul Institutului de istorie”, Cluj, 1960, p. 15 și urm.; idem, *Castrum, urbs civilis (cetăți și „orașe” transilbănene din secolele IX—XII)*, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 196 și urm.; M. Barbu, M. Zdroba, *Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu*, în „Materiale”, Oradea, 1979, p. 291 și urm.; vezi și „Ziridava”, 1978, p. 101—132; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de mileniu (secolele VIII—XI)*, București, 1985, p. 39, urm.

⁵⁹ Maria Comșa, *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Suce-Prahova*, (campania 1978), în „Materiale”, Oradea, 1979, p. 309—310.

⁶⁰ Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, București, 1958; P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păciul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București, 1972; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păciul lui Soare. Așezarea medievală*, vol. II, București, 1977; Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvân*, București, 1967.

⁶¹ D. Teodor, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 103—114; Alexandru Păunescu, *Repertoriul...*, p. 59.

⁶² Elzbieta Dabrowska, *Les étapes de l'évolution des castra des Slaves Occidentaux dans le Haut Moyen Age*, în *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, tom. 2, Bratislava, 1980, p. 87 și urm.; Janing Kaminskij, *Rozwoj a sadnictwa w Rejonie Bursenina nadwarto od VI do XIV wieku*, Kracovia-Varșovia, Wrocław, 1970, p. 213—216; J. Bardach, *L'état polonais du haut moyen age*, în „Acta Poloniae Historica”, 1962, p. 26 și urm.; B. G. Fedorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-estul U.R.S.S., ref.itoare la primul mileniu al e.n.*, în SCIV, 1959, 2, p. 382 și urm.; Mate Suič, *Approche scientifique et methodes de recherche des habitats autochtones sur le territoire illyrien*, în „Posebna izdanja”, tom XXIV, Sarajevo, 1975, p. 9 și urm.; S. Hermann, *Eimige Fragen der slavischen Burgenentwicklung zwischen mittelalter Elbe und Oder* în „Slavia Antiqua”, 1963, 10; C. Duby, R. Mandron, *Histoire de la civilisation française*, tom. I, Paris, 1958, p. 81, 83; *Histoire Universelle*, vol. V, p. 172.

⁶³ *Legenda Sancti Gerardi*, cap. 8, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, 489 și urm.; cf. *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 32—40; cf. Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de mileniu (secolele VIII—XI)*, p. 167.

⁶⁴ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. II, p. 178; Nicolae Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, București, 1984, p. 417.

⁶⁵ Nicolae Iorga, *Moyen Age et Antiquité*, în *Scientia, Revue Internationale de synthèse scientifique*, 1930, martie, p. 193—194; cf. Mihai Berza, *Nicolae Iorga, istoric al evului, mediu*, București, 1944, p. 54; cf. Nicolae Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 403.

⁶⁶ Fr. Engels, *Perioada franceză*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere* vol. 19 București, 1964, p. 516.

⁶⁷ Procopius, *De bellis*, VII, 14, 32—33 în *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, p. 442—445. Cetatea se afla situată în stînga Dunării, deci la nordul bătrînului fluviu. Asupra identificărilor propuse vezi M. Comșa, *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos, în secolele VI—VII*, în „Apulum”, XII, 1974, p. 302.

⁶⁸ Nicolae Iorga, în „Revue belge de philologie et d'histoire”, III 1924, 1, p. 35—50.

⁶⁹ Asemenea mențiuni într-un document din 1532, iunie 6, în *Doc. privind ist. Rom.*, B. Țara Românească, veac XVI, vol. II, p. 252; cf. Henri H. Stahl, *Contribuții...*, vol. I, p. 187—188.

⁷⁰ Damian Hurezeanu, *Epocă și formațiune social-economică în Istoria modernă a României*, în „Era Socialistă”, 1977, 19, p. 23 și urm.

⁷¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. I, p. 137.

⁷² Damian Hurezeanu, *op. cit.*

⁷³ Damian Hurezeanu, *op. cit.*

⁷⁴ Gh. Iscru, *Observații metodologice privind periodizarea generală a istoriei României cu referire specială la perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, în „Revista de filosofie”, 1975, 6, p. 614 și urm.

⁷⁵ K. Marx, Fr. Engels, *Selected correspondance*, New York, p. 411, după H. K. Tekajasaki, *The Transition from feudalism to capitalism*, în „Arena publication”, 1954, 4 ; cf. Henri H. Stahl, *op. cit.* p. 10.

⁷⁶ Nicolae Iorga, *Bazele necesare unei noi istorii a evului mediu* (comunicare la Congresul de istorie de la Londra din martie, 1913), în Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 135.

À PROPOS DES COMMENCEMENTS DU MOYEN-ÂGE DANS L'HISTOIRE DE ROUMANIE (III).

La cristallisation des relations féodales (VIIIe — XIe siècles)

Résumé

L'analyse des données archéologiques et historiques concernant les VIIIe — XIe siècles sur le territoire de la Roumanie démontre que la société roumaine avait évolué sensiblement, sous le rapport démo-économique, vers une nouvelle étape de développement, par rapport à la situation de l'étape précédente.

La population avait enregistré une croissance de 100 %, et le développement économique un progrès sensible en ce qui concerne les principales sphères d'activité.

La conséquence de cette situation s'a reflétée dans la situation sociale, où, par le démembrement des relations égalitaires des communautés rurales, on constate la cristallisation des classes fondamentales de la société féodale : les *nobiles*, *potentes*, *maiores terrae* et la classe des paysans asservis, *rustici*, *pastores*, *ancillae*.

Compte tenu de la différence qui existe entre les notions d'époque et de régime féodal d'une part, et d'autre part de caractéristiques pour les deux étapes (IVe—VIIIe et VIIIe-XIe siècles), l'auteur considère que la première étape de l'histoire de la Roumanie s'encadre dans le moyen-âge en général, tandis que la deuxième, dans le haut féodalisme.

CONCEPȚIA ROMÂNIEI ȘI CEHOSLOVACIEI ASUPRA SECURITĂȚII COLECTIVE EUROPENE ȘI COLABORAREA LOR ÎMPOTRIVA FASCISMULUI (1930—1939) (II)

ION M. OPREA

Pentru a spori valoarea politico-militară a Micii Înțelegeri și a răspunde măsurilor de reînarmare al celui de-al III-lea Reich, țările învingătoare au inițiat în anul 1934 negocierea unui nou pact de asistență mutuală, denumit Pactul Oriental în care urmau să intre țările din nord-estul Europei, adică Uniunea Sovietică, Germania, Cehoslovacia, Polonia și statele baltice ⁸⁶.

Tratatul pentru încheierea noului acord regional de securitate s-au bucurat de sprijinul activ al României și Cehoslovaciei în toate etapele desfășurării lor. Înseși pregătirile pentru negocierea Pactului Oriental, nu s-au considerat definitive decât după ce ministrul de externe al Franței, Louis Barthou, a luat în anul 1934 contact cu cercurile conducătoare de la București, Praga, Varșovia și Belgrad ⁸⁷.

Cehoslovacia s-a declarat în favoarea participării la Pactul Oriental atât din rațiuni politice, cât și din rațiuni militare. Unul dintre diplomații cehoslovaci preciza că țara sa „a căutat să încheie pactul oriental” mai întâi pentru a completa forța politică și militară a alianțelor ei și apoi pentru a preveni diminuarea acestei forțe în fața reînarmării germane ⁸⁸.

Împlinirea acestor țeluri a fost pusă sub semnul întrebării în momentul când Germania a pretins ca proiectul Pactului Oriental să nu mai prevadă necesitatea asistenței mutuale între semnatarii ei, ci să conțină doar clauza neagresiunii, adică a non-asistenței față de agresor ⁸⁹. Pentru a preveni satisfacerea pretențiilor naziste, ministrul de externe al României a luat contact cu reprezentanții Uniunii Sovietice și Franței, cerind să se ia măsuri împotriva tendinței Germaniei și Poloniei de a torpila Pactul Oriental și de a împiedica Cehoslovacia să-și consolideze securitatea frontierelor sale ⁹⁰. Împotriva obiectivelor Poloniei, care condiționa semnarea Pactului Oriental, atât de consultarea prealabilă cu România, cât și de includerea Ungariei în rindul semnatarilor noului instrument de securitate, ministrul de externe al României, a luat o atitudine hotărâtă. El a respins pretenția Poloniei, ca fiind neîntemeiată, deoarece prin ea cercurile guvernante poloneze nu făceau altceva decât să transforme consultarea României „într-un element de procedură pentru a câștiga timp” ⁹¹. Cu aceeași fermitate România a respins și sugestia Poloniei de a se permite Ungariei participarea la Pactul Oriental și de a îngreuna astfel încheierea lui. Pentru a explica punctul de vedere al României, N. Titulescu, invocă rațiuni de ordin practic și teoretic, arătând că limitându-se participarea țărilor la Pactul Oriental „s-a voit a se reduce riscurile unui eșec”, deoarece prin această limitare se micșora numărul consimțămintelor necesare pentru a

atinge țelul urmărit”⁹². El a mai susținut că în interesul securității colective România este gata „să intre, fie în Pactul Oriental, împreună cu Cehoslovacia, fie în Pactul mediteranean, împreună cu Iugoslavia, Uniunea Sovietică și Franța”⁹³.

Procedînd astfel, România urmărea să faciliteze semnarea Pactului Oriental, să asigure un plus de securitate Cehoslovaciei și să-și reafirme adeziunea la principiul repartizării tuturor statelor interesate într-o serie de pacte de asistență mutuală⁹⁴.

Cu tot sprijinul de care s-a bucurat din partea României, Cehoslovaciei și altor țări adepte ale principiului securității colective, acțiunea diplomatică pentru încheierea Pactului Oriental, n-a putut să evite eșecul. Dar, deși prevăzuseră insuccesul Pactului Oriental sau poate tocmai de aceea, factorii de răspundere politică ai României și Cehoslovaciei n-au ezitat să se angajeze și în acțiunea diplomatică destinată încheierii unui nou acord regional și anume a Pactului danubian. Negociat paralel cu Pactul Oriental, acest acord urma să cuprindă într-o uniune cu caracter predominant economic, toate țările dunărene și să le transforme într-un adevărat front al securității colective, în centrul și sud-estul Europei⁹⁵. România și Cehoslovacia s-au declarat gata să ia parte la negocierile pactului dunărean și să adere la principiile lui⁹⁶. Ele însă și-au rezervat dreptul de a cere : ca statele dunărene să negocieze singure acordurile economice din cadrul uniunii fără amestecul Marilor Puteri ; ca întreaga uniune economică să nu fie dirijată contra niciunei Mari Puteri ; ca în cadrul ei să nu fie acceptate acorduri cu etichetă politică și ca statele Miciei Înțelegeri să se pună mai întâi de acord asupra orientării politice a noului grup de țări cuprinse în pactul danubian⁹⁷. „Interesele țărilor din zona danubiană — declara Edouard Beneș — nu pot fi propriu-zis discutate de alții ; problemele create de aceste interese ar putea fi rezolvate numai prin consultarea mutuală a celor ce au legătură directă cu ele”⁹⁸. În afară de aceasta, ministrul de externe al Cehoslovaciei a cerut ca nici una dintre Marile Puteri europene să nu aibă o situație privilegiată față de orientarea politică a pactului dunărean⁹⁹. Cercurile conducătoare românești și cehoslovace și-au dat seama că pactul danubian conceput de ministrul afacerilor externe al Franței, André Tardieu, era înaintea de toate expresia dorinței marilor puteri vesteuropene de a crea în centrul continentului un bloc economic pentru a facilita țărilor aderente ieșirea din criza de supraproducție și a împiedica o apropiere austro-germană. Ministrul de externe al Cehoslovaciei a arătat ziarștilor în mai 1932 că potrivit punctului de vedere al Miciei Antante „Planul Tardieu izvorăște din necesitatea de a redresa Austria ca o condiție obligatorie a refacerii Europei centrale”¹⁰⁰. Beneș de aceea a respins planul Tardieu, pe care însă trecutul îl reînviase, dar care fusese elaborat fără consultarea Cehoslovaciei, României și Iugoslaviei¹⁰¹. Ca și în cazul Pactului Oriental interese politice contradictorii au determinat și insuccesul negocierilor pentru încheierea Pactului dunărean. Dar negocierile consacrate încheierii acestor pacte, deși nefinalizate, n-au rămas complet sterile. Din frământările îndelungate pe care le-a prilejuit dezbaterea acestor acorduri, regionale, au luat naștere în luna mai 1935 două pacte de asistență mutuală, și anume pactul franco-sovietic și pactul sovieto-cehoslovac.

Atît în cursul tratativelor care au dus la încheierea acestor pacte cît și în timpul propagării conținutului lor, prezența României și Cehoslovaciei a simbolizat încrederea statelor mici și mijlocii în posibilitatea prevenirii războaielor pe calea securității colective. Diplomatul Kamil Krofta,

declara că pactul ceho-sovietic „nu este decât expresia unui mare și real interes comun ... de a înlătura pericolul oricărui război și de a menține noua ordine europeană ...”¹⁰², care cheazășua independența popoarelor și pacea lumii¹⁰³.

Pentru diplomația românească tratatul de asistență mutuală sovieto-cehoslovac, împreună cu tratatul de alianță franco-sovietic, constituiau de asemenea, temelia pe care urma să se înalțe edificiul securității colective în Europa¹⁰⁴.

Apropierea Franței și Cehoslovaciei de Uniunea Sovietică pe calea pactelor de asistență mutuală, a avut o influență binefăcătoare și asupra atitudinii României. Conducătorul politicii externe românești recunoștea în 1936 că exemplul Franței și Cehoslovaciei l-a determinat să se pronunțe pentru o înțelegere cu Uniunea Sovietică, din momentul când aceasta devenise aliatul aliaților, României, care „nu putea să fie în același timp și aliata Franței și inamicul Rusiei aliate ei”¹⁰⁵. Mai mult, el considera că o înțelegere a României cu Uniunea Sovietică sub forma unui pact de asistență mutuală era merită să dea alianțelor franco-sovietică și ceho-sovietică „valoarea lor efectivă”¹⁰⁶, adică să le creeze posibilități noi de a funcționa efectiv la momentul oportun. Din motive care pînă în prezent au fost numai parțial confirmate documentar, proiectul pactului de alianță, româno-sovietic, n-a putut să fie definitivat și semnat. Dar, deși nu reprezintă decât acordul de voință al autorilor lui, care l-au și parafat, adică al ministrului de externe român N. Titulescu și al comisarului poporului pentru afacerile externe sovietic M. Litvinov, proiectul pactului de alianță româno-sovietic dovedește că România s-a alăturat acțiunii diplomatice a Franței și Cehoslovaciei de a introduce Uniunea Sovietică în sistemul alianțelor europene chemate să garanteze securitatea statelor împotriva revizionismului teritorial. Pentru a preveni pericolul revizionismului, România și Cehoslovacia au încercat să lărgască sistemul securității colective, astfel că acesta să cuprindă nu numai statele învingătoare, ci și statele învinse.

Ministrul de externe al României a încercat prin acțiuni diplomatice insistente să aplice această concepție. El afirma în 1935 că în virtutea poziției ei geografice, țara sa se vedea obligată să ia în serioasă considerațiune realitatea rusă¹⁰⁷, după cum a luat „totdeauna în serioasă considerare și realitatea germană”¹⁰⁸. Prin astfel de formule, aparent imprecise, Titulescu voia să arate că dacă România ar fi încheiat un pact de asistență mutuală cu Sovietele, ea era dispusă „a încheia unul identic și cu Germania, cu condiția ca și aceasta să garanteze integritatea teritorială a ei și a aliaților ei”¹⁰⁹. De altfel, guvernul român a și propus în anul 1935 un pact de asistență mutuală Germaniei, însă Hitler l-a respins, motivînd că în acele împrejurări era mai avantajos pentru el să rămînă în afara oricăror alianțe militare¹¹⁰.

Un punct de vedere „perfect identic” avea și Cehoslovacia față de necesitatea atragerii Germaniei în sistemul securității colective¹¹¹.

În vederea creării acestui sistem pe o bază cit mai trainică, România și Cehoslovacia au preconizat și alte alianțe mai complexe și poate mai eficiente. De comun acord cu Iugoslavia, ele au promovat această concepție încercînd să încheie un pact de alianță între Mica Înțelegere și Franța. În luna iunie 1936, primii miniștri ai statelor Micii Înțelegeri, au hotărît să propună Franței un pact unic de asistență mutuală¹¹². În luna iulie a aceluiași an, ministrul de externe al României aflîndu-se la Geneva, a reînviat această propunere ministrului afacerilor străine francez, care, însă, a refuzat-o pretextînd că Franța „nu era dispusă să ia pentru moment noi angajamente”¹¹³. Con-

secvenți concepției lor de a contribui la crearea securității colective pe baze cât mai largi, oamenii de stat români și cehoslovaci, au căutat să stabilească o legătură strinsă și între Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică. Edouard Beneș declara, de pildă, că el a fost întotdeauna partizanul colaborării dintre aceste două organisme diplomatice internaționale, pe care voia să le asocieze printr-un pact deschis și adeziunii Bulgariei ¹¹⁴. În deplin acord cu Edouard Beneș, ministrul de externe al României spunea că „va fi poate posibil de a fuziona sau cel puțin de a lega mai strâns, sub o formă ce urmează să fie stabilită, cele două grupări de state, însă considera ca și Beneș, că aceasta era o problemă de evoluție viitoare” ¹¹⁵. Cei doi miniștri de externe înregistrau cu satisfacție că în afară de Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică se mai încheiaseră și alte pacte regionale și anume: Înțelegerea Statelor Baltice, Antanta țărilor scandinave, care prin adeziunea Olandei și Belgiei s-a transformat în Convenția de la Oslo, precum și Antanta asiatică alcătuită din Turcia, Iran, Irak și Afganistan ¹¹⁶.

Despre semnificația și rolul acestor acorduri pentru securitatea colectivă, Nicolae Titulescu scria: „Fără să ne lăsăm tîrîți de imaginație, se poate sconta că dacă dezvoltarea evenimentelor este normală, este apropiată și ziua în care Europa va fi acoperită de o serie de pacte regionale legîndu-se unele de altele și constituind sîrma ghimpată a păcii” ¹¹⁷.

Firește că organizarea acestei rețele de pacte bilaterale și regionale, cu care urma să fie acoperită Europa, nu a fost singura preocupare a României și Cehoslovaciei în cadrul efortului lor de a contribui la crearea sistemului de securitate colectivă.

În spiritul concepției asupra securității colective, ele au participat alături de alte țări la lupta, fie pentru prevenirea unor acte agresive, fie pentru aplanarea lor, fie pentru adoptarea măsurilor destinate să pună capăt terorismului internațional. Sub adîncă impresie pe care o produsese în anul 1934 asasinarea cancelarului Austriei, Dolfuss, dar mai cu seamă asasinarea la Marsilia, în același an, a regelui iugoslav Alexandru și a ministrului afacerilor externe francez Louis Barthou, statele Miciei Înțelegeri au considerat necesar să intervină pentru a pune capăt actelor teroriste împotriva oamenilor de stat. Întrucît, însă, actele teroriste, după cum observa și Edouard Beneș, amenințau să provoace în Europa grave conflicte armate ¹¹⁸ N. Titulescu a făcut demersurile necesare în vederea unei acțiuni comune ¹¹⁹. În cadrul dezbaterilor de la Societatea Națiunilor, pe care le-a prilejuit atentatul de la Marsilia, cei doi miniștri de externe au apărut magistral punctul de vedere iugoslav împotriva Ungariei, învinuită că a pregătit bandele teroriste conduse de șeful lor Ante Pavelici. Luînd atitudine hotărîtă împotriva atentatelor politice, Mica Înțelegere, a ajuns la concluzia că după asasinarea monarhului iugoslav, întoarcerea Habsburgilor pe tronul Austriei, „ar fi mai mult ca oricînd o catastrofă”. Aceasta ar fi însemnat — după cum observa Edouard Beneș — „revizuirea teritorială, căci Habsburgii ar încerca să reia succesiv teritoriile pierdute” ¹²⁰ după primul război mondial.

Ceea ce determina statele Miciei Înțelegeri să ia o asemenea atitudine era convingerea lor că sub tentativa restaurării habsburgice se ascunde o amenințare la adresa patrimoniului lor național, a integrității lor teritoriale și a regimului lor politic intern ¹²¹.

Pericolul iminent al restaurării Habsburgilor pe tronul Austriei a determinat statele Miciei Înțelegeri să treacă de la măsuri diplomatice la organizarea unei intervenții militare. În ședința Consiliului permanent al

Micii Înțelegeri din august 1935, s-a hotărât ca în ipoteza cînd pericolul de restaurare a Habsburgilor, ar fi devenit real, cele trei state să mobilizeze armatele „pentru a trece frontierele Austriei”¹²². Atît de mare importanță atribuiau N. Titulescu și E. Beneș adoptării acestei hotărîri, încît considerau că chiar și simpla decretare a mobilizării celor trei armate ar fi fost suficientă pentru a atinge rezultatul dorit¹²³. Dar politica externă a României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei, nu a rămas potrivnică numai reîntoarcerii Habsburgilor, ci și tentativei Germaniei de a alipi Austria. Pentru a preveni o asemenea eventualitate ministrul de externe al României inițiază o serie de măsuri în Consiliul Permanent al Micii Înțelegeri, pe care le justifică prin adîncă sa îngrijorare față de posibilitatea unui acord între „Heimwehr și mișcarea hitleristă din Austria”¹²⁴. În acest consiliu, pornindu-se de la principiile unui memoriu redactat de E. Beneș, s-a hotărît ca statele Micii Înțelegeri să continue acțiunile diplomatice pentru a împiedica Anschluss-ul trecînd „de la tactica defensivă ... la o tactică ofensivă, atît din punct de vedere politic, cît și din punct de vedere propagandistic”¹²⁵. S-a subliniat cu acest prilej, că propaganda revizionistă pe care o desfășurau hitleristii, crea „o situație plină de încordare politică și chiar de ostilitate pronunțată”¹²⁶. Urmînd o asemenea linie de conduită, cercurile guvernante din țările membre ale Micii Înțelegeri, au continuat ani de zile lupta pentru a preveni Anschluss-ul. Întrucît nu erau pregătite pentru a împiedica singure tentativele Germaniei de a al pi Austria și întrucît Anschluss-ul era o chestiune europeană, aceste țări au cerut ca prevenirea lui să se realizeze printr-o soluție care să angajeze și marile puteri antirevizioniste¹²⁷. În cursul unei discuții pe care a avut-o la începutul anului 1936 cu primul ministru francez Etienne Flandin, ministrul de externe al României a afirmat că „Mica Înțelegere își va face datoria în ipoteza că Franța consideră Anschluss-ul ca un „casus belli” dar a ținut să atragă atenția că „dacă Franța mobilizează atunci ches iunea Anschluss-ului, devine unul din aspectele războiului general”¹²⁸. Consecvente angajamentului asumat, România și Cehoslovacia au trecut împreună cu celelalte țări antirevizioniste, de la simple declarații formale la acțiuni practice pentru stăvilirea invaziilor militare organizate de statele fasciste europene.

De comun acord cu Iugoslavia, ambele țări au acționat ferm pentru stingerea conflictului italo-etioopian, declanșat în vara anului 1935. Începerea conflictului, care echivala cu primii pași ai lui Mussolini pe calea imperialismului teritorial și economic, a silit România, Cehoslovacia și Iugoslavia să-și fixeze o linie de conduită precisă și fermă. Potrivit acestei orientări, ele si-au reafirmat fidelitatea față de pactul Societății Națiunilor, au hotărît să rămînă pentru moment rezervați și neutri, să nu se amestece în fondul propriu-zis al conflictului, ci să sprijine încercările Angliei și Franței de a preveni și la nevoie de a aplană ostilitățile italo-etiopiene¹²⁹.

Ministrul de externe al Cehoslovaciei declarase, în Adunarea Generală a Societății Națiunilor că va trebui totdeauna să se caute mijlocul de a preveni ostilitățile și de a se ajunge la o conciliere¹³⁰.

Dar, deși transformaseră concilierea într-un mijloc de prevenire a conflictelor, cele două țări își dădeau seama că pentru a evita încălcarea dreptului internațional, trebuia să i se creeze agresorului convingerea că dacă va reurge la război se va izbi de rezistența unită a tuturor celorlalte țări¹³¹. În virtutea acestei concepții, România și Cehoslovacia s-au alăturat țărilor antirevizioniste respectînd procedura legală statuată în Pactul Societății Națiunilor, care arată că dacă „un stat oarecare a violat

Pactul provoacă ipso-facto, fără să fie nevoie de alte decizie, intrarea în vigoare a sancțiunilor”¹³².

Din momentul în care s-au pronunțat pentru aplicarea sancțiunilor economice și financiare împotriva Italiei, cele două țări s-au plasat deopotrivă în fața unor grele responsabilități¹³³. Se constată însă, că în timp ce ministrul de externe al României, prin acțiuni viguroase, a înscris țara sa printre primii sancționiști¹³⁴, cercurile guvernante cehoslovace, urmînd să încheie cu Italia un tratat de alianță, n-au intervenit în fondul conflictului decît în măsura în care se simțeau obligați s-o facă¹³⁵ în virtutea adeziunii lor la Pactul Societății Națiunilor. Fără nici o rezervă, ministrul de externe al Cehoslovaciei a explicat astfel, această atitudine: „Eu am spus deja că noi nu suntem interesați în nici un chip, direct sau indirect, de fondul conflictului, prin urmare, noi nu intervenim și nu ne pronunțăm asupra revendicărilor sau protestărilor celor două părți”¹³⁶. Dar, cu toate că au abordat în măsură diferită fondul conflictului italo-etio-pian, cele două țări au pornit de la rațiuni identice. Această înseamnă că ambele țări au aderat la măsurile pentru stingerea conflictului, convinse că numai astfel se putea evita izbucnirea unui nou război mondial și se putea dobîndi o nouă experiență pe calea care ducea la organizarea securității colective.

De la atari considerente porneau miniștrii de externe ai României și Cehoslovaciei pentru a-și motiva acțiunea lor împotriva agresiunii Italiei în Etiopia. Nicolae Titulescu a declarat de pildă, că: „Nu trebuie privit ceea ce s-a făcut la Geneva prin prisma conflictului italo-etio-pian, ci prin prisma unui conflict care ar putea să izbucnească mîine în Europa”¹³⁷. Tocmai de aceea hotărîrile adoptate la Geneva împotriva Italiei fasciste erau pentru ministrul de externe al României „un precedent prețios de natură a descuraja tendințele de agresiune”¹³⁸, iar pentru ministrul de externe al Cehoslovaciei „un mare precedent ... care avea o importanță considerabilă pentru edificarea unui sistem de securitate colectivă întemeiat pe Pactul Societății Națiunilor”¹³⁹.

De altfel, cei mai multi creatori angajați în dezbaterea conflictului italo-etio-pian și-au exprimat convingerea că prin aplicarea sancțiunilor împotriva agresorului s-a urmărit nu numai încetarea ostilităților ci și prevenirea unor conflicte viitoare. Speranța aceasta s-a risipit însă din momentul cînd s-a constatat că sancțiunile împotriva Italiei fasciste au eșuat definitiv.

Insuccesul sancțiunilor n-a determinat România și Cehoslovacia să intre în rîndul țărilor care-și pierduseră încrederea în Societatea Națiunilor. Spre deosebire de unele state care motivaו eșecul sancțiunilor prin defectul universalității Ligii Națiunilor sau prin exagerările articolului al 11-lea al Pactului acesteia, care cerea votul unanim al membrilor Societății Națiunilor pentru a se lua măsuri¹⁴⁰, împotriva agresorului, România și Cehoslovacia au adoptat o atitudine mai cumpătată și de aceea mai constructivă. În mijlocul dezamăgirii generale, miniștrii de externe ai României și Cehoslovaciei s-au ridicat, alături de reprezentanții altor țări, împotriva celor care considerau că, în urma eșecului suferit, Liga Națiunilor nu mai putea face proba unui organism capabil să se opună cu seriozitate agresiunii. Reprezentantul Cehoslovaciei susținea cu deplin temei că „Liga Națiunilor deși a suferit un eșec pe care ar fi nerațional să-l negăm, nu și-a pierdut valoarea sa reală, adică aceea de a fi centrul înțelegerii internaționale și instrumentul extrem de prețios al colaborării între state”¹⁴¹.

În apărarea forumului diplomației geneveze s-a ridicat și reprezentantul României demonstrând că „mecanismul Societății Națiunilor cu privire la sancțiuni . . . a funcționat cu o precizie și o repeziciune care au dezarmat chiar și pe adversarii ei cei mai înveterați”¹⁴². El a explicat cu acest prilej că sancțiunile economice și financiare n-au reușit să împiedice agresiunea, nu din cauza imperfecțiunii statutului Ligii Națiunilor, ci pentru că n-au fost aplicate „inglobo, automat” și n-au fost însoțite de sancțiuni militare”¹⁴³. Mai mult, potrivit concepției comune a cercurilor guvernante românești și cehoslovace dacă sancțiunile economice universale ar fi funcționat concomitent cu sancțiunile militare „regimul de securitate colectivă ar lua în fine, ființă în toată integritatea lui”¹⁴⁴. Or, ceea ce a împiedicat cooperarea sancțiunilor economice cu cele militare n-a fost imperfecțiunea Pactului Societății Națiunilor, ci oamenii chemați să-l aplice. Tocmai de aceea, reprezentantul României, împotrivindu-se reformei acestui pact, invoca experiența trăită care-i spunea că „nu pactul ci oamenii trebuie reformați”¹⁴⁵.

Fără a se pronunța atât de tranșant asupra modului cum trebuie să se procedeze în viitor pentru prevenirea agresiunii diplomației cehoslovace considerau totuși că „dacă drumul ales de Societatea Națiunilor, n-a condus la ținta dorită, n-ar fi rezonabil să se repudieze Instituția însăși, ci mai degrabă să se caute în viitor o cale mai bună”¹⁴⁶.

Neputîndu-se descoperi o asemenea cale, continentul european a rămas mai departe antrenat în volbura unor evenimente politice care vor marca noi încălcări ale tratatelor de pace și ale moralei internaționale.

Într-adevăr gestul Italiei împotriva Etiopiei, dar mai ales, triumful lui nepedepsit, a constituit un precedent cu atât mai periculos pentru securitatea țărilor europene cu cât el prilejuia repetarea care putea să se desfășoare oriunde¹⁴⁷. Judecat astfel, „procesul de revendicări coloniale” pe care l-a inaugurat Italia, a fost pentru Germania — după observația diplomatului român N. P. Comnen — „o adevărată repetiție generală pentru ceea ce ea va trebui să facă sau să nu facă în ceasul ce i se părea nimerit”¹⁴⁸. Ca urmare, sub impulsul curajului pe care i l-au dat nepedepsirea Italiei și politica de „appeasement” a marilor democrații occidentale, Hitler a invadat la 7 martie 1936 zona demilitarizată a Rinului, încălcînd art. 43 al Tratatului de la Versailles și acordurile de la Locarno prin care s-au asigurat frontierele de est ale Franței și Belgiei¹⁴⁹.

Cererea acestor țări de a se convoca imediat Consiliul Societății Națiunilor, a interesat în cel mai înalt grad România, Cehoslovacia și Iugoslavia, deoarece securitatea lor se găsea în legătură directă cu securitatea virtualelor victime ale agresiunii hitleriste.

Încă din momentul convocării Consiliului, statele Micii Înțelegeri au dezaprobat actul de violență al lui Hitler și au hotărît „să apere prin toate mijloacele aplicarea tratatelor, inclusiv cel de la Locarno”¹⁵⁰. În spiritul hotărîrilor Micii Înțelegeri, Nicolae Titulescu i-a sugerat ambasadorului Franței la București, d’Ormesson, necesitatea unei acțiuni ferme împotriva Germaniei declarînd : „dacă s-ar aplica în mod rapid sancțiunile, Reichul ar fi atins «dans son oeuvre vive»”¹⁵¹. Realismul ipotezei lui Titulescu a fost confirmat mai tirziu de către generalul de Gaulle, care și el remarcă în memoriile scrise după război, că „Din moment ce Germania încălcase semnătura (denunțînd acordurile de la Locarno și ocupînd teritoriile de pe malul stîng al Rinului — I.O), Franța era în plin drept să le recupe . . . O asemenea înfrîngere din partea Franței pe vremea aceea și

pe terenul acela, risca să aibă consecințe dezastruase pentru Hitler în propria lui țară. Jucînd o asemenea partidă, el putea să piardă totul dintr-odată”¹⁵². Marile democrații occidentale au ignorat sugestia Micii Înțelegeri ori n-au înțeles că o contramăsură oricît de mică, ar fi determinat retragerea imediată a trupelor germane din zona demilitarizată a Rinului. Spre deosebire de guvernele acestor mari puteri, diplomații români, cehoslovaci și iugoslavi au înțeles avertismentul lui Winston Churchill, care arăta că atunci cînd Germania va termina fortificațiile sale în Rhenania, vor fi atinse nu numai Franța și Belgia, dar și Polonia, Cehoslovacia, România și Iugoslavia¹⁵³. De aceea, Nicolae Titulescu reprezentînd interesele țărilor din Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, declara că : „cereile Franței și Belgiei (împotriva actului agresiv al Germaniei — I.O.), ne interesează pentru că ele pun în joc întreg sistemul securității colective”¹⁵⁴.

Spiritul acesta combativ a străbătut de la un capăt la altul poziția comună a României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei, pe care Titulescu a înfățișat-o Consiliului Societății Națiunilor.

În mijlocul confuziei și a șovăielilor pe care le manifestau reprezentanții marilor democrații occidentale, înclinate „să amine din nou ora responsabilităților” și „să se eschiveze”¹⁵⁵, ministrul de externe al României a declarat că „în fața cererii guvernelor francez și belgian, statele din Mica Înțelegere nu au decît un răspuns de dat : da, noi considerăm că tratatele de la Versailles și de la Locarno au fost violate”¹⁵⁶ și că „Hitler este revizionist nu numai pentru el, dar și pentru întreaga Europă.”¹⁵⁷ Cu același prilej, ministrul de externe al României își îngăduie să afirme că „Mica Înțelegere are în domeniul securității colective state de serviciu care-o îndreptătesc să atragă atenția asupra imperativelor acestei securități”¹⁵⁸ ca și asupra consecințelor subminării ei. În numele României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei, el cerea de aceea, statelor reprezentate în Consiliul Societății Națiunilor, să reprime invazia hitleristă în zona rhenană, căci era convins că „dacă denunțarea unilaterală a tratatelor ar putea să fie acceptată fără consecințe aceasta ar însemna sfîrșitul securității colective și al Societății Națiunilor. Am intra într-o lume din care am crezut că am ieșit pentru totdeauna și care ar fi guvernată, nu de forța dreptului, ci de dreptul forței”¹⁵⁹.

Spre dezamăgirea opiniei publice, democratice, denunțarea unilaterală a tratatelor, prin invadarea zonei rhenane n-a fost reprimată, și de aceea agresiunea Germaniei hitleriste a stimulat forțele revizioniste creîndu-le convingerea că dacă vor ignora morală internațională, făcîndu-și dreptate singuri, nu li se va întîmpla nimic. Convinge ea aceasta alimentată din surse diferite dar mai cu seamă din politica de appeasement a marilor puteri antirevizioniste, a creat nesiguranță, iar nesiguranța a sporit neîncrederea popoarelor în posibilitatea menținerii păcii, aducînd procesul de organizare a securității colective într-o fază critică. Pentru a contribui la risipire a acestei atmosfere apăsătoare miniștrii de externe al României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei, s-au întrunit în luna mai 1936 la Belgrad, unde „au repus în discuție problema căilor de menținere a status-quo-ului teritorial”¹⁶⁰.

În perioada următoare, unitatea de vederi a statelor Micii Înțelegeri asupra intangibilității frontierelor, deși s-a menținut, n-a exclus totuși ivirea unor divergențe între România și Cehoslovacia, pe de o parte și Iugoslavia, pe de alta, privitoare la necesitatea intensificării luptei pentru realizarea securității colective¹⁶¹. Astfel, ministrul de externe al României, Nicolae

Titulescu și președintele Cehoslovaciei, Edouard Beneš, au trebuit să învingă opoziția primului ministru iugoslav Stoiadinovici pentru a putea să organizeze la București o întrevedere a reprezentanților Micii Înțelegeri, care să discute problema securității colective¹⁶². În cursul acestei întrevederi convocată la 6 iunie 1936, regele Carol al II-lea a reafirmat necesitatea luptei pentru respectarea frontierelor și a tratatelor de pace, iar președintele Cehoslovaciei a precizat că întâlnirea de la București reflectă concepția democrației europene¹⁶³. În spiritul acestei concepții, șefii de stat ai celor trei țări au hotărât la București să organizeze un comandament unic al armatelor Micii Înțelegeri¹⁶⁴, să nu se aducă Pactului Societății Națiunilor nici o modificare, sau cel mult să se accepte recomandarea unor acorduri regionale de securitate și să se facă tot ce le stă în putință pentru a apăra principiile securității colective¹⁶⁵.

Consecvente hotărârii adoptate la București, cercurile guvernante române și cehoslovace, au reafirmat un punct de vedere identic și față de noile conflicte internaționale. În vara anului 1936 ele au declarat că nu se vor amesteca sub nici o formă în conflictul pe care l-au provocat rebelii, conduși de generalul Franco, împotriva guvernului republican spaniol. Cehoslovacia afirma în consecință, că „aderă la inițiativa franceză” (de non-intervenție în războiul civil spaniol—I.O.) deși „recunoaște ca guvern legitim în Spania guvernul de la Madrid, refuzînd prin urmare „să recunoască guvernul constituit de rebelii de la Bargas¹⁶⁶”. O declarație identică a făcut și România, dar cu adaosul că adeziunea sa era dată numai „pentru împrejurări excepționale” și deci ea „nu implică... obligația de a recunoaște că un guvern legal (așa cum ea consideră guvernul republican de la Madrid — I.O.), nu poate să capete ajutor... ”¹⁶⁷ economic sau militar împotriva rebelilor. Prin adeziunea lor la politica de neintervenție, România și Cehoslovacia nădăjduiau că vor contribui la reușita inițiativei franceze de a limita în timp și spațiu războiul civil din Spania și de a spori astfel securitatea națiunilor.

Spre dezamăgirea forțelor democratice europene, politica de neintervenție a fost încetul cu încetul abandonată și înlocuită de fapt cu o veritabilă intervenție atît în favorea guvernului legal cît și a rebelilor, încît după observația lui N. Titulescu, războiul din Spania cu greu se mai putea numi civil.

În condițiile acestea, cînd forțele militare erijate în voluntari de proveniență națională diferită, se înfruntau pe pămîntul Spaniei, asistăm la intensificarea propagandei revizioniste ce se străduia să acrediteze eroarea că „garanțiile teritoriale, acțiunile colective” ca și „sanctiunile” înscrise în Pactul Societății Națiunilor și-au pierdut orice valoare¹⁶⁸.

Încercînd să contracareze influența nefastă a propagandei revizioniste și să consolideze unitatea Micii Înțelegeri, „guvernul cehoslovac a elaborat proiectul unui pact de asistență mutuală pe care l-a propus României și Iugoslaviei în luna septembrie 1936”¹⁶⁹.

Propunerea guvernului cehoslovac a găsit înțelegere în cercurile guvernamentale românești. Noul ministru de externe Victor Antonescu, a declarat că va semna proiectul cehoslovac dar nu înainte de a ști dacă „în caz de război cu Italia sau Germania, Franța va fi alături de țările Micii Înțelegeri¹⁷⁰”. Atitudinea Franței care în acel moment ezita să participe la noi acorduri, de asistență mutuală, pentru a nu provoca Italia și Germania¹⁷¹ ca și rezerva primului ministru iugoslav Stoiadinovici, care se împotriva „acordurilor îndreptate contra unei mari puteri”¹⁷², au pus sub semnul

întrebării finalizarea proiectului cehoslovac. Astfel, reacția negativă a celor două țări a influențat încă din primele momente discutarea proiectului cehoslovac, prin care statele Micii Înțelegeri urmau să-și extindă angajamentele de asistență mutuală. Pus în discuție, la sesiunea Micii Înțelegeri, de la Bratislava, acest proiect deși nu a fost respins formal, a rămas totuși să fie adoptat ulterior fără să se precizeze data și fără să se recunoască expres că aceasta însemna de fapt, renunțarea la un important instrument de securitate colectivă¹⁷³.

Eșecul proiectului de asistență mutuală, cehoslovac, era destinat să consolideze Mica Înțelegere și deci să o facă mai rezistentă în fața noilor dificultăți internaționale, dar mai ales a tentativelor nazismului și fascismului de a o disloca. România și Cehoslovacia au înțeles că salvagardarea coeziunii Micii Înțelegeri era un factor important pe calea stăvilirii fascismului. Efortul lor însă a rămas zadarnic, căci el nu a putut să contracareze nici loviturile adversarilor fățiși ai Micii Înțelegeri, nici acțiunea centrifugă a Iugoslaviei care în 1937 a încheiat un pact de neagresiune cu Bulgaria și un pact de amicitie cu Italia. Conduse de speranța iluzorie că printr-un compromis vor salva unitatea Micii Înțelegeri, România și Cehoslovacia au sancționat în aprilie 1937 pactele guvernului iugoslav cu Bulgaria și Italia fascistă¹⁷⁴. Compromisul lor realizat în aprilie 1937, s-a adăugat unei noi hotărâri adoptate la aceeași dată, dar care era mult mai gravă căci prin ea s-a respins propunerea Franței de a extinde tratatul franco-cehoslovac la toate statele Micii Înțelegeri¹⁷⁵.

Ceea ce a dus la această respingere a fost reacția negativă a guvernului iugoslav, care arăta că țara sa „nu este atât de puternică pentru a indispune în același timp și Germania și Italia”¹⁷⁶. Spre aceeași concluzie a condus și ezitarea guvernului român care și-a justificat reacția arătând că extinderea tratatului franco-cehoslovac, la întreaga Mică Înțelegere, implica și extinderea tratatului franco-sovietic în aceeași măsură, iar România prefera „angajamente cu Praga și Paris unui acord direct cu U.R.S.S.”¹⁷⁷.

Atitudinea guvernului Tătărescu, sinonimă cu un refuz disimulat, a fost o eroare aspru criticată de Nicolae Titulescu în cartea sa *Romania's Foreign Policy*, scrisă în 1937 și nepublicată până în prezent. Ea a contribuit, poate mai puțin decât atitudinea tranșantă a guvernului iugoslav, la adoptarea hotărârii Micii Înțelegeri din aprilie 1937, care a respins pactul propus de Franța sub motivul că cele trei țări nu doresc „să se angajeze în vreunul din fronturile ce ar putea eventual să se formeze”¹⁷⁸.

După eșecul propunerii franceze, România și Cehoslovacia temindu-se din ce în ce mai mult de amenințările directe sau indirecte ale naziștilor, au căutat noi mijloace de a-și pune teritoriul național sub ocrotirea unei forțe colective. Încercările lor de a se apropia mai mult de Polonia și de a face unele concesii Ungariei hortyste¹⁷⁹, nu le-au adus un plus de securitate. Insușul acestor încercări le-a sporit și mai mult îngrijorarea cu atât mai mult, cu cât, la începutul anului 1938 guvernele englez și francez, au respins propunerea guvernului sovietic de a se discuta măsurile practice pentru stăvilirea agresiunii fasciste¹⁸⁰. Astfel, la începutul anului 1938, când marile democrații occidentale alunecau mereu mai rapid pe panta conciliatorismului și refuzau o înțelegere cu Uniunea Sovietică, România și Cehoslovacia, asistau, fără putința de a reacționa, la intrarea trupelor naziste în Austria. După cucerirea Austriei cu asentimentul tacit al anglo-francezilor, în fața României și Cehoslovaciei s-a pus în modul cel mai direct

„chestiunea de a se ști dacă toate națiunile libere vor crea „un front de rezistență” împotriva agresiunii sau „se va adopta tactica cesiunilor și a concilierii”¹⁸¹. Intenționând parcă să curme incertitudinea pe care o crea această alternativă, primul ministru al guvernului francez, Leon Blum, a declarat după Anschluss- că „Franța nu poate să ofere inițial Cehoslovaciei, nici un sprijin direct dacă aceasta va fi atacată”¹⁸². O declarație asemănătoare făcuse și Marea Britanie care-și limita obligațiile față de Cehoslovacia la cele înscrise în Pactul Societății Națiunilor. Atitudinea marilor democrații occidentale, nu producea îngrijorări numai Cehoslovaciei ci și României. De aceea, încă din primele luni ale anului 1938, când guvernul german formula pretenții amenințătoare asupra teritoriilor cehoslovace și elabora planuri pentru invadarea lor¹⁸³, România a întreprins o serie de măsuri în apărarea aliatului său. Factorii de răspundere ai politicii externe românești au căutat să-și conjuge eforturile pentru a preîntîmpina o înțelegere între Anglia, Franța, Germania și Italia, care, cu ani în urmă, mai fusese realizată sub forma unui pact al acestor patru puteri, cu scopul de a dicta Europei condițiile lor.

Problema înțelegerii dintre cele patru mari puteri occidentale, a făcut obiectul unor întrevederi între ambasadorul român la Praga și președintele Cehoslovaciei, Edouard Beneš. Reprezentanții celor două țări au dezbătut în cursul întrevederilor, care au avut loc în aprilie 1938, necesitatea eliminării divergențelor din sînul Micii Înțelegeri pentru a o face capabilă să se opună tendinței celor patru mari puteri de „a dispune de micile țări după placul lor”¹⁸⁴. În același spirit s-au desfășurat și dezbaterile Consiliului Permanent al Micii Înțelegeri întrunit la Sinaia în luna mai 1938, unde România și-a reafirmat hotărîrea de a îndeplini angajamentele asumate față de Cehoslovacia¹⁸⁵.

Dar după ce conducătorul hitleristilor din regiunea sudetă, Henlein, a cerut despărțirea acestei regiuni de Cehoslovacia, iar Hitler, cu sprijinul indirect al guvernelor englez și francez a susținut satisfacerea acelei revendicări¹⁸⁶, cercurile conducătoare românești, au devenit oficial mai prudente. Ele considerau că România săvîrșind un act izolat, ar provoca disocierea alianțelor sale, fără a aduce vreun avantaj Cehoslovaciei. Subliniind această prudență, regele Carol al II-lea declara lui Edouard Beneš că „România va intra în război numai în cazul că Ungaria va ataca sau dacă va izbucni războiul mondial și pe baza pactului Ligii Națiunilor, ea va fi nevoită să intervină”¹⁸⁷. Pe lângă reafirmarea hotărîrii lor de a respecta, fie și condiționat, obligațiile militare față de Cehoslovacia, cercurile guvernante românești au manifestat fidelitate față de aliatul lor și prin dezaprobarea tacită sau expresă a măsurilor hitleriste împotriva Cehoslovaciei. În luna septembrie 1938, când Cehoslovacia se găsea sub povara presiunilor anglo-franceze și era din această cauză pe punctul de a face concesii naziștilor, ministrul afacerilor externe al României N.P. Comnen, împreună cu reprezentantul Iugoslaviei, considerau că o uniune a Slovaciei cu Ungaria ar fi inadmisibilă; că o acțiune a Ungariei împotriva Cehoslovaciei, trebuia să atragă după sine intrarea în război a armatelor române și iugoslave și că orice tentativă a anglo-francezilor de a modifica situația statelor Micii Înțelegeri se va izbi de rezistența acestui bloc¹⁸⁸.

În aceste împrejurări România a afirmat nu numai că era dispusă să sprijine Cehoslovacia, dar și să accepte tranzitul militar sovietic pentru a veni în ajutorul aliatului său¹⁸⁹. Bine informat despre atitudinea guvernului român, ministrul de externe cehoslovac Kamil Krofta, comunica

ambasadorului american la Praga, în septembrie 1938 că „totul e pregătit pentru trecerea armatelor sovietice prin România”¹⁹⁰. Dar încercările diplomației românești, cehoslovace, sovietice, și a altor țări, de a găsi o cale pentru a pune în funcțiune alianțele încheiate, ca și stăruințele izolate ale unor personalități politice franceze și engleze de a determina guvernele lor să găsească o linie de conduită compatibilă cu spiritul tratatelor internaționale, au rămas zadarnice, în fața conciliatorismului, cercurilor guvernante ale Angliei și Franței. După ce reprezentanții Germaniei, Italiei, Angliei și Franței constituiți într-un adevărat directorat european au semnat acordul de la München prin care regiunea sudetă a fost cedată celui de al III-lea Reich, dînd astfel spectacolul unor tîrguieli pe seama integrității teritoriale a Cehoslovaciei, guvernul român a refuzat să accepte punctul de vedere anglo-francez după care abandonarea statului cehoslovac a fost „un sacrificiu necesar menținerii păcii”¹⁹¹.

În consecință, guvernul român, deși pierduse încrederea în capacitatea de rezistență a anglo-francezilor a întreprins o stăruitoare acțiune diplomatică pentru a obține din partea celor patru mari puteri occidentale promisiunea că vor respecta independența națională a Cehoslovaciei, pe care o considera un factor de stabilizare în Europa Centrală¹⁹². Mai mult, guvernul român respectînd vechea linie de conduită față de aliați, a refuzat să participe la împărțirea teritoriului Cehoslovaciei pe care și-l disputau Ungaria și Polonia. Ea a condamnat cu asprime dezmembrarea Cehoslovaciei, căci vedea în aceasta un exemplu „de înfăptuire a imperialismului german, . . . fără nici un scrupul pentru cuvîntul dat”¹⁹³. Atitudinea sa a fost expresia fidelității desăvîrșite față de Cehoslovacia, cu care a cooperat de-a lungul întregii perioade intrbelice, transformînd această cooperare multilaterală într-un punct de sprijin al securității internaționale.

N O T E

⁸⁵ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 639

⁸⁷ Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 10.

⁸⁸ Kamil Krofta, *La Tchécoslovaquie et la crise de la sécurité collective*, p. 57.

⁸⁹ Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 13.

⁹⁰ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 604.

⁹¹ *Ibidem*, p. 566.

⁹² *Ibidem*, p. 570.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 675.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 406.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Arh. M.A.E., fond 71. E 1, vol. 195, f. 98—99.

⁹⁹ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 409.

¹⁰⁰ Nicolae Dascălu, *The economic Little Entente. An attempt at setting up a European Economic Community. (1922—1938)* în „Revue des Etudes sud-est Europeenes”, tome XIX, 1981, nr. 1 (Janvier—Mars), p. 85.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Kamil Krofta, *La Tchécoslovaquie en face de la tension internationale*. p. 42.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ N. Titulescu, p. 643.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 796.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 820.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 43

¹¹¹ „Revue des Etudes Slaves”, Paris, LIV/3/1982, p. 278.

11. Ibid m.
- 113 Ib'dem.
- 114 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 536.
- 115 *Ib l m.*
- 11 Kam'l Krofta, *La Tchecoslovaquie en face le la t nsion internationale*, p. 17.
- 11 N. Titulescu. *op. cit.*, p. 643.
- 118 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 9.
- 119 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 579.
- 120 *Ibidem*, p. 576.
- 1-1 *Ib'dem*, p. 676.
- 1-2 *Ibidem*, p. 672.
- 123 *bid m.*
- 124 *Ibidem*, p. 537.
- 125 *Ibidem*, p. 539.
- 12 *Ibidem*.
- 127 *Ibidem*, p. 719.
- 128 *Ibidem* p. 721.
- 129 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 37.
- 130 *Ibid m*, p. 23.
- 131 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 555.
- 132 *Ibidem*.
- 133 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 23.
- 134 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 664, 666, 690.
- 135 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 17.
- 136 *Ibidem*, p. 16.
- 137 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 716.
- 138 *Ibidem*, p. 717.
- 139 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 29.
- 140 Kamil Krofta, *La Tchecoslovaquie et la crise de la sécurité collective*, p. 13—14.
- 141 *Ibidem* p. 14.
- 142 N. Titulescu, 1967, p. 716.
- 143 *Ibidem*, p. 819.
- 144 *Ibidem*, p. 717.
- 145 *Ibidem*, p. 785.
- 146 Kamil Krofta, *La Tchecoslovaquie et la crise de la sécurité collectiv*, p. 12.
- 147 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 725.
- 148 Arh. M.A.E. fond Germania C. 86 vol. XXXIX (Raportul din 13 ian. 1936, de la legăția romană din Berlin).
- 149 Arh. M.A.E. fond Soc. Națiunilor, dosar 109, șed. Consil. SDN din 18 martie 1936.
- 150 Arh. M.A.E. fond Înțelegerea Balcanică dosar 7, Reuniunea Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, Geneva, 11 martie 1936.
- 151 *Documents diplomatiques français*, vol. I, p. 121.
- 152 Charles de Gaulle, *Mémoires de guerre. L'appel 1940—1942*, vol. I, Plon, Paris, 1954, p. 17.
- 153 Winston Churchill, *L'Orange approche*, vol. I, Plon, Paris, 1947, p. 208.
- 154 N. Titul scu, *op. cit.*, p. 725.
- 155 *Documents diplomatiques français*, vol. I. p. 569.
- 156 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 727.
- 157 *Ibidem*, p. 738.
- 15 *Ibidem*, p. 725.
- 159 *Ibidem*.
- 160 Eliza Campus, *Mica Înțeleg re*, Edit. științifică, București, 1968, p. 245.
- 161 Arh. M.A.E. fond Mica Înțelegere dosar 10. Telegrama legăției române din Praga 2 aprilie 1936.
- 162 Ib'dem.
- 1 3 *Ibidem*. Telegrama lui N. Titulescu către legăția României din Praga.
- 1-4 *Ibidem*. dosar 23 Protocoale speciale privind comandamentul unic al armatei Micii Antante.
- 165 N. Titulescu, p. 812.
- 166 Kamil Krofta, *La Tchecoslovaquie et la crise de la sécurité collective*, p. 49.
- 167 N. Titulescu, p. 810 811.
- 168 Arh. M.A.E. fond Soc. Națiunilor, dosar 210 Telegrama legăției romane din Berlin 16 iunie 1936.
- 169 *Ibidem*.
- 170 Eliza Campus, *op. cit.*, p. 250.

- ¹⁷¹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere dosar 11. Telegrama lui V. Antonescu din Geneva 18 septembrie 1936.
- ¹⁷² Arh. M.A.E. fond Mica Înțelegere dosar 11. Telegrama lui V. Antonescu din Geneva 18 septembrie 1936.
- ¹⁷³ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 260.
- ¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 273.
- ¹⁷⁵ Arh. M.A.E. fond 71 Franța dosar 67. Telegrama legației române din Moscova, 13 ianuarie 1937.
- ¹⁷⁶ Arh. M.A.E. fond Mica Înțelegere, dosar 29 Nota Ministerului Afacerilor Străine din București către legația română din Budapesta.
- ¹⁷⁷ Arh. M.A.E. fond 71 Franța dosar 66 Telegrama lui V. Antonescu din Paris 17 decembrie 1937.
- ¹⁷⁸ Arh. M.A.E. fond Mica Înțelegere dosar 3 sesiunea Consiliului Permanent al Micii Înțelegeri, Belgrad, 2 aprilie 1937.
- ¹⁷⁹ Eliza Campus, *op. cit.* p. 281.
- ¹⁸⁰ Winston Churchill *The second World War. The Gathering storm*, ed. IV Cassel London, 1967 p. 240—241.
- ¹⁸¹ „Revue des Etudes Slaves”. Paris, LIV 3 1982, p. 276.
- ¹⁸² General Canlin, *Servir*, tom. II le pr logue du dram (1930, aout 1939) Plon, Paris, 1946, p. 322.
- ¹⁸³ Gilbert Badia, *Histoire de l'Allemagne contemporaine*, tom. II, Paris, 1967, p. 96.
- ¹⁸⁴ Arh. M.A.E. fond 71, vol. 76, an 1938, p. 39.
- ¹⁸⁵ „Lumea Nouă”, 8 mai 1938.
- ¹⁸⁶ Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol și Mar salul Antonescu*, 1954, p. 19.
- ¹⁸⁷ *Ibidem*,
- ¹⁸⁸ Arh. M.A.E. fond 71/1938, vol. 308. Telegrama lui N. P. Comnen din Geneva, 20 septembrie 1938.
- ¹⁸⁹ *Pravda i loji v istorii diplomatii*, Moscova, 1964 p. 101.
- ¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 102.
- ¹⁹¹ St. Lache, Gh. Țuțui, *România și conferința de pace d la Paris*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 18.
- ¹⁹² Arh. M.A.E., fond 71, Franța, vol. 68, an 1938, p. 335.
- ¹⁹³ *Ibidem*. Germania, vol. 76 bis, ianuarie martie 1939 p. 200.

LA CONCEPTION DE LA ROUMANIE ET DE LA TCHÉCOSLOVAQUIE CONCERNANT LA SÉCURITÉ COLLECTIVE EUROPÉENNE ET LEUR COLABORATION CONTRE LE FASCISME (1930—1939) (II)

Résumé

Aux côtés d'autres pays antirévissionnistes, la Roumanie et la Tchécoslovaquie ont embrassé l'idée de la création de nouveaux instruments de sécurité collective européenne. Après la réorganisation de la Petite Entente, elles se sont engagé à appuyer les efforts diplomatiques consacrés à la conclusion du Pacte Oriental, qui devait grouper l'Union Soviétique, l'Allemagne, la Pologne, la Tchécoslovaquie, la Lituanie, la Lettonie et l'Estonie.

Se rendant compte de l'échec de cette action diplomatique, la Roumanie et la Tchécoslovaquie ont cherché à appuyer également l'essai de la création d'un Pacte danubien qui, bien qu'ayant plutôt un caractère économique, répondait néanmoins aux nécessités de la sécurité des Etats de l'Europe centrale. Leurs contribution à ces accords régionaux de sécurité n'a pas été inutile. L'intense activité diplomatique occasionnée par la négociation du Pacte Oriental et du Pacte Danubien a abouti à la conclusion en 1935 de deux traités d'assistance mutuelle, à savoir le pacte franco-soviétique et le pacte soviéto-tchécoslovaque. La présence de la

Roumanie et de la Tchécoslovaquie durant la négociation de ces pactes a symbolisé la confiance des Etats petits et moyens dans la possibilité de prévenir les guerres par la voie de la sécurité collective.

Le rapprochement de la France et de la Tchécoslovaquie de l'Union Soviétique a exercé une influence bienfaisante également sur l'attitude de la Roumanie.

Par conséquent, le gouvernement roumain a essayé en 1936 de conclure une alliance avec l'Etat soviétiques, mais il a échoué.

Lorsque les Etats petits antirévionnistes voyaient toujours plus menacée leur intégrité territoriale, la Roumanie et la Tchécoslovaquie ont préconisé également d'autres alliances plus complexes et peut-être plus efficaces. De commun accord avec la Yougoslavie, on a tenté de conclure un pacte d'alliance entre la Petite Entente et la France, doublé d'un rapprochement entre la Petite entente et l'entente Balkanique. L'activité diplomatique de la Roumanie et de la Tchécoslovaquie pour la réalisation de la sécurité collective ne s'est pas bornée à la contribution apportée à l'organisation d'un réseau de pactes bilatéraux ou régionaux. Les deux pays ont milité énergiquement contre le terrorisme international, pour empêcher le retour des Habsbourg au trône de l'Autriche, contre l'invasion italienne en Ethiopie, contre l'invasion hitlérienne dans la zone démilitarisée du Rhin et surtout contre l'annexion de l'Autriche au IIIe Reich.

Vers la fin de cette étape diplomatique, les deux pays ont conjugué leurs efforts pour déterminer les grandes démocraties occidentales à empêcher le démembrement de la Tchécoslovaquie, mais leurs efforts s'est avérés beaucoup trop faible face à l'esprit de conciliation franco-anglais et de dynamisme de l'agressivité nazie.

PREZAN MEMORIALISTUL (III)

A doua mare problemă pe care o pune în lumină, în această parte a sa, memorialul lui Prezan are în vedere criza de comandament care a intervenit în toiul bătăliei de la Mărășești. În această direcție, precizările pe care le aduce au o însemnătate deosebită, ele introducându-ne direct în mecanismul colaborării româno-ruse în toiul bătăliei de care depindea însăși existența țării noastre ca stat liber. Iată ce mărturie produce cunoscutul comandant. „Evenimentele se precipită — scria el — Christescu nu are încredere că vom putea rezista și nu-l mai susțin nervii. Nu comandase aproape niciodată în lunga sa carieră”⁶².

„Nu a lucrat nici o zi în M.St.M.” a exclamat Averescu cu ocazia investirii lui Prezan în funcția de șef al M.C.G. Iată, deci, că în judecata celor doi „mari” există și elemente de unitate.

În analiza ce o întreprindem în rândurile de mai jos asupra „cazului Christescu”, caz ale cărui dimensiuni și necunoscute nu au fost nici după 60 de ani de la consumarea în întregime relevante, pornim de la concluziile unui „neutru”, generalul Berthelot, șeful Misiunii Militare Franceze în România. El ne comunică: „La 30 iulie, iată o criză în comandamentul român. Situația respectivă a șefilor Armatei 4 ruse și Armatei 1 române niciodată nu a fost bine definită și se simte o gravă neînțelegere între generali Ragoza și Christescu”⁶³. Capătul ghemului este aici, dar generalul francez se mulțumește să înregistreze, nu să analizeze, faptele. În fond ceea ce cu prețiozitate este denumit „criza de comandament” nu se exprimă pur și simplu prin înlocuirea comandantului Armatei 1 române — fapt care nu a zdruncinat în nici un fel continuitatea actului de comandă, stabilitatea obiectivelor propuse, ori unitatea și potențialul moral al trupe — ci surprinde ansamblul relațiilor de comandament româno-ruse la cel mai înalt nivel, temporal în plină angajare a bătăliei de la Mărășești, într-un moment de maximă și responsabilă angajare a tuturor energiilor, când orice decizie eronată ori hazardată ar fi putut avea consecințe grave.

Și, din această viziune, actul final al crizei îl consemnăm în după-amiaza zilei de 31 august 1917, când Marele Cartier General român — Prezan (Antonescu) își impune în mod hotărât punctul de vedere, iar generalul Șerbacev, locțiitorul augustului comandant al frontului, este obligat să recunoască superioritatea concepției operativ-strategice române.

În accepțiunea militară a conceptului, criza de comandament este definită de anihilarea sistemului de conducere, la unu sau mai multe eșaloane superioare, datorită bijbliciilor, nehotărârilor și absenței unor decizii corespunzătoare, realiste, și continuată printr-un mărasm moral la nivelul trupe, a cărei capacitate de luptă și încredere în posibilitățile intelectuale ale propriilor comandanți se erodează pînă la dispariție. Este ceea ce numim „o situație aproape fără ieșire”. Rezolvarea ei cere timp, iar înlocuirea unuia sau a mai multor comandanți și parcurgerea de către trupe a unui stadiu de redresare morală sînt faze absolut indispensabile. Ori, oricine cunoaște vitejia întregului corp de comandă și a trupelor române la Mărășești, „care fu mormintul iluziilor germane”. Aprecierile, de autoritate, ale comandanților germani sînt de asemenea bine cunoscute. Inserăm și spusa unui prizonier german, din Regimentul 253 al Diviziei 76 rezervă, capturat într-un sector al frontului apărut de români: „soldații germani, care au fost la Verdun și pe Somme, spun că nu au avut vreo dată atîtea pierderi, și nici nu au văzut luptind cu atîta înverșunare în contra lor ca aici”⁶⁴.

Pentru că argumentele consemnate de Prezan, în memoriul adresat M.St.M., privind înlocuirea lui Christescu de la comanda Armatei 1 sînt prea concentrate, și de ce nu, puțin edificatoare, apelăm pentru întregirea imaginii, la o altă piesă, adăugată „dosarului albastru” pe 20 august 1936.

Iritat de conținutul unui articol apărut în „Epoca” sub titlul „Zile de glorie — Amintiri de la Mărășești”⁶⁵, mareșalul îi trimite o nouă epistolă generalului Samsonovici, deoarece: „Precum cele arătate nu corespund adevărului, cred că este cazul ca să însărcinezi pe un ofițer de la Secția Istorică care, fie prin o mică broșură, fie prin un comunicat bazat pe acte, ca să arate țării, cu un ceas mai devreme, faptele principale așa cum s-au petrecut. După cum știi și dumneata, s-a căutat în diferite rânduri, prin articole apărute în ziare, să se denatureze faptele asupra bătăliei de la Mărășești. Nu le-am dat atenție. De data aceasta însă, cînd există cenzura, dă supoziția că arătările comandorului Popovici — difuzate în toată țara

și în străinătate — sint luări oficiale, deci adevărate, căci nimeni nu poate să-și închipuie că, conferința Domniei sale asupra unei bătălii, care a decis soarta neamului, să nu fi trecut prin cenzura M.St.M., care are posibilitatea a cunoaște adevărul după actele ce posedă”.

Dar ce-l nemulțumea pe mareșal? Să-i dăm cuvîntul.

„Din articolul publicat în ziarul „Epoca” văd că se afirmă, pe lingă alte inexactități, următoarele :

1. Generalul Christescu le-a pus (rușilor n.n.) mitralierele în spate și le-a tăiat pofta de retragere.

2. Generalul Șcerbacev, aflînd de aceasta, cere satisfacție, sub somațiunea retragerii armatei ruse.

S-a luat comanda generalului Christescu etc.

Declar următoarele :

1. Nu mi s-a adus niciodată la cunoștință că generalul Christescu ar fi tras cu vreo armă contra rușilor ce se retrăgeau. După război am auzit această versiune. O cred — pînă la o probă documentată sau autorizată — de domeniul legendelor. Desigur că dumneata, care ai venit la Armata 1 imediat după generalul Christescu, vei fi putut auzi de așa ceva sau vei fi găsit copia ordinului dat.

2. Niciodată generalul Șcerbacev nu mi-a cerut satisfacție de ceva, nici amenințarea de retragerea armatei ruse, și nici nu mi-a cerut luarea comenzii generalului Christescu.

Am luat comanda generalului Christescu, pentru următoarele motive :

1. Ordinele pe care le dadea nu corespundeau situației și dacă nu ar fi fost oprite și îndreptate de Marele Cartier General, s-ar fi pierdut, desigur, bătălia.

2. Informațiunile precise ce le aveam prin ofițerul de legătură pe lingă Armata 1, al M.C.G., precum și de la ofițerul Misiunii Franceze, trimis special la Armata 1 pe timpul bătăliei, mi-au format convingerea absolută că generalul Christescu nu mai era stăpîn pe situație.

3. În ajun de a face unitatea de comandament, dînd comanda forțelor ruse și române generalului rus Ragoza, am citit, tradus, un raport al acestui general — care atunci comanda numai armata rusă, dar conluera cu cea română, care era comandată de generalul Christescu — contrasemnat de șeful său de stat major, colonelul Monchievici, un prea bun ofițer, în care spunea că în viața lui nu a văzut un general mai indecis ca generalul Christescu.

Iată adevăratele motive pentru care am luat comanda generalului Christescu”⁶⁶.

Sîntem intrutotul de acord cu Prezan că generalul Christescu „n-a pus mitraliera” asupra trupelor ruse care se retrăgeau fără să primească lupta. Cercetarea atentă a fondurilor arhivistice create de M.C.G., Armata 1 și marile unități din compunerea acestora ne-au confirmat convingerea că această „gogoriță” — exploatată de o propagandă răuvoitoare, prin naivitatea ei — s-a născut „post-factum”. Față de celelalte afirmații însă, menținem serioase rezerve.

Spre deosebire de alți generali ce au produs o vastă literatură pe tema campaniilor, cu săgeți bine țintite și veninul corespunzător dozat, acuzînd pentru a se apăra — unii eșuați din armată cu prestigiul serios și fionat, — precum C. Teodorescu, M. Aslan, Gr. Crăniceanu, Al. Socac —, Christescu nu a scris nimic despre episodul Mărășești. Nici pentru a explica, nici pentru a acuza, iar Prezan, după cum vedem, și-a formulat opiniile numai în corespondența privată. Averescu are cuvinte frumoase, demne de luat în seamă, pentru Christescu. La 6/19 septembrie în *Notițele*... sale citim : „L-am rugat (pe doctorul Gruescu — n.n.) să-i spuie lui Filipescu din parte-mi că schimbarea care ar duce la rezultatul practic cel mai bun ar fi să se numească generalul Christescu șef de stat major iar eu să rămîn pe front”⁶⁷. Iar pe 2/15 decembrie, cînd află viitoarea structură de comandament a Frontului, precum și plasarea lui Prezan în fruntea M.C.G. român scrie apăsător : „Nu era mai la locul lui, chiar așa figurant, generalul Christescu în această funcție de șef al unui Stat Major sui generis? Cel puțin în convorbiri ar fi putut reuși, să se vadă în el un ofițer de stat major”⁶⁸. Aici însă meritele unanim recunoscute ale lui Christescu sînt totuși în bună parte anulate de punerea sa într-o competiție imaginată de Averescu, și de scopul nedisimulat al întoarcerii din condei : o nouă ironie la adresa lui Prezan.

Așadar Christescu n-a ținut nici „notițe zilnice”, n-a scris nici despre „fapte pentru care nu există documente”. Anticipînd, arătăm că în epocă, impresia generală a fost că lui Christescu i s-a făcut o mare nedreptate și i s-a adus o gravă ofensă. Totuși, în literatura de specialitate interbelică, foarte copioasă de altfel, după știința noastră încercările de abordare și analiză a „cazului Christescu” sînt timide, incomplete ori pur și simplu lipsesc. Cel mult este acroșat Prezan ori, mai general, comandamentul superior. Așa procedează generalul Dabija, cunoscut ca averescan convins și prezanofob declarat. De unde atunci această obturare informațională asupra unui eveniment ce oferea largi perspective pentru angajarea polemicilor? Concluzia noastră este, cel puțin pînă la un anumit punct, că tăcerea a fost impusă.

Totuși, cine a fost Christescu? Născut la 2 decembrie 1866 la Pădureți-Argeș într-o familie de moșneni, a absolvit eu prea frumoase rezultate Școala de Ofițeri de Infanterie și Căvalerie din București (1885), Școala Politehnică din Paris (1890), Școala de Aplicație de Artilerie și Geniu de la Fontainebleau (1892) și Școala Superioară de Război din Paris (1894). O perioadă

îndelungată, începînd încă de la gradul de căpitan, a fost profesor de tactică generală la Școala Superioară de Război și în această calitate, „el stabilise în armata română o unitate de doctrină sănătoasă, cu care îmbibase serii întregi de ofițeri, din care unii ajunseser generali comandanți de divizii și pe care le conduceau în război în cele mai bune condițiuni”⁶⁹. Ca subșef al M.St.M. (1912—1916) a pregătit împreună cu Averescu planul de operații în cel de-al doilea război balcanic și a asigurat cooperarea dintre armata română și armata sîrbă. Victoria categorică pe care armata sîrbă a obținut-o la Bragalnița, contra forțelor bulgare, pe baza planului întocmit de Christescu precum și propunerea ce i-a fost făcută de a rămîne, chiar pentru un timp limitat, în cadrul forului de conducere al armatei sîrbești sînt, îndubitabil, o recunoaștere a impresiunilor sale cunoștințe din domeniul artei militare, a disponibilităților sale pentru cîmpul de luptă. În perioada neutralității, împreună cu alți ofițeri din M.St.M., a întocmit ipotezele de război (A, B, C) și planul de operații (Ipoteza Z). După intrarea noastră în Războiul pentru întregirea neamului a funcționat ca șef de stat major al Armatei 2 și 3, comandant al Armatei de Nord și subșef al M.C.G. În această ultimă funcție a dovedit o forță organizatorică de excepție, contribuind hotărîtor, în condiții indescriptibile de dificile, la opera de refacere și reorganizare a armatei române. Dintr-un studiu recent cităm: „Se poate afirma, fără exagerare, că soldatul român al anului 1917, în ceea ce privește organizarea, instruirea și dotarea, a fost în bună măsură, un rezultat și al muncii depuse de generalul Christescu”⁷⁰. În iulie 1917 i se încredințează, în mod provizoriu, comanda Armatei 1 în vederea pregătirii acesteia pentru ofensiva de la Nămolosa, urmînd ca în caz de reușită comanda armatei să revină prințului moștenitor Carol, iar Christescu — după formula lui Prezan — „să-l secondeze pe principele Carol în executarea însărcinării sale”⁷¹. Carol, totuși, nu a mai primit comanda, iar Prezan afirmă că nu știe din ce motiv, dar adaugă pe versul unei file din memoriu explicația următoare, pe care o înregistrăm și noi: „Precum puțin înainte de bătălia de la Mărășești tot frontul rus, la nord de țara noastră se bolșevizase, cred că Brătianu va fi avut teama ca nu și la noi rușii să urmeze exemplul camarazilor lor — ceea ce s-a și întîmplat — și deci să fi intervenit la rege ca să nu mai permită principelui să ia comanda”⁷². Explicația, oricum, pare bizară și insuficient fundamentată. Chiar să nu fi știut Prezan — care nu face economie de elogii la adresa „principelui” și pe care, după model german, îl vedea în fruntea unei armate, egal deci cu Averescu — adevăratele motive? Tcama de bolșevizare, un veritabil frison pentru familia regală — pe care Averescu l-a sesizat imediat la membrii acesteia, profitînd pentru a-i zugrăvi ca pe niște fricoși, sau naivi, și a-i trata pîrintește de sus — poate fi, în adevăr, unul din motive. Dar ne întrebăm, în corpul superior de comandă român nu cumva s-a manifestat o opoziție — imperceptibilă pentru alte nivele și medii — față de proiectul fanteziei de a-l face pe Carol comandant de armată cînd nu mai era un secret comportamentul său scandalos, de aventurier și veleitar. Nu cumva Christescu a fost promotorul unei astfel de opinii? În absența unui eșafodaj informațional, pe deplin lămuritor, considerăm aceasta ca o ipoteză plauzibilă, și o pistă care trebuie explorată.

După 30 iulie/12 august 1917, lui Christescu i s-a acordat o funcție minoră, chiar umiltoare fața de competența și capacitatea sa: inspector al centrelor de recruți din Moldova. Rememnat, dar credincios crezului său, „datoria față de țară mai presus de orice” s-a prezentat la noul post. În 1918, în condițiile dificile create de înrobitoria pace de la București, a fost avansat general de corp de armată (astăzi general-colonel) și numit șef al M. St. M. în fruntea căruia a stat pînă la 9 mai 1923, dată la care a trecut în neființă. Pe timpul aplicării prevederilor lor păcii, secondat de un grup de ofițeri patrioți din M.St.M., a făcut tot posibilul pentru eludarea draconicelor clauze, menținînd în Moldova efective, armament și muniție cu mult peste cele prevăzute, facilitînd astfel a doua mobilizare a armatei. După constituirea României Mari a militat pentru închegarea unui organism militar capabil să apere frontierele etnice și pentru constituirea împreună cu Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia a unui sistem de alianțe defensive. A fost, de asemenea, un eminent scriitor militar.

Ce, sau, mai corect, cine a determinat scoaterea sa de la comandă în plină desfășurare a bătăliei și într-un mod atît de brutal? Pornim, cum ne-am propus, de la observația lui Berthelot: „se simte o gravă neînțelegere între generalii Christescu și Ragoza”. Care era sursa neînțelegerilor? Acționînd împreună cu Armata 1 română la poarta sudică a Moldovei, Armata 4 rusă, comandată de generalul Ragoza⁷³, a fost departe de a-și onora această obligație ostășească. Cu o forță combativă îngrijorător de scăzută, datorită moralului erodat de insistența și învăluitoarea propaganda germană, și evident preocupată și de ce se întîmplă la ei acasă, soldații ruși lipsiți de dorința de a lupta și a învinge, au continuat să traseze, inconștient sau nu, drumul al cărei stație-terminus a fost Brest-Litovsk. Retragerile din fața inamicului fără a primi lupta, descoperind prin aceasta pozițiile românești — fapt sesizat și de comandamentul superior al Armatei 9 germane ce-și planifica să spargă frontul tocmai în sectoarele rusești —, generalizarea stării de anarhie și debandadă sînt, desigur, argumente demne de luat în seamă. În plus, generalul Ragoza s-a complăcut în rolul de senior intrigant, dar la cît mai mare distanță de linia frontului deoarece contactul intim cu cîmpul de luptă și cooperarea sinceră, loială, cu aliatul n-au stat în preocupările sale.

Astfel, în dimineața primei zile a bătăliei (24 iulie/6 august) la primul atac german, unități din Divizia 34 rusă s-au retras, fără să accepte lupta, până la limita Bizighești — Străjescu — Siret (4—8 km înapoi) creîndu-i inamicului posibilitatea de forțării din mers a Siretului. Informat de această întorsătură neașteptată, care modifica radical eschierul tactic, generalul Christescu se vede obligat să-și amine intențiile inițiale și să trimită imediat — deși efectuaseră extenuante marșuri de noapte — unități din Diviziile 5 și 9 Infanterie la Cosmești din Vale pentru protejarea podurilor de peste Siret și în sectorul Movileni — Furceni pentru a acoperi direcția Tecuci—Birlad. Dacă inamicul penetra pe această direcție întraga apărare a Moldovei era întoarsă. De notat aici că nici Ragoza, nici comandantul Corpului 7 Armată rus, competent în acel sector, nu au adoptat vreo măsură ca să refacă situația compromisă la Divizia 34, deși aveau în rezervă 2 divizii: 71 infanterie și de cavalerie „Zamurskaia”. Un aforism militar spune: „cea mai proastă decizie pe care poate să o ia un comandant este să nu ia nici una”.

Situația cunoaște o agravare excepțională, în scara zilei cînd, în jurul orei 22, la comandamentul Armatei 1 sosește știrea — transmisă de șeful de Stat Major al Corpului 7 Armată rus prin Corpul 6 Armată român — „că trupele Diviziei 34 se retrag fără luptă la nord de linia Bizighești—Străjescu, spre Doaga și mai la nord. Soldații nu mai ascultă de ofiterii lor, la adăpostul întinericului fug. În același timp, dînsul propune, (șeful de Stat Major al Corpului 7 Armată — n.n.) ca trupele noastre să ocupe în astă noapte chiar linia 4-a de rezistență de la km 15 șoseaua Focșani—Roman, pînă la Băltărețul, deoarece, spune el, și această linie va fi pierdută, nemaicontînd pe soldații ruși”⁷⁴.

Cum întelege generalul Ragoza să iasă din impas? Foarte simplu. Prin extensia frontului Armatei 1; sectorul Diviziei 34 să fie preluat de Divizia 5 Infanterie română, urmînd ca această mare unitate să acționeze în subordinea Corpului 7 Armată rus ceea ce practic ar fi dus la istovirea ei într-un timp foarte scurt, întrucît comandamentul rus, care nu mai conta pe propriile sale trupe, ar fi întrebuintat-o fără nici un scrupul.

Sesizînd înlocuirea trupelor ruse cu trupe române, un document german constată cu desulă neplăcere că „La 7 august (stil nou) rezistența dușmană s-a întărit. Puternice forțe dușmane au fost aduse în marșuri grăbite la locul spărturii, pentru a îndigui înaintarea noastră și a întări rezistența rusă. În contraatacuri puternice, executate — după părerea infanteriei noastre — cu un avînt strălucit, încearcă românii să repare eșecul rus din ajun”⁷⁵.

De această dată Christescu, sprijinit de Marele Cartier General, a avut cîștig de cauză. Divizia 5 Infanterie nu a fost trecută în subordinea comandamentului rus.

Pe acest fond relațiile dintre cei doi generali comandanți de armate s'înapresc neîncetat, contribuind la aceasta și problema „postului de comandă”. Astfel, la 25 iulie 7 august 1917, Marele Cartier General prescrie generalului Christescu ca, pentru a evita încrîncarea, o conducere deosebită este neapărat necesar ca postul Dumneavoastra de comandă să fie cu începere chiar din noaptea aceasta, neconținut la un loc cu acela al Armatei 4. Postul se va alege de comun acord între cele două armate”⁷⁶. Conformîndu-se ordinului, Christescu îl contactează pe Ragoza, dar fără nici un rezultat, întru it acesta lipsit de energie, bunăvoință și mai pr sus de toate de dragoste față de pămîntul pe care trebuia sa-l aperc, stat a bucuros cit mai depa te de linia frontului. Așa fiind situția, Christescu raportează M.C.G.: „În priința postului de comandă, am fost la dispoziția generalului Ragoza; dar Domn'a sa sta la Birlad, iar nu la Nicorești, unde si-a instalat numai telefonul și unde vine ziln c 1—2 ore, timp în care m-am găsit acolo”⁷⁷. Sa arătăm că postul de comandă al Armatei 1 ra la Tecuci, iar d stanța dintre Tecuci și Birlad este de 42 de km.

Astfel dacă marile unități din compunerea armatelor lui Ragoza nu sînt capabile de acțiuni ofensive, comandantul lor în schimb este, dar nu împotriva inamicului ci a lui... Christescu. În seara zilei de 27 iulie /9 august Ragoza se angajează într-o d z, stătoare într'ga, o jonică trurare a adevărului și dezinformare a M.C.G. român, cu scopul v d't de a pîta și pune sub semnul întrebării munca și priceperea generalului român. Deși în după-amiaza zilei de 26 iulie /8 august stabilise de comun acord cu generalul Christescu bazele unui contraatac ce urma să se pronunțe a doua zi, la orele 22,30 el transmite un mesaj M.C.G. r mîrt în care-l blamează pe Christescu de ezitare și scrie negru pe alb „Dacă comandanul Armatei 1 refuză să atace, eu nu voi lua ofensiva izolat, cac', după parerea mea nu core punde scopului, întrebunînd în atac ultimile mele rezerve pentru cucerirea unei linii, a cărei posesiune nu e voi putea asigura în urmă, din cauza superiorității artileriei inamice și a lipsei trupelor de rezervă”⁷⁸. Mai adaugă că a vizitat Divizia 71 rusă și s-a convins că poziția ei a devînt mai fermă. Cît de fermă vom vedea. Deci Ragoza, ale cărui unități au fugit de pe cîmpul de luptă fiind necesară imediată înlocuire a lor cu trupe romane, nu se sfîște să mintă, dovadă ordinul operativ nr. 19/26 iulie, ora 21, dat de la cartierul Armatei 1, care prevede dezlănțuirea contraofensivei în dimineața zilei de 27 iulie, în ideea de a recuceri ter nului pierdut pe 24 iulie de „apărarea elastică” rusă.

În mod neașteptat Marele Cartier General român, care u veder deloc cu ochi buni ținerea unor rezerve tari pe malul stînc al Siretului pe care Christescu, prudent, nu vroia sa

le întrebuințează până ce nu se desemnau cu claritate intențiile comandamentului superior german — investigarea, după război, a documentelor germane de către generalul Gh. Dabija au confirmat punctul de vedere al lui Christescu — , amplifică aceste idei. Pe un ton de o violență puțin obișnuită — autorul este I. Antonescu — i se impută lui Christescu că a mers din „ezitare în ezitare” fapt pentru care, culmea, situația Diviziei 34 și Armatei 4 ruse a devenit extrem de critică, iar introducerea precipitată în luptă a Diviziilor 5 și 9 — pentru a acoperi spărturile produse prin debandada unităților ruse — s-a soldat cu pierderi nepermis de mari. „Se recomandă să aveți același post de comandă unde-l are și generalul Ragoza”⁷⁹, ceea ce este o gravă eroare, întrucât a duce postul de comandă al Armatei 1 la Nicorești sau Birlad, însemna automat depărtarea comandantului de trupele sale, de linia frontului.

Acest ordin și mai ales duritatea formei și fondului nu le merita Christescu. Deși ofensat, el răspunde echilibrat. calm și documentat Marelui Cartier General, spulberind rînd pe rînd toate acuzele, susținîndu-și fără patimă și minie concepția ce l-a călăuzit în adoptarea deciziilor. Răspunsul său este, în adevăr, un îndreptar de bun simț și moderație. Trebuie să fie clar pentru oricine, Christescu nu-și putea permite să acționeze hazardat „la inspirație”, să joace totul pe o carte, ruperea apărării la poarta de sud a Moldovei însemna practic prăbușirea întregului front româno-rus, iar drumul pînă la Iași devenea pentru inamic o chestiune de zile.

În finalul răspunsului, dovedind o înțelegere profundă asupra calităților și intențiilor de viitor ale aliaților ruși Christescu semnaleză : „Impresiunea ce-mi lasă comandantii trupelor ruse, se rezumă în marea grabă de a isprăvi într-un fel cu cele ce se petrec în acest sector, trecînd orice situație precară și răspundere de cele întîmplate pe seama Armatei 1 române, care a fost nevoită să facă sacrificii, ce puteau fi evitate, pentru a salva situația”⁸⁰.

Vom fi și noi de acord cu generalul Dabija că : „Acest răspuns era just, era demn, el corespunde absolut adevărului, totuși soarta generalului Christescu era deja pecetluită”⁸¹.

Previziunea și temerile lui Christescu, din nefericire, s-au confirmat. Pe 29 iulie / 11 august, Divizia 71 rusă a cărei poziție devenise în optica lui Ragoza „mai fermă” a rupt lupta și s-a retras în debandă spre nord, periclitînd flancul Diviziei 9 Infanterie română. Iată raportul generalului Christescu către M.C.G. la ora 19,30 din aceeași zi.

„1. Azi de dimineață domnul general Ragoza, comandantul Armatei 4 ruse, după ce mi-a spus că trupele sale nu pot continua azi ofensiva începută, a plecat la Birlad.

2. În cursul conferinței avută cu domnul general Ragoza domnia sa m-a întrebat dacă n-aș putea să înlocuiesc pe front Divizia 71, care se găsește la dreapta Diviziei 9 române. La răspunsul meu că n-am cu ce să o înlocuiesc, Brigada de Grănicieri fiindu-mi luată, domnia sa n-a mai insistat.

3. La orele 18,25, mi se raportează de pe frontul de luptă că Divizia 71 rusă s-a pus în retragere în fața inamicului, descoperind dreapta Diviziei 9 române în momentul cînd această divizie se găsea angajată într-o acțiune ofensivă locală, impusă de situație.

4. Am transmis acest raport domnului general Ragoza, prin telegramă la Birlad, arătînd că retragerea Diviziei 71 va compromite din nou o situație restabilă cu mari sacrificii”⁸².

Așadar, actul incalificabil comis de trupa rusească, era completat și agravat prin actul lipsit nu numai de chibzuială, dar de cea mai elementară lealitate, spirit de camaraderie și cînte ostasească, comis de însuși comandantul Armatei 4 ruse. Într-o situație operativă dramatică el procedează ca struțul, varianta Pilat din Pont și pleacă la Birlad.

Și de această dată, grație competenței corpului de comandă român, a eroismului și jertfelor ostașilor Diviziilor 5 și 9 Infanterie, pericolul a fost înlăturat.

Și totuși : „Neîncrederea în spiritul prea prudent al generalului Christescu și dezacordul din ce în ce mai grav între el și camaradul său rus, determinară înaltul comandament român să ia o hotărîre gravă : sacrificarea comandantului Armatei 1 române... În corpul ofițerilor și în marea public, în care generalul Christescu se bucura de o frumoasă reputație, evenimentul a făcut o rea impresie. Mai ales că i se atribuia, în mod eronat, drept cauză, un conflict violent cu rușii și era considerat ca o satisfacție impusă de comandamentul rus”⁸³.

Numirea generalului Eremia Grigorescu la comanda Armatei 1 a produs însă, în masa tuturor celor neliniștiți, un efect liniștitor ; personalitatea apărătorului Oituzului inspira încredere.

Prin această criza de comandament însă nu s-a rezolvat iar generalul Grigorescu va trebui să lupte și cu inamicul dar și cu Ragoza. În adevăr, se conturează impresia că Ragoza se detașează în învingător, deoarece prin ordinul nr. 0277/2069 din 30 iulie / 12 august ora 1,30, al generalului Șcerbacev, la care M.C.G. român și-a dat asentimentul cu prea multă ușurință, pe frontul Mărășești se constituie un comandament unic pus sub autoritatea lui Ragoza. „De comun acord cu Șcerbacev — își amintește generalul Prezan — institui la Mărășești comandamentul unic care se încredințează generalului Ragoza, ca cel mai vechi”⁸⁴. Astfel fără să aibă structura de comandament necesară conducerii unui grup de armate (Armata 1 română + Armata 4 rusa) Ragoza și statul său major au competența să decidă operativ și pentru marile unități din componența Armatei 1 române, ceea ce și vor face neîntîrziat. Și dacă pînă acuma trebuia să aibă acordul lui Christescu și al M.C.G. român pentru a înlocui unitățile ruse deban-

date, sau fără capacitate de luptă, cu trupe române, acum, nu-i așa?, lucrurile s-au simplificat. Poate ordona. Și în col ecință, pe lângă instrucțiuni deosebit de v looroase ca de pildă „necesită ea de a menține legătura cu vecinii” fapt altminteri cunoscut din antichitate, ordonă și regroup .ri. În această idee Divizia 13 Infanterie română trece sub ordinele comandantului Corpului 7 Armată rus. Deși Grigorescu explică prompt Marelui Cartier General situația concretă a acestei nar unități, obligații ei în diferite puncte ale frontului, primește un răspuns enigmatic: „Ge r lul Rago , avind comanda întregii acțiuni de la Mărășești, ordinele sale trebuie s e itate bine înțeles numai în limitele posibilităților”⁸⁵. Dar cine stabilea această limită a po ibi taților?

E te inter ant să vedem și răspunsul lui Grigorescu către M.C.G.: „Domnul general Ragoza nu cunoaște nici situația, nici frontul ce ocupa în acest moment trupele Corpului 7 Armată rus, căci după informațiunile ce avem în urma luptelor de astăzi, acest front se aăs și cu aripa dreaptă retrasă mult spre nord. Am căutat să ma pun în contact cu domnul general Ragoza, însă se gasește la Birlad, ori situațiunea nu-mi îngăduie să părăsesc postul de comanda. Cred că e necesar sau să vină domnia sa să-l pun la curent, sau sa se informeze pe frontul Armatei 4, altfel ordin le sale se vor întemeia pe necunoscute, după cum este cazul cu cele de mai sus și pot avea urmări grave”⁸⁶.

S-ar părea că și Grigorescu va împărtăși soarta lui Christescu. Ceea ce a urmat însă sfi dează însă orice rațiune, aruncându-ne în plină perplexitate. „Primul act de comandament al lui Ragoza — scrie Prezan — este să ordone retragerea pînă la Adjud”⁸⁷.

Nici pînă astăzi nu s-au lămurit pe deplin mobilurile care l-au determinat pe generalul rus să emită un asemenea ordin. Tot ce se poate spune este că, dacă ar fi fost pusă în practică, măsura ar fi favorizat înaintarea rapidă a austro-germanilor prin porțile acum deschise ale Moldovei, ar fi antrenat automat năruirea rezistenței în munți și odată cu aceasta s-ar fi pus capăt oricărei împotriviri organizate în fața unui inamic ce a știut întotdeauna să profite de asemenea degingolade.

„Din fericire continuă Prezan Grigorescu mă anunță la timp de ordinul primit. (Există la V.St.M. convorbirea ce am avut cu Grigorescu la Hugues și dacă o menționez aici este că intră în înlănțuirea faptelor ce au urmat și pentru care nu există documente). Ei ordonă să nu se retragă, mă duc la Scerbacev, îl rog să ia pe Ragoza de acolo și încredințez cor anda întregului front lui Grigorescu”⁸⁸.

Și aici intervine un amănunt care, în pofida încercărilor repetate de elucidare, i tinse chiar pe 60 de ani, ramine încă în penumbră. El se referă la persoana care a avut inițiativa și a forțat revocarea înconștientului ordin al lui Ragoza. Protagonisti sînt Prezan și Grigorescu; depun mărturie Antonescu și Samsonovici.

Succesiunea faptelor, după cum o dezvăluie arhivele și lucrările de referință asupra bătăliei de la Mărășești, este următoarea. Ordinul generalului Ragoza a parvenit la cartierul Armatei 1, la Tecuci, la 31 iulie / 13 august, ora 6,30 dimineața. Samsonovici — atunci proaspăt șef de stat major al armatei — își amintește în 1936: „Pînă la ora 7 a fost tr dus și prezentat imediat, de mine, generalului Grigorescu. De la început și eu și ofițerii de la Biroul Operațiilor am fost cuprinși de indignare citind ordinul generalului Ragoza. Îmi amintesc, că am spus generalului Grigorescu, cînd i-am prezentat ordinul; generalul Ragoza se crede în Rusia, unde față de imensitatea teritoriului, o retragere de 100—200 km nu înseamnă nimic, în timp ce pentru noi, dacă s-ar executa această operațiune, care ar fi atres și întreaga Armata 2, însemna că și ultima bucată de țară, necotroptă de dușman, să o dăm pe gratis inamicului”⁸⁹.

La ora 10,29, deci la 4 ore de la primirea incriminatului ordin, eschivîndu-se să se angajeze într-o polemică deschisă cu Ragoza, Grigorescu îi răspunde acestuia că i-a lip it timpul să transmită marilor unități române dispozițiile de repliere și, în consecință, îl roaga ca trupele ruse aflate la flancul drept al Armatei 1 „să rămîna pe pozițiile lor pînă la căderea nopții (pentru a evita pierderi) cînd va începe executarea ordinului dumneavoastră nr. 1 4703”⁹⁰. Procedînd astfel, Grigorescu obligă și trupele ruse sa-și mențină pozițiile, cel puțin pînă la caderea serii, dar, mai mult, dă timp înaltului comandament român să acționeze prin toate pirghiile pentru rezolvarea contradicțiilor în sensul intereselor noastre naționale.

Între orele 11—13, la aparatul Hughes s-a consumat o convorbire între Iași și Tecuci, avîndu-i ca preopinienți pe generalii Prezan și Grigorescu, convorbire cu un pronunțat caracter de tatonare, intrucît în finalul ei nu constatăm nici o decizie vis-a-vis de ordinul lui Ragoza. Prezan este, în primul rînd, interesat să afle părerea și intențiile lui Grigorescu, deci abordarea este frontală: „Aș dori să știu dacă dumneata cunoști situația pe întregul front al Armatei 4 și dacă judeci că e cazul să se dea acest ordin, ori se avea posibilitatea de a se încerca și altă manevră și în acest caz, care ai fi crezut că era manevra care era mai indicată să fie făcută?”⁹¹. Răspunzînd soluției sugerate de șeful M.C.G., Grigorescu relevă posibilitatea încercării altei manevre, ofensive, în scopul restabilirii solidității sectorului apărut de ruși, cu trupe române, fapt ce automat ar fi arulat ordinul lui Ragoza și retransarea liniei frontului. Aadaugă, că după 8 zile de luptă „s-a întărit în credința că nu capacitatea de luptă lipsește trupelor ruse,

ci moralul, din cauză că li s-a infiltrat ideea retragerii care ar putea să le înlesnească întoarcerea în țară”⁹².

Privind retragerea — scopul principal al acestei convorbiri — amândoi generalii sînt de acord că „dacă ea rămîne definitivă” nu se poate executa decît noaptea, pentru a proteja trupele de pierderi inutile.

Ziua continuă într-o maximă agitație. Concomitent cu discuția Prezan — Grigorescu are loc, tot la Hugues, una între Șcerbacev și Ragoza — al cărui conținut și rezultat nu-l cunoaștem —, apoi o întrevvedere, la Iași, Prezan—Șcerbacev, urmată de o nouă luare de contact în jurul oricî 17, la Hugues, între Șcerbacev și Grigorescu, înd generalul rus, convins și de Prezan, acceptă punctul de vedere românesc, nu mai înainte însă de a obține de la Grigorescu un răspuns categoric dacă trupele române pot substitui trupele ruse din Corpurile 7 și 8 armată într-un sector al frontului.

În rezumat, pe 31 iulie / 13 august 1917 s-a jucat cartea cea mare în urma căreia comandamentul român a ieșit victorios. Ragoza a primit altă însărcinare, iar rupele rusești din zona Mărășești au fost puse sub comanda generalului Grigorescu. În acest mod criza de comandament a fost depășită.

Deosebit de interesant este că Prezan oferă o altă înlănțuire a faptelor, în care meritul neacceptării retragerii îi revine în întregime lui.

Astfel, într-o scrisoare către Samsonovici, din noiembrie 1929, provocată în parte și de unele articole aparute în „Universul” pe tema bătăliei de la Mărășești, se confesează : „Se afirmă în ac le articole cum că generalul Grigorescu nu a voit să părăsască poziția de la Mărășești, cu ot ordinul de retragere primit de la generalul Ragoza, comandantul șef al trupelor ruso-române de acolo și cu toate sugestiile venite de la Marele Cartier General al nostru. Fără a voi sa micșorez meritele generalului Grigorescu, care era un brav, nu pot să las să planeze asupra Marclui Cartier General un sfruntat neadevăr”. Nuanțat, Prezan concluzionează : „generalul Grigorescu a voit să execute ordinul de retragere dat de generalul Ragoza, însă nu ziua ci noaptea și numai grație ordinului ce i-am dat prin Hugues și intervenției ce am făcut la generalul Șcerbacev s-a oprit mișcarea”⁹³.

Surpriza cea mare o constituie însă faptul că pe convorbirea de la Hugues, din 31 iulie/ 13 august, orele 11—13, înregistrată atît în arhivă cit și în lucrările de specialitate ca fiind purtată între Prezan și Grigorescu, mareșalul a pus, probabil în 1931, rezoluția : „Accasta nu este convorbirea mea la Hugues cu generalul Grigorescu. Convorbirea mea este făcută la ora 10 dimineața, cînd am fost anunțat de generalul Grigorescu despre primirea ordinului de retragere și, cu care ocazie, i-am ordonat categoric, să nu execute ordinul și deci să nu se retragă.../ Convorbirea de față este făcută de colonelul Antonescu (atunci maior) din proprie inițiativă și fără să mă consulte, căci altfel nu ar fi vorbit dacă retragerea rămîne sau nu definitivă”⁹⁴.

Chemat spre elucidare, Antonescu întărește, dar numai parțial, cele susținute de Prezan. La 20 ianuarie 1938 el consemnează pe o copie a acestei convorbiri anexată „dosarului albastru” : „Luînd cunoștință de acest act pot afirma că el este autentic. Sînt juste afirmațiile domnului maresal Prezan, cu deosebirea că domnia sa a știut de această convorbire”.

Pentru confirmarea publică și deplină a afirmațiilor sale Prezan solicită, în mai multe rînduri, Serviciului Istoric al M.St.M. să identifice în arhiva Marelui Cartier General sau Armatei 1 convorbirea pe care a avut-o pe 31 iulie/ 13 august la ora 10, la Hugues, cu generalul Grigorescu, implicit ordinul pe care i l-a dat acestuia de a nu se retrage. Deși Serviciul Istoric a făcut cercetările de rigoare, în arhiva creată de cele două comandamente, în anii 1927, 1930, 1936 și 1937⁹⁵ piesa nu a fost descoperită, iar cercetările noastre de dată recentă au fost tot atît de puțin fructuoase.

„Pentru cazul că convorbirea nu s-ar putea găsi la M.St.M. sau la actele Armatei 1 comandată de generalul Grigorescu — îi scria Prezan lui Samsonovici la 18 august 1936 — ceea ce ar fi profund regretabil, ca asemenea acte importante să dispară, atunci nu mai rămîne alt mijloc, decît sa se întrebe generalul Antonescu special, care probabil va fi păstrat copie după așa convorbire. În caz de nu o posedă, să dispui te rog, să se atașeze declarația sa, precum și a dumnitale, care erai șeful Statului Major al Armatei 1 pe timpul bătăliei de la Mărășești”⁹⁶.

Satisfăcînd dorința mareșalului, cei doi au declarat : I. Antonescu : 1. acest ordin trebuie să existe în dosarele Armatei 1 ; 2. cînd o să treacă prin București îl va căuta în arhivele respective, de unde nu poate să dispară decît dacă a fost intenționat sustras ; 3. copie de pe acest act nu avea, dar putea procura una la nevoie⁹⁷. Antonescu nu a onorat se pare această promisiune întrucît acest document nu a apărut.

N. Samsonovici : „Mi-am spus părerea că trebuie să raportăm imediat cazul Marelui Cartier General. Generalul Grigorescu, însoțit de mine, a trecut în camera unde erau instalate aparatele Hugues, și a avut cu domnul general Prezan o convorbire, cam între orele 9 1/2—10 1/2. Am stat tot timpul lîngă generalul Grigorescu cît a durat convorbirea, și-mi amintesc că părerea sa a fost ca retragerea să nu se execute în cursul zilei ci la căderea nopții. Îmi amintesc că domnul general Prezan a ordonat categoric ca Armata 1 să nu execute retragerea. S-a ter-

minat convorbirea spunînd că va lua contact imediat cu generalul Șcerbacev, pentru a tranșa această chestiune. A mai avut loc o convorbire între generalul Grigorescu și Marele Cartier General, între orele 11—13, la care nu am asistat, fiind ocupat cu redactarea ordinelor de operații, conform hotărîrii comandantului armatei, de a executa retragera în cursul nopții”⁹⁸.

Și totuși, în absența piesei edificatoare, în ce parte înclină balanța? Spre Prezan sau spre apologetii lui Grigorescu (trecut în neființă, în urma unui stupid accident, în anul 1919)? Oricum, ambii generali au fost, într-un moment critic ce se putea metamorfoza într-unul compromițător pentru interesele noastre, la înălțimea încrederii acordate, au dovedit din plin demnitate în relațiile cu generalii ruși, tărie morală și caracter în a-și asuma responsabilități înregistrate ca atare în cartea neamului, o excepțională clarviziune și forță de pătrundere asupra raportului de forțe și realităților cîmpului de bătaie, suficiente disponibilități spre a se mișca cu ușurință în sfera decizională.

A le judeca aportul prin prisma poziției ierarhice ce o dețineau în acel moment ar fi un criteriu facil dar și o eroare. A le decanta microscopic activitatea, influența de scribi apologeti ce din rațiuni politice încercau să contrapună un erou mort unor marșali vii, cînd chiar Prezan și Averescu îl desemnează pe Grigorescu prin epitetul „brav” ar fi o altă eroare.

Studiul atent al documentelor și al lucrărilor de dată mai veche sau mai recentă, înțelegerea funcționării mecanismului, oarecum complicat al exercitării comenzii Frontului românesc, cumulate cu respectul față de adevăr și față de rolul personalităților ne-au condus tot mai insistent spre concluzia că acțiunea celor doi generali a fost — avînd drept criteriu suprem de judecată concordanța gestului lor cu aspirațiile noastre fundamentale — coordonată și unitară.

Grigorescu a temporizat zelul defensiv al lui Ragoza și i-a dat posibilitatea lui Prezan să acționeze prin toate pîrghiile înaltului său post. Comandantul Armatei 1 oferă o altă alternativă — manevra ofensivă, nu fuga, iar șeful Marelui Cartier General, conștient de justețea și superioritatea ei convinge și impune.

3. A treia problemă importantă pe care o ridică memoriul referitor la evenimentele din vara anului 1917, privește atitudinea față de constituirea unor rezerve asigurătoare, în special de către comandantul Armatei a 2-a, generalul Averescu. Sînt pasaje crincen polemice deși memorialistul, spre deosebire de oponentul său, se străduiește din răsputeri să păstreze un aer de obiectivitate și de urbanitate. Ideea pe care încearcă s-o acrediteze Prezan este că, abuzînd de prestigiul de care se bucura, Averescu proceda efectiv după liberul său arbitru, în disprețul oricarei prudențe cerute de mersul sinuos al războiului. Mai cu seamă după operațiunea înconștientă de succes de la Mărăști, orgoliul lui depășea orice limită. Modul în care — ni se spune — a privit poziția Armatei a 2-a și constituirea rezervelor de care aceasta ar fi avut nevoie i se pare că ar justifica cele mai grave imputații. „Nu mult după oprirea ofensivei noastre (ofensiva care se soldase cu victoria de la Mărăști — n.n.) — notează Prezan — frontul rus din Bucovina, cedînd cu ușurință atacului inamicului iar pe de altă parte, avînd intențiunea (sic!) absolută că vom fi atacați la Mărășești și nu vom putea conta prea mult pe armata rusă iau, de acord cu generalul Șcerbacev, măsuri de transportare a Armatei a patra ruse de la Mărășești în Bucovina pentru întărirea frontului rus de acolo, iar Armata întâia să fie dusă de la Nămolosa la Mărășești. Această schimbare avea, pe lîngă avantajul principal de a se face față la Mărășești cu trupe sigure, dar se obținea și întrunirea la un loc a întregii armate române, bună pentru toate împrejurările în special pentru eventualitatea unei retrageri în Rusia. (În ciuda schimbărilor care avuseseră loc în imperiul vecin și care ar fi trebuit să le pună în gardă cercurile conducătoare românești — crezînd orbește în încercările diversilor generali ruși de a sugruma în față revoluția — nu renunțaseră la această intenție care, pusă în practică, ar fi putut să le aducă numai neajunsuri iar statului român daune incalculabile. Era un amestec de disperare și de inconștiență care ducea cercurile conducătoare la paroxism și le bloca efectiv puterea de a mai judeca lucid — n.n.). Abia se începuse mișcarea și rușii sînt atacați la Mărășești pe Sușița și dați peste cap. Situația era gravă”⁹⁹.

Expunerea doctă, cu aer de referat, nu trebuie să ne înșele. Sub aparența ei fîrnă, voit aridă, monește lava acuzării. Este modul lui Prezan de a-și construi atacurile. „Armata a doua — continuă el grijuliu — se găsea prea înaintată, în raport cu frontul de la Mărășești, îi dau ordin să se retragă pe noua linie ce i se indica de M.C.G. pentru ca să nu aibă retragerea tăiată în caz că inamicul putea să rupă frontul de la Mărășești — și mult n-a lipsit — care avea și avantajul de a fi mai scurtă și deci de a se putea constitui rezerve ce-i lipseau cu totul Armatei a doua”¹⁰⁰.

După o punere în temă care ne convinge că totul atîrna de un fir de păr urmează lovitura de gilotină. „În loc să execute ordinul — scrie cu sporita îndrăzneală Prezan — generalul Averescu vine imediat la Iași ca să ceară regelui aprobarea de a nu se retrage pe liniile ordonate de M.C.G. Se ține un consiliu la Palatul Regal la care a asistat și Șcerbacev, care, împreună cu mine, a susținut absolută nevoe a ca Armata a doua să se retragă pe linia indicată. Cu toată gîvitatea situației regele îi aproba sa nu se retraga dar puține zile după aceea, generalul Inuși, văzînd pericolul ce-l amenința, ordonă retragerea pe noua linie”¹⁰¹.

Ne aflăm în fața unui om orgolios, îngîmfat peste măsură, fără simțul realității și gata să tirască pe toată lumea într-o aventură catastrofală. Cam astfel s-ar putea traduce într-o formulă caracteriologică aprecierile lui Prezan despre Averescu. Ducîndu-și gîndurile pînă la capăt, el nu se sfiește să insinueze că victoria de la Mărăști nici nu i s-ar datora celui în care toată lumea vedea un mare comandant și un salvator. „Unul dintre comandanții cei mari de la Armata a doua, care s-a distins în luptele de la Mărășești și Mărăști a fost — scrie el — generalul Văitoianu: ofițer cu prea bune cunoștințe tactice, inteligent și energic. Lui i s-a datorește, în mare parte, pregătirea și reușita ofensivei de la Mărăști și cînd situația acestei armate era aproape compromisă la aripa ei dreaptă a fost adus dinsul din aripa stîngă, de către comandantul armatei reușind a stăvili pe inamic”¹⁰².

Meritele lui Averescu ar fi fost așadar un simplu mit, încearcă să ne convingă Prezan. Trebuie să înțelegem că artizanul victoriilor sale ar fi fost de fapt Arthur Văitoianu¹⁰³. Făcîndu-se purtătorul unor asemenea birfe, care probabil circulau în epocă în armată (fiecare mare comandant își are defăimătorii săi), Prezan a coborît pînă la condiția de curtean intrigant. Orice i se putea contesta lui Averescu, numai capacitatea militară nu. Asta nu înseamnă în nici un fel că, subliniind competența recunoscută a lui Averescu, cineva ar putea trece peste meritele generalului Văitoianu, al cărui rol atît la Mărăști cît și la Mărășești a fost unanim reținut de istorie. Cei doi comandanți — Averescu și Văitoianu — au colaborat fructuos în conducerea trupelor, s-au completat reciproc, au oferit unul dintre puținele exemple de conlucrare în cursul primului mare război.

Considerațiile lui Prezan pe tema rezervelor decurg din aceeași intenție de a-și defăima adversarul și urmează aceeași linie de argumentare. „Cu ocazia acestui consiliu — notează el — am atras atenția generalului Averescu că nu are nici o rezervă și că este neapărată nevoie să-și constituie și cît mai degrabă — confirmat a doua zi și prin ordin de la M.C.G., deoarece probabil va fi atacat și dinsul în curînd, la care îmi răspunde: „Qui’le viennent”. Într-adevăr, citeva zile după aceea — era retras pe noua linie — era atacat, fără să-și fi reconstituit nici o rezervă este nevoit a-mi cere — făcută prin telefon — ajutor că se găsește în mare pericol. Am dat tot ce-am avut la dispoziție — cu toată ca logica și prudența ar fi cerut să le păstrez pentru Mărășești — și numai grație acestei interveniri a M.C.G. s-a putut scăpa situația care, desigur, că n-ar fi fost periclitată dacă s-ar fi format rezervă întruic inamicul nu avea forțe superioare armatei sale”¹⁰⁴.

Lui Prezan îi place să arate mereu cu degetul acuzător spre ireductibilul său adversar, să ne convingă că a făcut greșeli de neiertat, că îmbătut de glorie, pierduse simțul realității.

Interesant este că la chestiunea aceasta a rezervelor se referă, nu o dată, și Averescu. Bineînțeles că arc propria lui versiune pe care o expune ca de obicei într-o manieră tăioasă, caustică. Rezultă din *Notițele zilnice* că, gelos pe succ sul pe care Armata a doua îl reputase la Mărăști, M.C.G., unde dispozițiile le dădea Prezan iar factotum era Antonescu — ambii cunoscători ca purtîndu-i o antipatie evidentă — începuse sa-l șicaneze luîndu-i, fără sa-l consulte, citeva dintre unitățile sale de bază. L-a iritat mai cu seamă scoaterea din compunerea Armatei a doua și trimiterea pe frontul de la Mărășești a Div’zii a 12-a care se acoperise de glorie în luptele purtate în munți. Atît de mult s-a simțit afectat încît a cîvitat să meargă să-și ia rînas bun de la trupe — cum se obișnuia — de teama să nu-i scape cumva vreun cuvînt mai piparat la adresa celor ce ordonasera o asemenea dislocare.

Cercetînd îndeaproape faptele și judecîndu-le la rece, este cu neputință să nu observăm că disputa în privința rezervelor pornea de la o stare de fapt critică. După retragerea de pe frontul de la Mărășești a aproape tuturor unităților ruse, trebuia să se facă față și vazei inamice numai cu trupe românești și efectivele acestora erau în mod fatal reduse. Ajunge să ne reamintim că în ziua de 6/19 august 1917, cînd luptele a ajuns la apogeu la Mărășești, singurele unități proaspete care s-au aflat la dispoziția generalului Grigorescu au fost cele trei batalioane comandate de căpitani Miclescu, Tomescu și Drăgănescu și ca ele au fost cele care au înclinat definitiv balanța în favoarea noastră. În aceste condiții, orice disputa pe tema co stituirii de rezerve suficiente, devine sterilă și deci neavenită. Dacă ar fi avut de unde, toți comandanții ar fi format cu dragă inimă as m n a unități. La Mărăști, Mărășești și Orluz a prevalat nu numai ci valoarea combativă a soldaților romani. Deși inferioare ca efective și sub raportul dotării, trupele noastre s-au bătut admirabil pentru fiecare palmă de pămînt obligîndu-l pe Mackensen să accepte adag ul că „Pe aici i u se trece”.

4) A patra și ultima problemă pe care o i dică, în aceasta parte a sa, „Dosarul albastru” este una de ordin moral. Ea privește atitudinea comandamentului r măn, în cursul bătăliilor de la Mărășești și Orluz față de trupele ruse ce adcraseră la ideile revoluției. Pentru a înțelege esența întregii chestiuni și valoarea d poziției lui Prezan, o mică retrospectivă se impune. După primul război mondial, atît în rîndul opin i publ ce sovietice cît și în mediile care simpatizau cu revoluția rusă din Octon brie a dobîndit credit și circula ie un clișeu simplist, aproape caricatural. Converteți la pacifism, sub influența ideilor lu’ Lenin, rușii s-ar fi hotărît să depună armele; obtuși și inumani, românii i-ar fi sorbat cu n itralitate și s întoarcă în linia intlia și sa meargă pentru o cauză străină. Nu ne surprinde că, în amb’anța postbelică, tulbure, bîntuită

de atâtea incertitudini, o asemenea versiune s-a putut propaga atât de rapid și în locuri atât de diverse. Mai trist este că și astăzi unii se hotărăsc cu greu să renunțe la ea. Adevărul este că totuși și Prezan contribuie într-o anumită măsură la limpezirea lucrurilor. Pasajul care îmbrățișează acest aspect sensibil este scurt dar cit se poate de categoric: „Pentru că să restabilesc tot adevărul cu privire la bătălia de la Mărășești, adaug că, generalul Christescu nu a ordonat niciodată împuscarea soldaților ruși fugari și nici comandantul rus Șerbacev nu mi-a cerut vreo dată luarea lui de acolo. Este o simplă legendă care s-a răspândit”¹⁰⁵.

Iată mărturia. Ea își arată întreaga însemnătate dacă o coroborăm cu celelalte elemente cuprinse în „Dosar” și cu faptele de istorie de largă notorietate. Putem acorda un credit integral afirmației lui Prezan. Cum vom vedea din alte secvențe ale însemnărilor sale postume, nu numai că nu avea nici o simpatie față de bolșevici ci se și lăuda cu unele măsuri pe care le-ar fi luat personal împotriva lor. Dar la Mărășești nu a fost cazul. Pentru noi, dincolo de repunerea adevărului în drepturile sale depline, revelația sa are și o valoare de principiu. Lupătând pe viață și pe moarte cu un inamic neînduplecat și care ne jurase pieirea, soldații români nu și-au pătat minile cu singele nevinovat al foștilor aliați, care, în parte, obosiseră, în parte erau animați de alte țeluri, ci s-au bucurat din suflet ori de câte ori au putut beneficia de ajutorul lor în virtutea unei vechi tovarășii de arme. Victoria de la Mărășești a fost, așa cum au consacrat-o pentru totdeauna documentele — o victorie mare și curată.

CITEVA CONCLUZII

În ultima sa parte, notele cuprinse în „Dosarul albastru” își pierd vizibil din interes. Identificându-se cu mentalitatea cercurilor guvernante și ofițerești, care-și faceau un titlu de mândrie din concepțiile lor anticomuniste, Prezan vrea cu tot dinadinsul să ne convingă de meritul pe care și le-a cîștigat, pe cînd se afla în conducerea M.C.G., combatîndu-i acerb pe bolșevici, atât în răsărit, în toamna lui 1917, cînd „am pus mîna pe comit tele revoluționare”, cit și în apus, în 1919, cînd a contracarat cu succes ofensiva pusă la cale de Bela Kun, din capul de pod de la Szolnok. Înaintase în vîrstă cînd și-a compus însemnările, gravita tot mai mult în jurul casei regale și era normal să încerce pe toate căile să-și lustruiască blazonul. De altfel teza cu privire la presupusele merite pe care și le-ar fi cîștigat Roman'a în ceea ce privește „combaterea anarhiei”, atât în răsărit cit și în apus, era una foarte agreeată de cercurile guvernante în perioada interbelică. Ea era invocată des și cînd era și cînd nu era cazul, ca un fel de garanție că în împrejurări normale se va acționa în chip asemănător. Un simplu clișeu retoric și nimic mai mult.

O anumită atenție ar merita, în această parte a memorialului, referirile la întîlnirile cu comandanții francezi Franchet D'Esperey¹⁰⁶ și Berthelot¹⁰⁷ și în cursul cărora s-ar fi stabilit, mai mult prin eluzii și îndemnuri rostite cu jumătate de gură, decît prin înțelegeri scrise, detaliile intervenției noastre pentru anihilarea încercărilor maghiare de a anula cuceririle istorice obținute prin hotărîrile Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, hotărîri consacrate pe plan internațional prin sistemul de tratate de la Versailles. În aceasta ordine de idei, ni se vorbește despre un dejun care ar fi avut loc la Capșa și la care s-ar fi primit încuviințarea de a se înainta pînă la Fisa, despre vizita pe care Prezan a efectuat-o pe frontul din pusta ungara și despre regropa ile de trupe la care s-ar fi procedat din ordinul său și care ar fi determinat, în cele din urmă, înclinarea balanței de partea noastră. Sint considerații fragmentare, destul de superficiale, dic ate după părerea noastră de intenția de a-și compune un portret cit mai atrăgător pentru urm.și.

Alcatuit nu atât, cum încearcă să ne convingă autorul, pentru a completa golurile documentare din arhiva Marelui Stat Major, cit pentru a rectifica opiniile ce se vehiculau cu privire la propria sa persoană, opinii puse în circulație în primul rînd de Averescu și care sfîrșiseră prin a-l înfuria pe Prezan, „Dosarul albastru” ni se dezvăluie ca o sursă de informații care prezintă o anumită valoare și are încă facultatea de a trezi interes. Ciudat, deși autorul a mizat cel mai puțin pe această latură, și nici nu era înzestrat cu daruri literare pentru a o susține, memorialul se impune în subsidiar și ca un document de moravuri. Prin intermediul mărturiilor pe care le aduce, pătrundem în cele mai înalte cercuri de conducere a societății românești din vremea primului război mondial, în mecanismul complicat al dirijării trupelor aflate pe teatrele de operații, în sfera în care se luau deciziile militare ce angajau viața și onoarea unor imense mase de oameni și afectau în mod direct interesele superioare ale națiunii. Prezan descoperă pretutindeni patimi, nu de puține ori meschinării, lașități, incompetențe, pe scurt o condamnată incapacitate de a se face față în mod corespunzător împrejurărilor care erau atât de critice și care cereau la cîrmă oameni de caracter, competenți, integri. Aparținînd el însuși lumii pe care o descrie, își dezvăluie fără să vrea propriile aversiuni, propriile limite. Comentînd pe larg însemnările sale am fost călăuziți de un sentiment de restituție. După atîția alți participanți la marea conflagrație, care au deținut în complicatul angrenaj,

poziții mult mai puțin importante, — uneori periferice, adeseori de simpli spectatori — era firesc să ascultăm și opinia unui comandant atât de important cum a fost Constantin Prezan. „Dosarul albastru” reprezintă depoziția lui. Venerația pe care o vom păstra întotdeauna memoriei celor care au mers la atac sub ordinele sale ne determină s-o ascultăm cu cel mai mare respect, chiar dacă vine atât de tirziu și chiar dacă, în fond schimbă destul de puțin imaginea pe care a proiectat-o în conștiința generațiilor istoriografia consacrată primului război mondial și a participării noastre la bătăliile militare și diplomatice pe care le-a declanșat.

Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu

NOTE

- ⁸³ Arh. M. Ap. N., *loc. cit.*, f. 13.
- ⁸⁴ G. A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916—1918)*, vol. IV, București, 1936, p. 467.
- ⁸⁵ Arh. M. Ap. N., fond 916, dosar 263, f. 178.
- ⁸⁶ „Epoca” din 9 august 1936. Articolul este semnat de dr. Alex. Manolescu și redă o conferință ținută la posturile de radio de către comandorul aviator Andrei Popovici. Acesta comandase în timpul bătăliei de la Mărășești Grupul 2 Aeronautic.
- ⁸⁷ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 212, f. 102—103.
- ⁸⁸ Al. Averescu, *op. cit.*, p. 36.
- ⁸⁹ *Ibidem*, p. 112.
- ⁹⁰ Vezi G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 466—473.
- ⁹¹ *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, nr. 13/1980, p. 232.
- ⁹² Arh. M. Ap. N., *loc. cit.*, f. 10—11.
- ⁹³ *Ibidem*, f. 10.
- ⁹⁴ Ragoza, Aleksandr Iosifovici, general rus, comandant al Armatei 4 ruse în vara anului 1917.
- ⁹⁵ Arh. M. Ap. N., fond Bibliotecă, nr. 852, f. 43. Convorbirea a avut loc între generalul rus Rostovșel, șeful de stat-major al Corpului 7 Armată rus și colonelul N. Samsonovici, șeful de stat-major al Corpului 6 Armată român.
- ⁹⁶ C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, Ediția a 2-a, vol. II, 1925—1927, p. 513.
- ⁹⁷ Arh. M. Ap. N., fond 916, dosar 263, f. 123.
- ⁹⁸ *Ibidem*, f. 159.
- ⁹⁹ *Ibidem*, f. 154.
- ¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 155—157.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, f. 158—160.
- ¹⁰² G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 438.
- ¹⁰³ Arh. M. Ap. N., fond 916, dosar 263, f. 183.
- ¹⁰⁴ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 539—540.
- ¹⁰⁵ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 212, f. 13.
- ¹⁰⁶ Arh. M. Ap. N., fond 916, dosar 263, f. 243.
- ¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 201.
- ¹⁰⁸ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 212, f. 13.
- ¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 13—14.
- ¹¹⁰ *Ibidem*, f. 44.
- ¹¹¹ *Ibidem*.
- ¹¹² *Ibidem*, f. 213.
- ¹¹³ *Ibidem*, f. 215.
- ¹¹⁴ *Ibidem*, f. 30—31.
- ¹¹⁵ *Ibidem*, f. 77.
- ¹¹⁶ Arh. M. Ap. N., Microfilme, caseta II 1.2498, cad. rul 512.
- ¹¹⁷ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 212, f. 102—103.
- ¹¹⁸ Arh. M. Ap. N., Microfilme, caseta II 1.2498, cd. 512.
- ¹¹⁹ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 212, f. 44.
- ¹²⁰ *Ibidem*, f. 11—12.
- ¹²¹ *Ibidem*, f. 12.
- ¹²² *Ibidem*.
- ¹²³ *Ibidem*, f. 14.

¹⁰³ Arthur Văitoianu, (1864—1939) general de divizie în 1917 și apoi de corp de armată în 1918. Născut la Ismail — la fel ca Averescu —, Văitoianu s-a remarcat în primele luni de război în calitate de comandant al Diviziei 10 Infanterie. În vara lui 1917 a comandat succesiv Corpurile 2 și 4 Armată din armata comandată de Averescu. Prezan face uz aici și de faptul că, într-un moment mai dificil al luptelor din vara lui 1917, Averescu l-a înlocuit pe generalul Văleanu de la comanda Corpului 4 Armată cu Văitoianu. (Văleanu a trecut în locul lui Văitoianu). Această rocadă a declanșat un schimb aprig de mesaje între Prezan — care susținea că ea trebuia făcută cu acordul M.C.G. — și Averescu. Despre urmările acestei întâmplări vezi și Al. Averescu, *Notițe zilnice din război. 1914—1916. (Neutralitatea)*, București, 1937, p. 140—142.

¹⁰⁴ Arh. M.Ap. N., *loc. cit.*, f. 12—13.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Franchet D'Esperey, Louis Felix Marie François (1856—1942), mareșal francez. La data la care se referă Prezan în memoriu era comandantul Armatei de Orient.

¹⁰⁷ Berthelot, Henri Mathias (1861—1931), general francez. În anii 1916—1918 a fost șeful Misiunii Militare Franceze în România. În toamna lui 1918 se găsea în fruntea Armatei de Dunăre — o fracțiune a Armatei de Orient — care s-a angajat în urmărirea trupelor mareșalului german Mackensen în cooperare cu armata română.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ GARIBALDI DIN ANII 1982—1985

Celebrat în 1982, centenarul morții lui Garibaldi a generat manifestări omagiale și științifice, a reanimat piața cărții și activitatea de cercetare, a declanșat consensuri de public. Cu personajul, universal simpatic, continuă să se identifice, pe toate meridianele, valorile atemporale pe care el le-a incorporat, libertatea, justiția, fraternitatea, toleranța, astfel încât onorând echivalența între numele-simbol și conținuturile reprezentate, omenirea își reafirmă fidelitatea față de principiile fundamentale ale existenței și demnității ei.

Dimensiunile difuziunii, devenite în timp mondiale, i-au asigurat mitului lui Garibaldi permanența unui interes de studiu, dar insuficient investigată a rămas tocmai tema genezei acestuia, adică a modului în care figura lui a ajuns să fie văzută, la scară tot mai amplă, ca aceea a unui erou emblematic. Iată ce l-a determinat pe Romano Ugolini să urmărească în cartea sa *Garibaldi. Genesi di un mito* (Garibaldi. Geneza unui mit), Roma, 1982, elaborarea acestuia pînă la 1848, într-o reconstrucție în care protagonistul este mitul însuși. Examinînd sursele existente, autorul a studiat ipostazele garibaldiene de marinăr, conspirator și corsar, perioadele braziliană și uruguaiană, mitul lui Mazzini în America și al lui Garibaldi în Italia, încercînd să elimine interpretări acceptate anterior de istoriografie sub presiunea tradiției hagiografice.

Sub titlul *Garibaldi in parlamento* (Garibaldi în parlament), Camera deputaților a publicat, editate de Silvio Furlani care e și autorul prefeței și al unui studiu rezervat candidaturilor electorale ale lui Garibaldi, două masive volume ce redau intervențiile, propunerile de legi și interpellările sale în Adunarea națională a Italiei. În cuprins, mesajul lui Dimitrie Brătianu transmis Camerei italiene la moartea acestuia, cu adresa de răspuns.

Vasta, multiplă perspectivă în care a acționat generalul e cercetată de Angelo Tamborra în *Garibaldi e l'Europa* (Garibaldi și Europa), Roma, 1983. Sînt examinate prezența activă și consensul continental în campaniile garibaldiene din Italia, de la 1848 la 1866, exemplul reprezentat de personaj și formele expectativei unor inițiative ale sale în serviciul altor mișcări naționale, angajarea politică și voluntarismul garibaldian în Balcani între 1867 și 1916, internaționalismul și vocația pacifistă a eroului, imaginea sa postumă în conștiința europeană.

În articularea problemei italiene cu problemele Europei centro-orientale îndreptate paralel cu peninsula spre cucerirea unității și a independenței, este abordată și cercetarea sugestiei operate de Garibaldi asupra românilor ca și a participării lor la expediția celor O Mie, de la Palermo la Volturmo, după cum se examinează rolul Principatelor în proiectele și tentativele de acțiune din perioada domniei lui Cuza și ambianța favorabilă oferită de România manifestării mișcării naționale și presei democratice bulgare. În ansamblul planurilor insurecționale în zonă, se pune un accent aparte pe deplasările lui Canini (1862), pe misiunea de informare Bruzzesi la București (1863), episoadele Milkowski și Frigyesy (1863, 1864), acordul Ion Ghica, Ion Bălăceanu-Csáky, Eber (1865). Pentru anii redeschiderii crizei orientale (1875—1878), se evidențiază în sfera de interes special pentru noi, revenirea lui Canini în Orient în calitate de corespondent de ziar în perioada 1877—1878, activitatea Comitetului central revoluționar bulgar în capitala română, militanța garibaldiană a lui Titus Dunca.

Ca ecou literar ocazionat de aniversarea centenarului nașterii lui Garibaldi (1907), sînt citate și două poezii românești scrise de Alexandru Macedonski și Nicolae Ținc.

O antologie critică tematică a operei lui Garibaldi, cu documente inedite, studiu introductiv, cronologia vieții și bibliografie, a dat sub titlul de *Garibaldi vivo* (Garibaldi viu) Aldo Mola, Milano, 1982.

De la cel din Bergamo din 5—7 martie 1982 care a deschis seria lor, la ultimul, de la Palermo din 6—8 aprilie, 1983, numeroase au fost congresele consacrate aprofundării diverselor aspecte ale personalității comemorate. Introducînd reuniunea de studii bergamască, Arturo Colombo a revăzut critic, unele imagini curente, respingînd clișeele și gratuitatea mitică și restaurînd, istoricizată, opera și idealitățile lui Garibaldi, cu specială considerare a inspirației sale democratice, pacifiste și universaliste. Salvatore Candido a examinat pe memorii și documente, tema „Garibaldi în America”, Giuseppe Tramarollo, adieunea la „Tinăra Italie” și sensul raporturilor cu prima organizație mazziniană. Garibaldi general a fost obiectul comunicării lui Lucio Ceva. Pe lîngă ipostaza de romancier, e cercetată prezența eroului în caricatură și relația sa cu Alexandre Dumas. Aldo Bolini, respectiv Giuseppe Armani au expus raporturile

cu Mazzini și Cattaneo. Marc Vuilleumier a examinat relația Garibaldi-Elveția, Pier Carlo Masini pe aceea cu Bakunin, M. Nozza cu dinastia de Savoia, Aldo Mola cu masoneria. Miklós Kun a tratat tema rezonanței numelui lui Garibaldi în Ungaria, Transilvania, Serbia, Muntenegru, Principate și Rusia țaristă, investigând prevalent legăturile cu emigrația maghiară și poloneză și proiectele de acțiune în Europa orientală. Alte teme au atins detalii de ordin biografic. Comunicările prezentate de Giovanna Angelini, Virginio Paolo Gastaldi și Letterio Briguglio, au avut ca temă raporturile cu democratul republican Giovanni Bovio, respectiv pe acelea cu democrația radicală și cu socialismul. Denis Mack Smith a reanalizat varietatea unor judecăți despre erou.

„Garibaldi și Mazzini în istoria Italiei” a fost argumentul reuniunii de studii de la Livorno din 28-30 mai 1982. Mazzinismul ca ideologie și garibaldinismul ca forță operantă în serviciul mazzinismului au fost definite de Giuseppe Tramarollo care le-a analizat diversitatea de origine și de conținut în complementaritatea lor, subliniind rolul lor determinant în formarea unității național-statalc italiene în interacțiune cu alte elemente ca expansionismul cavouriano-monarhic, politica mediteraneană britanică și viziunea napoleoniană, variatele configurări și manifestări ale celor două atitudini mentale și morale în timpul vieții lui Mazzini și Garibaldi și posterioroare dispariției respectivei personaje. Imaginea raporturilor dintre Garibaldi și Mazzini ilustrată de propria memorialistică și de literatura garibaldiană (Giuseppe Bandi, Alberto Mario) a fost prezentată de Paolo Mario Sipala. Comunicările lui Ugo Spadoni și Pier Fernando Giorgetti și-au propus să pătrundă ideologia politico-socială a lui Garibaldi și măsura în care ea poate fi adscrisă socialismului. Rezultatul demersului l-a constituit aprecierea acestuia ca o expresie a unui generic umanitarism de largă respirație socială. Lucio Ceva, respectiv Antonio Flamigni au integrat cu precise reconstrucții tehnico-militare, imaginea omului de arme și a omului mării, navigator și comandant de forțe navale.

Actele reuniunii internaționale de la Roma din 29-31 mai 1982 publicate sub titlul *Garibaldi generale della libertà* (Garibaldi general al libertății) grupează în trei secțiuni tematice aspectele militare ale carierei eroului referitoare la arta militară (comunicare Oreste Bovio), apărarea Romei în 1849 (Luciano Russi), campania din 1866 (Ambrogio Viviani) la gherilă (Piero del Negro) și suportul ei teoretic (Salvo Mastellone parcurge tema politică a insurecției ca mișcare socială contra unui guvern despotic și ca mișcare națională de independență contra unei puteri străine; Franco Della Peruta, teoriile italiene asupra gherilei de la Carlo Bianco di Saint Jorioz la Mazzini, Nicola Fabrizi, Giuseppe Budini, Carlo De Cristoforis, Pisacane și Garibaldi); la experiența maritimă (Massimiliano Marandino, Garibaldi corsar și amiral; Salvatore Candido, Giuseppe Garibaldi de la aventura marină din Rio Grande la comanda flotei din Uruguay; Mario Gardelin, Episodul din Laguna).

Cea mai amplă secțiune a fost rezervată tratării dimensiunilor europene ale personajului. Paolo Romani a discutat succint reperusiunile politice franceze ale expediției generalului Oudinot contra Republicii Romane, Jasper Ridley pe cele internaționale ale campaniei din Sicilia, limitându-se la Marea Britanie, Franța, Austria, Rusia și Prusia. Carlo Moos a cercetat pertinent, cu un amplu apendice documentar, strategia garibaldiană prin prisma operelor de istorie și teorie militară ale lui Wilhelm Rüstow, șef de stat major al diviziei Türr în 1860. Domokos Kosáry a examinat garibaldinismul emigrației maghiare trecind în revistă protagoniștii — Türr, Eberhardt, Eber, Kiss, Tüköry, Dunyov, Frigyesy. Analiza poziției internaționale a Ungariei, întreprinsă în paralel cu aceea a Italiei, a rămas insuficient dezvoltată pentru a se putea justifica o concluzie fermă în legătură cu măsura în care acea situație permitea sau nu un „fapt împlinit” maghiar analog celor italiene. În notele autorului al cărui studiu nu atinge rezultatele cercetării istoriografice ungare consacrate anterior aceleiași teme (Lukács și alții) se citează eronat numele lui Carlo Pecorini-Manzoni și titlul unei importante opere a istoricului diviziei Türr și biograf al comandantului ei. Anexa cuprinde o antologie de poezie populară maghiară inspirată de Garibaldi, cu introducerea de Imre Katona.

Dan Berindei oferă o amplă, generoasă imagine a ilustruului patriot în opinia noastră, în cadrul paralelismului celor două mișcări naționale, română și italiană, al analogului proces unitar și al bătăliei emancipatoare a națiunilor din Europa orientală. Imaginea este reconstituită în limitele arcului cronologic a experienței istorice a eroului, de la momentul adieziunii la „Tinăra Italie” în apele Mării Negre, la zilele apărării Romei (1849), anii fundamentali ai încheierii primei etape a unificării României și Italiei (1859-1861), plină la 1866 și campania din Franța (1870-1871), fiind completată cu ecourile publice ale momentului Plevna și ale înclătării din viață a generalului (1882) când mesajul lui D. Brătianu a relevat apartenența sa întregii umanități.

Configurarea viziunii a avut la bază o vastă explorare a presei de epocă, prevalent radicală, literatura contemporană, corespondența politică (inclusiv a unor liberali români) cu Garibaldi sau anturajul său, alte pregnante mărturii și documente de arhivă. Ea atestă, în ansamblu, o autentică, semnificativă și consistentă legătură de durată între democrația română și italiană, între patrii noastre. www.dacoromanica.ro, între altele, în plan operativ,

prin participarea bine evidențiată a unui important număr de voluntari la faptele de arme din Sicilia și Italia meridională în 1860.

Fundată pe o impresiune de bibliografie, impune într-o doctă, amplă expunere, rezonanță epopeii garibaldiene în cultura polonă, culeasă de Bronislaw Bilinski. Reflexele respective sînt integrate în evoluția contactelor polono-italice în istorie și cultură, în istoria raporturilor de amicitie și fraternitate care au unit cele două națiuni în secolul bătăliei lor comune pentru libertate, independență și unitate. De la Adam Mickiewicz care definea în articolul programatic din „La Tribune des Nations” de interes imediat, între alte probleme naționale ale epocii, și pe aceea a românilor, pînă la primii ani ai Poloniei resuscitate, un număr considerabil de poezi, scriitori, gazetari, oameni politici și militari polonezi defilează în galeria prezentată de autor. În paginile ilustrative ale participării poloneze la luptele risorgimentale, se face prețioasa mențiune a rolului pe care l-a avut solul românesc în tranziția spre Italia al unor grupuri de voluntari. Prezent într-un asemenea grup, a scris la Iași poetul Kornel Ujejski *Marșul polonez* în care chema națiunea sa la luptă pentru rezurecția patriei ascrvite și divizate. Printre patrioții polonezi apropiați de Garibaldi, figurează nume familiare radicalilor români precum Mieroslawski sau Langiewicz cu care aceștia au întreținut relații de solidaritate militantă. În finalul lucrării, autorul pune în valoare principalele lucrări recente ale istoriografiei țării sale interesind tradiția garibaldiană.

Participarea bulgară la luptele pentru unificarea Italiei sub stindardul lui Garibaldi este prezentată de G. Neșev într-o comunicare din care nu rezultă importanța obiectivă pe care a avut-o România pentru renașterea politică bulgară, pentru mișcarea de eliberare respectivă, ca bază de organizare și acțiune revoluționară. Amploarea și consistența concursului dat de opinia română și în special de elementele liberal-radical cauzei naționale bulgare au contribuit în 1868 la declanșarea unei notabile perturbații diplomatice europene cu efect relevant în căderea guvernului condus de Nicolae Golescu. „Tînăra Bulgarie” și-a desfășurat activitatea la București și în alte centre urbane, în convergență programatică și fraternă solidaritate cu democrații români, presa bulgară cea mai înaintată în ideile s-a dezvoltat în aceeași ambianță benefică, contacte fundamentale, inclusiv cu Mazzini și Garibaldi, s-au realizat de frunțașii mișcării bulgare pornind de pe teritoriul român și reverind la el. De pe același teritoriu definit de Zahari Stoianov „leagănul renașterii bulgare” s-au lansat în frecvente acțiuni insurecționale, detașamente ale luptătorilor bulgari pentru eliberarea patriei lor. Despre toți acești factori în legătură organică, de durată, cu mișcarea națională democratică bulgară și cu tema tratată, nu se face referire în articolul citat. Se menționează numai rezidența la București a Comitetului central revoluționar bulgar. Militanța unor patrioți precum G. S. Rakovski, Hristo Botev sau Teofan Rainov este relevată fără nici o aluzie la desfășurarea ei în România, ziarul „Dunavska Zora” este citat fără a se indica locul unde apărea. Unele date și aserțiuni sînt vagi, insuficiente, eronate sau fără fundament. Canini nu a vizitat în 1860 Europa de sud-est. Prozelitismul său garibaldian la care se referă autorul este din 1862 și a avut ca obiect Grecia, România (de unde a fost expulzat ca și în 1859) și Serbia. Garibaldi n-a fost oaspete al Bucureștilor nici în 1864, nici altă dată. A existat în acel an un proiect Klapka în care i se conferea rolul de mediator între mișcările naționale din zonă, în care scop ar fi urmat să întreprindă necesara deplasare. Nici știrea unei vizite a lui Menotti Garibaldi la București, în 1868, nu se verifică. A circulat, atunci, intens, în presa europeană, versiunea despre o asemenea vizită, dar ea a fost întreprinsă de alți familiari ai anturajului garibaldian.

José A. Ferrer Benimeli prezintă în 40 de pagini rezultatele provizorii promițtoare ale unei cercetări încă necupizate asupra imaginii lui Garibaldi în tradiția democratică iberică, cu specială considerare a prceei democratice și republicane, a proiectului nerealizat de legiune iberică, a atitudinii unor figuri reprezentative ca Fernando Garrido sau Emilio Castelar, a opere poetice și literare a lui Victor Balaguer. Interesant de confruntat profilul moral al generalului conturat de Castelar, în 1870, la Tours și publicat în „Retratos históricos” cu același schițat de C. A. Rosetti — participant și el la aceeași reuniune democratică internațională — în ziarul „Románul”.

Mitul lui Garibaldi este studiat într-o a cincea secțiune, de Sergio Romano (*Antigaribaldismul în Franța*), Aldo Mola (*Garibaldi și formarea tinerilor pentru națiunea armată*), Raimond Grew (*Garibaldi ca subiect de istorie socială*), Letterio Briguglio (*Garibaldi și socialismul*), Franco Molinari, Ugoberto Alfassio Grimaldi, Antonio Piromalli, Anthony Campanella, Francesca Loverci. Ultima secțiune înregistrează scurte contribuții de cercetare de Anita Garibaldi Jallet (*Tatăl meu, Sante Garibaldi*), Erika Garibaldi (*Izraeliții și epopeea garibaldiană*), Ettore Musco (*Garibaldi și Ordinul Militar al Italiei*).

Structurat în patru părți, volumul „Garibaldi și socialismul”, Bari, 1984, reunește actele conveniului internațional de studii organizat pe aceeași temă, la Messina, în zilele de 3—5 iunie 1982. Comunicările examinează ideile lui Garibaldi asupra sudului Italian, participarea sa la Prima Internațională, rolul jucat de el în diverse mișcări progresiste, contribuția sa la lupta emancipatoare a altor națiuni. Introdusă de Giorgio Spini, reuniunea și-a propus să aprofundeze importanta problemă istorică a raporturilor dintre Garibaldi și socialism în cadrul procesului

formativ al Italiei moderne, reconsiderând rolul politic complex și influența sa asupra mișcărilor politice contemporane. În sfera relației Garibaldi-Italia meridională, au prezentat comunicări Giuseppe Giarrizzo (Poporul lui Garibaldi), Francesco Renda (Garibaldi și problema țărănească în Sicilia în 1860), Zeffiro Ciuffoletti (Afacerism și luptă politică în campania celor O Mie), Rosario Battaglia (Sicilia în așteptarea lui Garibaldi). Pornind de la viziunea garibaldiană, dezbateră s-a amplificat. Comunicarea lui Franco Della Peruta (Concepția socialismului la Garibaldi) a tratat mai mult problema lui Garibaldi prepașoptist, pașoptist și preunitar decât pe aceea a lui Garibaldi post-unitar, mai apropiat de socialism. A rezultat un tablou evolutiv pătruns de elemente de continuitate certe, permițând instaurarea unui raport Garibaldi-socialism îndeajuns de coerent. Completând tabloul, Letterio Briguglio a clarificat în comunicarea „Garibaldi și Internaționala”, poziția lui Garibaldi față de socialismul marxist și de tezele lui Bakunin. Alfonso Scirocco a examinat tema „Garibaldi și Liga Democratică”. În același cadru, Aldo Mola a discutat despre „Internaționalismul masonic al lui Garibaldi”, Bruno Di Porto despre „G. Mazzini și problema socială”, Paolo Mario Sipala despre „Garibaldi și Mazzini în memorialistica garibaldiană”. Notabilă a fost prezentarea acțiunii garibaldiene în raport cu alte mișcări naționale și sociale din Europa și America. În acest sens, menționăm comunicările ținute de John Davis, „Garibaldi și mișcarea radicală și muncitorească engleză (1848—1870)”, Jens Petersen, „Garibaldi și Germania, 1870—1871. Mit și realitate”, Raimondo Luraghi, „Garibaldi și războiul civil american”, Ivo Bigianti, „Jessie White Mario și cultura garibaldiană”, Santi Fedele, „Tradiție garibaldiană și antifascism italian”, Michele Stupia, „Mitul lui Garibaldi la centenarul Unității Italiei”. De interes special pentru penetrația mitului garibaldian în zona noastră geografică, în funcție progresistă în apărarea popoarelor oprimate, au fost textele comunicate de Armando Pitassio, „Garibaldi în Europa danubiano-balcanică”, Pasquale Fornaro, „Dezbateri istoriografice și tradiții garibaldine în Ungaria”, Raoul Gueze, „Garibaldieni în Bosnia-Herțegovina”, Ștefan Delureanu, „Români alături de Garibaldi în expediția celor O Mie”.

Centrat pe tema „Giuseppe Garibaldi și mitul său”, congresul de la Genova (10—13 noiembrie 1982) a întrunit o echipă de interlocutori fără precedent în Italia prin amploarea numărului și prin aria reprezentată: Europa, cele două Americi, Asia. Misiunea unei reconstruiri a imaginii personajului în istoriografia italiană, în baza rezultatelor ultime ale cercetării fondate pe criterii și metode exigente, a fost împlinită de istorici ca Enilia Morelli, Alessandro Galante Garrone și Aldo Garosci care au analizat succesiv, cu extremă atenție și rigoare, rolul său în prima etapă a procesului unitar, în politica italiană de la 1861 la 1870, între 1870 și 1882. Două comunicări, prezentate de Lucio Ceva și Mariano Gabriele, au avut ca obiect teme de strictă specialitate: „Garibaldi soldat în Europa” respectiv „Garibaldi marinar”. În discuția ultimei, Ștefan Delureanu a semnalat un document din arhiva Institutului Mazzinian de la Genova, din care rezultă ineditul unei escale a lui Garibaldi la Galați, pri 1826, detaliu nemenționat în nici o biografie a eroului dar cunoscut contemporanilor săi români și evocat la moartea acestuia de ziarul „Telegraful”. Exactitatea motivației prezenței sale în ape românești cu ocazia călătoriilor comerciale întreprinse în tinerețe în Marea Neagră, pusă pe seama creșterii traficului maritim sard în zonă, după tratatul de la Adrianopol (1829), a fost confirmată în răspunsul profesorului Gabriele.

Masa rotundă care a încheiat congresul, a reunit istorici din țările cele mai diverse care au restituit un tablou semnificativ în vastitatea și varietatea lui, în alternativele și orientările supuse examinării. Vicente Gonzales Loscertales a prezentat „Un aspect al lui Garibaldi și al mitului său în America Latină: relațiile cu liberalismul mexican”, Marion S. Miller, „Garibaldi și mitologia americană”, Manuel Espadas Burgos, „Ecoul lui Garibaldi în Spania”, Christopher Seton-Watson, „Imaginea britanică a lui Garibaldi”, Maurice Agulhon, „Mitul lui Garibaldi în Franța de la 1882 până în zilele noastre”. Mitul lui Garibaldi în Austria, în Belgia și în Scandinavia a fost cercetat de Adam Wandruszka, Michel Dumoulin și Silvio Furlani. Jerzy Borejsza a susținut comunicarea „Garibaldi și Polonia”, Ștefan Delureanu, „Garibaldi și opinia română”. Angelo Tamborra, „Garibaldi în Europa centro-orientală”. A încheiat seria acestora Atsushi Kihara cu tema „Mitul lui Garibaldi în Japonia”. Tabloul complex a îmbrățișat amplitudinea intensă a sentimentului public față de Garibaldi în occidentul liberal (Marea Britanic și Franța), în imperiile conservatoare (Rusia fiind și ea prezentă în concluziile lui Franco Venturi, Imperiul otoman în expunerea profesorului Tamborra), în țările Europei orientale angajate în bătălia istorică pentru independență și unitate națională, în celelalte continente. Intervențiile au furnizat elementele unei multiple imagini noi a lui Garibaldi, lider politic unic prin democraticitatea originii și caracterului său, personificare a unei extraordinare vocații populiste. Ea s-a exprimat în identificările de sensuri operate de presa mexicană, în diverse faze, până la moartea eroului italian, cu care s-a încercat a lui Benito Juarez, în vigoare constantă a simpatiei Spaniei în anii triumfurilor democratice, republicane, care apropia figura sa de eroii proprii de la 1808, în speranțele nutrite în îndepărtata împărăție rusă pentru soarta idealurilor democratice și socialiste, dar mai ales în formele de participare pe care entuziasmul maselor le-a cunoscut în Europa patriilor pe cale de remodelare, în acele țări ca România,

Polonia și altele unde de numele lui Garibaldi se lega în special exemplul, incitarea la acțiune, sugestia eroică și revoluționară, în cadrul unei percepții în care garibaldinismul alimenta o grandioasă, fundamentală mișcare politică. Cu intensă, coerentă și polimorfă continuitate, s-a manifestat în Franța, după cum a rezultat din excelenta demonstrație a lui Maurice Agulhon, mitul lui Garibaldi: mit la fraternității latine, mit al unei comune politici laice, revoluționare, pînă în prezua Comunei, mit al speranței redresării democrației într-o Europă devenită bismarckiană. Îndepărtat și elocvent samurai rebel în imaginea sa japoneză oferită de Kitabara, Garibaldi a proiectat ca și Lincoln, cu care nu s-a cunoscut personal, același moduli al unui om comun, onest, nepretențios, neegoist, al omului din popor, așa cum a ilustrat în concluzia sa Marion S. Miller.

Ciclul celebrațiilor s-a încheiat în Italia la 6—8 aprilie 1983 cu un seminar internațional intitulat „Garibaldi și Sicilia în 1860” ale cărui acte au fost publicate în numărul pe 1983 al revistei „Archivio storico siciliano” (apărut în 1985). Comunicările au investigat modul în care Garibaldi a perceput experiența sa siciliană, respectiv Sicilia experiența sa garibaldiană. De la perspectiva circumscrisă, Garibaldi și Sicilia, s-a trecut pe baza unui mutual raport de integrare, la una mai amplă, Garibaldi și Italia, pentru a se ajunge la ansamblul mai cuprinzător, Garibaldi și Europa. După introducerea lui Franco Valsecchi, Arturo Colombo a analizat penetrant esența suportului ideologic al crezului garibaldian, unele aspecte caracterizante ale sale așa cum acestea se definesc din discursuri, articole, corespondență, stabilind ca proprii elanurilor și idealurilor personajului, în afara constanței binomului unitate-independență, alte patru valori-cheie care explică persistența sa popularitate și actualitate: primatul democrației contra sectarismului facțiunilor, căutarea justiției sociale ca depășire a privilegiului lui, perspectiva unității europene printr-o politică de echilibru și de pace formulată într-un mod care face din el un precursor militant al viitoarelor organisme internaționale, moralizarea vieții publice ca premisă fundamentală a bunei guvernări. Federico Curato a trasat jaloanele anului 1860 în politica europeană supunînd examenului atitudinile, intențiile, politica Puterilor față de problema italiană, contradicțiile existente între diplomația oficială și realitatea politică emergentă, reacțiile diverselor guverne în diferitele faze ale campaniei din Sicilia. În acest ansamblu s-au integrat și implicațiile corelației dintre problema venețiană și problema orientală, ale proiectelor de acțiune în Europa centro-orientală legate de emigrația revoluționară maghiară și expedițiile de arme în România. Mitul lui Garibaldi în Sicilia a fost analizat și interpretat de Giuseppe Tricoli, Sandro Di Paola completînd viziunea cu examinarea mitului și antimitului respectiv în poezia populară siciliană. Georges Dethan a cercetat reacțiile franceze față de expediția celor O Mie, iar Ferdinand Vegas profilul american al evenimentului așa cum s-a conturat în documentele reprezentanților diplomației ai S.U.A. la Napoli și Torino. Ștefan Delureanu a reluat într-o versiune mult mai extinsă decît aceea prezentată la Messina, participarea voluntarilor români la campania din Sicilia, pe baza unui volum masiv de documente prevalente inedite din arhive italiene, examinînd prezența garibaldienilor neitalieni în diversele corpuri ale armatei meridionale, ignorarea quasi totală a aportului românesc la campania din 1860 în opera memorialiștilor italieni și străini și explicația acesteia, imaginea participării române la eveniment în publicistica europeană a timpului, componența etnică a Legiunii Ungare în diversele faze ale expediției de la constituirea formațiunii pînă la dizolvarea armatei meridionale, cu speciala considerare a ponderei voluntarilor români, actele belice la care au luat parte și comportamentul lor cu evidențierea celor căzuți pe cîmpul de luptă, a răniților și a decorațiilor, numele soldaților, subofițerilor și ofițerilor români identificați în rolurile legiunii citate și ale altor unități similare, atitudinea României lui Cuza față de mișcarea risorgimentală și bătălia unitară italiană ca și față de emigrația revoluționară maghiaro-poloneză, preocupările diplomației europene generate de acea atitudine, sensul național și european al afluxului românesc de voluntari în memorabila gestă garibaldiană a anului 1860.

În comunicarea sa, „Garibaldi și Europa”, Anita Garibaldi Jallet a cercetat internaționalismul și europenismul lui Giuseppe Garibaldi, încercînd definirea itinerarilor pe care el a ajuns la ideea Europei unite, a realizării unei înțelegeri interstatale care să garanteze stabilitatea internațională și pacea popoarelor. Precondiția participării la alianță o constituia în identificarea operată, înfăptuirea independenței naționale și a republicii, în sensul garibaldian, a democrației. Salvatore Candido a delimitat idealurile republicane ale lui Garibaldi, Luciano Russi a cercetat gherila și războiul popular în revoluția siciliană din 1860, Giuseppe Giarizzo, instituțiile municipale și puterea locală în Sicilia.

Consemnăm regretabila absență din acte a comunicării lui Franco Della Peruta rezervată aspectelor militare a expediției celor O Mie ca război de eliberare, precum și aceea a lui Luigi Lotfi despre crezul democratic al lui Garibaldi în perspectiva risorgimentală, influențele exercitate și reacțiile suscitale.

Un seminar internațional pe tema „Garibaldi și Europa” a organizat la Köln, la 9 iulie 1982, Comunitatea istoricilor germani în colaborare cu Institutul Italian de Cultură. După introducerea sintetică consacrată lui Garibaldi ca întruchipare a revoluționarului național de către Rudolf Lill care a dirijat dezbaterea, s-au prezentat mai multe comunicări publicate în

numărul 3 pe 1982 al revistei „Risorgimento” editată la Bruxelles : Ștefan Delureanu, *Garibaldi și opinia română* (text diferit de cel de la Genova, unde s-a prezentat imaginea în literatură, aici tratându-se concentrat, reflexiv în diversele medii sociale, în presă liberală și în Cameră, mitul popular), Jerzy Borejsza, *Garibaldi și Polonia*, Wolfgang Altgeld, *Garibaldi în viziune contemporană (1848—1867)* cu o anexă documentară (e vorba de percepția germană cu judecăți negative, judecăți pozitive, formulările lui Marx, Engels și Lassalle, atitudinea național-liberală, istoriografia și cultura literară față de Garibaldi în cadrul imaginii generale despre Italia politică a epocii), Ștefan Delureanu *Proiect și acțiune garibaldiană în Europa centro-orientală* (amplă analiză, unul cite unul, a zeci de scheme și tentative de acțiune conspirativ-revoluționară, elaborate în perioada respectivă ca expresie a voinței de emancipare a popoarelor din Europa centrală și danubiano-balcenică, analiză complet diferită de aceea, sintetică, întreprinsă în studiul *Mazzini e Garibaldi tra progetto e azione nell'Europa centro-orientale (1859—1870)*, publicat în „Revue Roumaine d'Histoire”, 2, 1983 în care se examinează problematica exclusiv în baza operei lui Mazzini) și Jens Petersen, *Garibaldi și Germania (1870—1871)*.

O zi de studiu pe tema „Garibaldi și mișcarea liberal-democratică în sudul Italiei și în provincia Terra di Lavoro” a organizat la Vairano Patenora, în 27 martie 1982, Comitetul din Caserta al Institutului pentru Istoria Risorgimentului Italian. Alfonso Scirocco a sintetizat excelent în comunicarea „Garibaldi și sudul Italiei” atitudinea Siciliei și a Italiei meridionale față de expediția garibaldiană din 1860, motivația ei și raporturile generalului și ale democraților din zonă cu problemele proprii acestora. Liberalii și democrații din provincia Terra di Lavoro au constituit obiectul comunicărilor prezentate de Nicola Terracciano (1799—1860), Olindo Isernia (1860—1861), Carmine Cimmino (1861—1869). În bibliografie, ultimul trimite și la *Independența României. Corespondența diplomatică*, vol. II, partea I (doc. 9 din 22 oct. 1863 referitor la proiectul coordonării unei insurecții în Transilvania cu o acțiune analogă în Veneto).

Reuniuni de studii și cicluri de conferințe au mai fost organizate și în alte centre. Lipsa actelor ne permite doar semnalarea unora dintre aceste manifestări, astfel : „Garibaldi și legenda garibaldiană” (Brescia 8 feb. — 2 iunie 1982). Dintre comunicări, cităm : Franco Della Peruta, „Garibaldi și mișcarea risorgimentală”, A. Galante Garrone, „Garibaldi om politic și Italia garibaldiană”. Pe teme de memorialistică, literatură, iconografie, artă cinematografică s-au prezentat numeroase texte. Muzeul risorgimental de la Torino a inclus în ciclul de conferințe dintre 27—29 octombrie, teme precum : M. Guglielminetti, „Garibaldi romancier”, Anita Garibaldi Jallet, „G. Garibaldi față de Internațională”, A. Galante Garrone, „Garibaldi om politic”, L. Ceva, „Garibaldi strateg”, A. Viviani, „1870 — Ultima campanie a lui Garibaldi”, M. Brignoli, „Generalul Enrico Cosenz”. Biblioteca Labronica și Biblioteca Națională au prezentat expoziții la Livorno, respectiv Florența. Obiectul reuniunii de studii de la Chiavari (13—15 septembrie 1982) a fost „Garibaldi condotier. Istorie, teorie, practică”. Filippo Mazzonis a asigurat publicarea actelor, apărute în 1984 la editura Franco Angeli, Milano.

Un larg interes a suscitat reuniunea internațională organizată în zilele de 25—27 noiembrie 1982 de Universitatea din Pavia pe tema „Garibaldi, Mazzini și mișcarea risorgimentală italiană în redeșteptarea Asiei și Africii”. O multitudine de comunicări prezentate de cercetătorii experți ai domeniilor, au aprofundat impactul mișcării naționale italiene, al doctrinei mazziniene și al inițiativelor lui Garibaldi în lumea arabă, ebraică, chineză, japoneză și indiană. Actele au fost editate de Giorgio Borsa.

Revista „Risorgimento Veneto” a reunit într-un fascicul special (nr. 4, 1983), valoroase studii de Umberto Corsini, Renato Giusti, Giovanni Pillinini și alții, referitoare la Garibaldi în Trentino și Veneto. Daniela Massagrande a definitivat pentru publicare un excelent catalog de documente garibaldiene existente în colecțiile Muzeului risorgimental din Milano, editate în 1984 sub titlul *Le carte Garibaldi*. În același an, Marziano Brignoli a publicat, tot la Milano, documentele garibaldianului Missori.

O reuniune de dezbateri a cărei tematică au constituit-o „Mazzini, Garibaldi și Sicilia” a avut loc la Catania, în organizarea Universității, în zilele de 8—9 noiembrie 1982, cu participarea unor istorici ca Giuseppe Galasso, Paolo Mario Sipala, Salvatore Candido, Ștefan Delureanu ș.a. Comunicarea ultimului, cu subiectul *Mazzini, Garibaldi și expediția celor O Mie în imaginea românilor*, a apărut în revista „Archivio trimestrale”, iulie—septembrie 1983.

Numărul conferințelor și al articolelor ocazionate în Italia de centenar a fost considerabil. O mențiune, măcar parțială, a acestora stă la dispoziție în „Rassegna storica del Risorgimento” și în „Bollettino della Domus mazziniana”. Cum era natural, celebrarea acestuia a suscitat și în România vaste consensuri de opinie, amplificând interesul cercetătorilor. Seria manifestărilor a fost inaugurată la Universitatea Cultural-Științifică, în aprilie 1982, cu conferințe prezentate de Vito Grasso („Garibaldi și Sicilia”), Ovidiu Drimba („Opera poetică a lui Garibaldi”), Ștefan Delureanu („Garibaldi și voluntarii săi români”), „Garibaldi în opinia română”). La Institutul Italian de Cultură s-a organizat cu concursul Academiei R.S.R. și al unor arhive și muzee italiene, o expoziție documentară și iconografică, ilustrind raporturile dintre Garibaldi și români. Același institut a reunit la o masă rotundă pe teme memorialistice și

literare, pe Alexandru Balaci, George Lăzărescu, Ovidiu Drîmba, Ștefan Delureanu. O sesiune de comunicări la Institutul „N. Iorga” a intrunit, la 25 mai, pe Dan Berindei, „Garibaldi în ansamblul legăturilor risorgimentale româno-italice”, Franco Della Peruta, „Garibaldi între mit și politică”, A. Pitassio, „Democrații radicali italieni și problema Orientului (1875—1878)”, Ștefan Delureanu, „Români cu Garibaldi în campania din Sicilia și Italia meridională”. La 26 mai, la Institutul Italian de Cultură, F. Della Peruta a tratat despre „Garibaldi, Mazzini și mișcarea risorgimentală”, A. Pitassio despre „Garibaldi, mișcarea garibaldiană și aria danubiano-balcanică”. Nicolae Liu a conferențiat, în aceeași seară, despre „Garibaldi și românii”, la Institutul Român pentru Relații Culturale cu Străinătatea. La 15 iunie, la Institutul Italian de Cultură, Paolo Alatri a conferențiat despre „Garibaldi, Mazzini și Republica Romană”; la 16 iunie, la Institutul de studii istorice și social-politice, despre „Aspecte politice și sociale ale expediției celor O Mie”. S-au rostit conferințe la Radiodifuziunea română. „Revista de Istorie”, „Revue Roumaine d'Histoire” și alte periodice au publicat studii și articole. Astfel, prima a reunit într-un grupaj intitulat „100 de ani de la moartea lui Giuseppe Garibaldi” rezultatele ultime obținute în cercetarea românească a tradiției garibaldiene de Nicolae Liu, *Giuseppe Garibaldi — un mare patriot italian, luptător pentru libertatea popoarelor și herald al păcii*, Dan Berindei, *Giuseppe Garibaldi în ansamblul relațiilor risorgimentale româno-italiene*, Ștefan Delureanu, *Români alături de Garibaldi în expediția celor O Mie*. În același număr, în rubrica destinată cronicii vieții științifice, Dan Berindei a trecut în revistă principalele comunicări prezentate la colocviul „Garibaldi general al libertății” la care a participat.

Numeroasele și variatele manifestări românești dedicate centenarului au fost semnalate în totalitate de revistele „Risorgimento” (Bruxelles), „Il Veltro” (Roma), „Bollettino della Domus mazziniana” (Pisa) și de „Viața românească” (nr. 9/1982).

Ștefan Delureanu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CU TEMA : „MARELE MIRCEA VOIEVOD— PERSONALITATE PROEMINENTĂ A ISTORIEI NAȚIONALE”

În ziua de 20 septembrie 1986 a avut loc sesiunea științifică cu tema „Marele Mircea Voievod — personalitate proeminentă a istoriei naționale”.

La lucrările sesiunii, organizată de Consiliul Național al Științei și Învățămîntului, împreună cu Academia Republicii Socialiste România au luat parte membrii ai C.C. al P.C.R., cadre cu munci de răspundere în aparatul de partid și de stat, cadre care lucrează în domeniul științelor sociale, conducători ai organizațiilor de masă și obștești, oameni ai muncii din întreprinderi și instituții bucareștene, personalități ale vieții noastre științifice și culturale, cadre didactice, cercetători.

În deschiderea sesiunii a luat cuvîntul Petru Enache, membru supleant al Comitetului Politic Executiv, secretar al C.C. al P.C.R.

În continuare au fost prezentate comunicările : *Marele Mircea voievod — personalitate proeminentă a istoriei poporului român* — acad. prof. univ. dr. Ștefan Pascu, director al Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca ; *Dezvoltarea economică, socială și culturală a Țării Românești în vremea domniei lui Mircea* — prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru al C.C. al P.C.R., director al Institutului de istorie „Nicolae Iorga” ; *Oastea Țării pe timpul domniei Marelui Mircea Voievod, scut de nădejde în lupta pentru apărarea independenței Țării* — general-colonel Vasile Milea, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., ministrul apărării naționale ; *Marele Mircea Voievod — apărător neînfricat al vetrei strămoșești, al culturii și civilizației europene* — prof. dr. Virgil Cîndea, secretar al Asociației „România” ; *Lupta poporului român pentru dreptate socială, unitate și independență națională reflectată în opera teoretică a tovarășului Nicolae Ceaușescu* — Ion Popescu-Puțuri, membru al C.C. al P.C.R., director al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. ; *Epoca Nicolae Ceaușescu — epoca celor mai mărețe împliniri din istoria multimilenară a poporului român* — Emilian Dobrescu, membru al C.C. al P.C.R., ministru secretar de stat la Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie ; *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, cu privire la înțelegerea și colaborarea între toate națiunile lumii — expresie a vocației de pace, independență și suveranitate a poporului român* — prof. univ. dr. Dumitru Ghișe, membru al C.C. al P.C.R., prorector al Academiei de partid pentru învățămînt social-politic, director al Editurii politice.

În încheierea sesiunii participanții au adoptat o telegramă adresată tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România.

SIMPOZIONUL „600 DE ANI DE LA URCAREA PE TRON A MARELUI MIRCEA VOIEVOD”

În cadrul amplei suite de manifestări consacrate împlinirii a 600 de ani de la suirea pe tronul Țării Românești a Marelui Mircea Voievod, la Tîrgoviște a avut loc în ziua de 18 septembrie 1986, un simpozion. Au participat cadre didactice din învățămîntul superior, cercetători, alți specialiști din domeniul istoriei, activiști de partid și de stat, numeroși oameni ai muncii din întreprinderile și instituțiile tîrgoviștene, studenți, elevi.

Lucrările au fost deschise de Suzana Gădea, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului Culturii și Educației Socialiste, care a relevat că sărbătorirea împlinirii a șase secole de la urcarea pe tron a Marelui Mircea Voievod se desfășoară sub arcu de lumină al „Epocii Ceaușescu”, cea mai înfloritoare perioadă din istoria multimilenară a poporului român.

În continuare au fost prezentate comunicările : *Lupta lui Mircea Voievod pentru independență și unitate statală — moment de referință în dezvoltarea istorică a poporului român* — conf. univ. dr. Nicolae Edroiu, prorector al Universității Cluj-Napoca și prof. univ. dr. Pompiliu Teodor de la aceeași Universitate ; *Tîrgoviște — capitala Țării Românești în vremea domniei*

lui Mircea Voiepod — prof. Iulian Antonescu, director adjunct în Consiliul Culturii și Educației Socialiste și dr. Răzvan Theodorescu, cercetător științific principal la Institutul de istoria artei; *Victoriile lui Mircea cel Mare împotriva Imperiului otoman și însemnătatea lor pentru apărarea țărilor române* — colonel dr. Gheorghe Tudor, directorul Centrului de istorie și teorie militară și Sergiu Iosipescu, cercetător științific la Centrul de istorie și teorie militară; *Lupta pentru dreptate, unitate și independență — factor de progres în istoria poporului român. Reflectarea acesteia în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu* — prof. univ. dr. Gheorghe Ioniță, decanul Facultății de istorie-filosofie a Universității București și conf. univ. dr. Ion Ardeleanu de la Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu”; *Epoca Nicolae Ceaușescu — perioada cea mai înfloritoare din istoria poporului român — mărturie a vocației neclintite a poporului nostru pentru libertate, independență și suveranitate națională* — conf. univ. dr. Mircea Mușat, de la Academia de Studii Economice și conf. univ. dr. Ion Pătroiu de la Universitatea din Craiova; *Tirgoviște — vechi vatră de istorie — pe coordonatele dezvoltării economico-sociale în Epoca Nicolae Ceaușescu* — Pantelimon Găvănescu, prim-secretar al Comitetului județean Dimbovița al P.C.R.; *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu despre afirmarea dreptului popoarelor la independență, suveranitate și pace — expresie a vocației poporului român* — conf. univ. dr. Vasile Cristian de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și dr. Gheorghe Buzatu, cercetător științific principal la Institutul „A. D. Xenopol”.

În încheierea simpozionului participanții au adresat o telegramă tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România.

AL XIX-LEA LECTORAT DE VARĂ AL SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN ROMÂNIA

În scopul informării științifice și perfecționării metodice a cadrelor didactice care predau istoria la catedră, Consiliul de conducere al Societății de Științe Istorice din R.S. România (S.S.I.) a organizat și în 1986 între 22—31 iulie două lectorate de vară, unul la Suceava și altul la Cluj-Napoca.

Deschiderea lectoratului de vară de la Suceava a avut loc în dimineața zilei de 22 iulie în amfiteatrul nr. 50 la Institutul de subingineri din localitate în prezența tovarășului prof. Ion Răcaru, de la Cabinetul județean de partid Suceava, conf. univ. dr. Mihai Grămaticu, membru al Biroului Executiv al Senatului Institutului de subingineri Suceava, lector univ. dr. Mihai Iacobescu, președintele Filialei S. S. I. Suceava, lector univ. Mihai Lazăr, de la Institutul de subingineri Suceava, dr. Constantin Șerban, delegat al Consiliului de conducere al S.S.I., conducătorul lectoratului, precum și a unui număr de peste 60 cadre didactice provenind din 20 de județe ale țării (Bihor, Bistrița-Năsăud, Botoșani, Brașov, Brăila, Călărași, Caraș-Severin, Cluj, Dolj, Galați, Giurgiu, Sectorul agricol Ilfov, Mehedinți, Prahova, Sibiu, Suceava, Timiș, Vaslui, Vâlcea, Vrancea).

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de dr. Constantin Șerban care a arătat că desfășurarea lucrărilor lectoratului de vară are loc în condițiile sărbătoririi în toată țara a Anului Internațional al Păcii și a unor importante evenimente cu profunde semnificații în istoria poporului român și anume, împlinirea a 65 de ani de la crearea P.C.R. și 21 de ani de la ținerea celui de al IX-lea Congres al P.C.R., precum și împlinirea a patru decenii de la încheierea celui de al doilea război mondial cu victoria forțelor democratice împotriva celor fasciste pe de o parte, iar pe de alta de la crearea Organizației Națiunilor Unite, for internațional menit să garanteze și să apere securitatea internațională. Totodată vorbitorul a subliniat faptul că în programul de activitate al lectoratului au fost prevăzute atât prelegeri cit și aplicații practice în scopul cunoașterii de către cursanți a celor mai de seamă realizări ale istoriografiei românești și universale contemporane, a unui important număr de monumente istorice și de artă de valoare mondială și a realizărilor obținute de poporul român în domeniul construcției socialismului. În continuare au luat cuvîntul conf. univ. dr. Mihai Grămaticu și lector univ. dr. Mihai Iacobescu, care au rostit un cuvînt de salut, primul din partea organelor de partid și de stat orașenești, iar al doilea din partea conducerii Institutului de subingineri din localitate. Ședința de deschidere a lectoratului s-a încheiat cu audierea a două prelegeri și anume: prof. dr. Ion Răcaru: *Dezvoltarea economico-socială și culturală a municipiului și județului Suceava în prezent și în perspectivă* și lector univ. dr. Mihai Iacobescu, *Situația politică a românilor din Bucovina în timpul dominației habsburgice*.

În zilele următoare au mai fost expuse prelegerile: dr. Constantin Șerban, *Locul românilor în istoria universală în secolul al XII-lea și începutul secolului al XIV-lea*; prof. univ. dr. Gh. Platon, de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, *Ponaerea factorului extern în istoria modernă*

a României; prof. univ. dr. Emilian Bold, de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, *Probleme ale istoriei contemporane românești în lumina noilor cercetări*; prof. univ. dr. Vasile Ionescu, șeful catedrei de științe sociale de la Institutul de Petrol și Gaze din Ploiești, *Aspecte ale activității Partidului Comunist Român în perioada interbelică*; prof. dr. Nichita Adăniloie, vicepreședinte al S.S.I., *Independența — constantă permanentă a istoriei poporului român și semnificația ei istorică*; lector univ. dr. Mihai Iacobescu, *Activitatea României în cadrul Societății Națiunilor în perioada interbelică*; lector univ. dr. Ligia Birzu, de la Universitatea din București, *Problema etnogenezei poporului român, în lumina noilor cercetări*; dr. Dan Berindei, membru în Biroul Consiliului de conducere a S.S.I., *Politica externă a României în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*; conf. univ. dr. Emeric Mihaly, de la Universitatea din Galați, *Probleme ale mișcării muncitorești și socialiste din România, iar în ziua de 31 iulie a fost organizată o masă rotundă cu tema: Manualul de istorie și rolul lui în învățământul istoriei*, condusă de prof. dr. Nichita Adăniloie și conf. univ. dr. Emeric Mihaly.

În ceea ce privește lucrările practice ele s-au desfășurat după cum urmează: în orașul Suceava au fost vizitate: Cetatea de scaun, palatul domnesc, Muzeul județean de istorie, Observatorul astronomic, Fabrica de tricotaje „Zimbru”, Muzeul de etnografie de la Hanul domnesc și monumentele istorice și de artă: biserica sf. Ioan, biserica Mirăuți ctitorii domnești din sec. XIV—XVI. De asemenea au fost organizate și efectuate trei excursii de documentare: în județul Suceava au fost vizitate: Casa memorială Ciprian Porumbescu din localitatea cu același nume, fostă Stupca, minăstirile Humor, Voroneț, Moldovița (inclusiv muzeul de artă feudală), Sucevița (inclusiv muzeul de artă feudală), Putna (și muzeul de artă feudală), Rădăuți (muzeul de etnografie), Dragomirna (muzeul de artă feudală) iar în județul Neamț monumentele de artă feudală din: Baia, Cetatea Neamțului, muzeul de artă feudală din minăstirile Neamț, Sihăstria, Secul, Agapia, Văratec, Bistrița-Neamț, Piatra Neamț. În cadrul lucrărilor practice a fost efectuată o excursie de două zile în nordul Transilvaniei în județele Maramureș, Satu Mare, Sălaj și Bistrița-Năsăud cu care prilej au fost vizitate muzeele și monumentele de artă și istorie din Cimpulung, Moisei (grupul statuar închinat luptătorilor antifasciști realizat de sculptorul Vida Gheza, casa memorială a eroilor antifasciști), Bogdan Vodă, Rozavlea, Săpînța, Baia Mare, George Coșbuc (casa memorială a poetului), Năsăud (casa memorială și muzeul Liviu Rebreanu), Bistrița, Vatra Dornei.

În ziua de 31 iulie a avut loc ședința de închidere a lectoratului. Cu acest prilej dr. Constantin Șerban a făcut un bilanț al activităților desfășurate în cadrul lectoratului apreciind nouitatea temelor tratate în cadrul prelegerilor, valoroasele contribuții istoriografice comunicate cursanților, condițiile materiale optime asigurate cursanților de către organele de partid și de stat locale, interesul manifestat de cursanți pentru cele audiate și văzute în timpul lucrărilor practice. În continuare au mai luat cuvîntul: prof. dr. Nichita Adăniloie, care a mulțumit în numele Consiliului de conducere al S.S.I. tuturor acelor care au contribuit la reușita desfășurării lucrărilor lectoratului, un loc de frunte avîndu-l conducerea Institutului de subingineri, secția de învățămînt județeană și municipală și cabinetul de partid județean, apoi lect. univ. dr. Mihai Iacobescu, care a relevat faptul că la Suceava se desfășoară neîntrerupt lucrările lectoratului de 16 ani prilej fericit pentru o colaborare între cadrele didactice ale Institutului de subingineri și cele de la Universitățile din Iași și din București, în fine, prof. univ. dr. Vasile Ionescu, care a subliniat modul de imbinare al noutăților științifice transmise prin intermediul prelegerilor cu cunoașterea frumuseților patriei și a realizărilor economice și culturale ale poporului român de-a lungul istoriei. Cu acest prilej au mai luat cuvîntul și doi dintre participanți: prof. C. Iorga și T. Ciobotaru care au exprimat mulțumiri în numele cursanților adresate Consiliului de conducere al S.S.I. pentru sprijinul acordat perfecționării profesionale a cadrelor didactice și totodată au făcut unele sugestii privind îmbogățirea pe viitor a tematicii prelegerilor, vizionarea unor spectacole folclorice, experimentarea unui lectorat itinerant de 15 zile.

Lectoratul de vară de la Cluj-Napoca s-a deschis tot în dimineața zilei de 22 iulie în sala de lectură a Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România, în prezența lector univ. dr. Liana Mihuț, secretară a Comitetului Municipal de partid Cluj-Napoca, acad. prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, președintele S.S.I., conf. univ. dr. N. Edroiu, prorector al Universității din Cluj-Napoca, lector univ. Ion Gh. Șendrulescu, secretarul S.S.I., conducătorul lectoratului, conf. univ. dr. V. Popa, vicepreședinte al Filialei S.S.I. Cluj-Napoca, prof. Radu Dionisie, secretarul aceleiași filiale.

După cuvîntul de deschidere rostit de acad. prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, în care s-a subliniat preocuparea S.S.I. pentru asigurarea informării de specialitate și metodică a profesorilor de istorie, în cadrul lectoratelor de vară a urmat expunerea primelor prelegeri și anume: lector univ. dr. Liana Mihuț, *Dezvoltarea economică și social-culturală a Municipiului Cluj-Napoca în prezent și în perspectivă* și acad. prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, *Premisele interne și externe ale procesului de formare a statelor feudale românești în lumina noilor cercetări*, care s-au bucurat de o deosebită apreciere din partea celor aproape 100 de profesori de istorie din diferite județe ale țării și din municipiul Cluj-Napoca. În zilele următoare cursanții au mai audiat prelegerile: conf. univ. dr. Dumitru Protase, de la Universitatea din Cluj-Napoca,

Problema etnogenezei poporului român în lumina noilor cercetări; prof. univ. dr. Vasile Ionescu, șeful catedrei de științe sociale de la Institutul de Petrol și Gaze din Ploiești, *Aspecte ale activității P.C.R. în perioada interbelică*; conf. univ. dr. N. Edroiu, prorector al Universității din Cluj-Napoca, *Legăturile Țării Românești cu Transilvania în timpul lui Mircea cel Mare*; prof. univ. dr. Pompiliu Teodor, de la Universitatea din Cluj-Napoca, *Interferențe iluministe pe plan european*; conf. univ. dr. Vasile Popa, de la aceeași universitate, *Optimizarea metodelor de predare-învățare a istoriei*; lector univ. Ion Gh. Șendrulescu, *Național și social în revoluțiile din 1821 și 1848—1849*; conf. univ. dr. Ion Scurtu, de la Universitatea din București, *Aspecte ale activității politice din România în perioada 23 August 1944—30 decembrie 1947*; acad. prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, *File din istoria Universității din Cluj-Napoca și Modernizarea societății românești*. De asemenea a fost organizată o masă rotundă cu tema: *Manualul de istorie și rolul lui în procesul de predare-învățare a istoriei*, condusă de conf. univ. dr. Vasile Popa, conf. univ. dr. I. Scurtu și lector univ. Ion Gh. Șendrulescu, în cadrul căreia unii dintre cursanți au făcut observații judicioase și propuneri privind manualele de istorie din învățământul gimnazial și liceal. Expunerile prezentate în cadrul lectoratului au fost fundamentate sub raport științific și metodic, ținându-se seama de noile cercetări în domeniul istoriei și al metodelor predării istoriei și s-au bucurat de aprecierile unanime ale profesorilor cursanți. Ele au fost urmate de întrebări și discuții, care au contribuit la clarificarea problemelor ridicate de unii dintre cursanți.

În cadrul lucrărilor practice au fost vizitate în orașul Cluj-Napoca: Grădina Botanică, Muzeul etnografic și complexul muzeal de istorie și arheologie al județului Cluj. De asemenea în zilele de 24—25 iulie profesorii cursanți au participat la o excursie documentară pe următorul itinerar: Cluj-Napoca, Turda, Mirăslău, Alba-Iulia, Orăștie, Deva, Brad, Țebea, Vașcău, Oraș Dr. Petru Groza, Peștera Urșilor, Beiuș, Oradea, Cluj-Napoca iar în zilele de 27—29 iulie la excursia pe itinerarul: Cluj-Napoca, Dej, Bistrița, Năsăud, Borșa, Moisei, Sighetul Marmăției, Sapința, Negrești-Oaș, Baia Mare, Satu Mare, Zalău, Cluj-Napoca, în cele două excursii cursanții vizitând monumente istorice de artă precum și obiective economice în centrele menționate.

La lectoratul de vară de la Cluj-Napoca au participat 53 de profesori de istorie din 23 de județe (Argeș, Botoșani, Brașov, Brăila, Sectorul agricol Ilfov, Caraș-Severin, Călărași, Dolj, Galați, Giurgiu, Gorj, Hunedoara, Ialomița, Iași, Mehedinți, Prahova, Satu Mare, Sibiu, Suceava, Timiș, Vaslui, Vrancea) precum și 15 profesori din județul Cluj și din municipiul Cluj-Napoca. Majoritatea cursanților erau veniți pentru prima dată la ambele lectorate de vară, mulți dintre ei lucrând în mediul rural, în cadrul unor licee sau școli generale.

Așa cum s-a arătat la activitatea lectoratului de vară de la Suceava, la cel de la Cluj-Napoca reușita prezentării prelegerilor și efectuarea lucrărilor practice a fost rezultatul colaborării strânse cu conducerea lectoratului, a organelor de partid și de stat locale respectiv cu rectoratul Universității din Cluj-Napoca reprezentat prin prof. univ. dr. Aurel Neguciu, rectorul Universității și conf. univ. dr. N. Edroiu, prorector la aceeași universitate și cu conducerea Filialei S.S.I. Cluj-Napoca în frunte cu acad. prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, conf. univ. dr. Vasile Popa și prof. Radu Dionisie.

Constantin Șerban, Ion Șendrulescu

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN U.R.S.S.

În perioada 30 iulie—22 august 1986 am efectuat un stagiul de documentare în Uniunea Sovietică, în cadrul acordului de colaborare bilaterală existent între Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R. și Academia de Științe a U.R.S.S.

Principalul obiectiv al activității mele a fost lărgirea bazei documentare pentru tema de plan „Metode statistice neparametrice în cercetarea istoriei”. Aceste metode, spre deosebire de metodele statistice obișnuite, aplicabile numai dacă datele sînt caracterizate prin parametri speciali, pot fi utilizate indiferent de distribuția datelor, ceea ce constituie un avantaj în prelucrarea surselor de date istorice. Încadrîndu-se în tehnicile moderne, avansate, de cercetare, aceste metode pot servi la elucidarea unor probleme istorice, în același timp contribuind la sporirea participării istoriografiei românești în dezbaterile internaționale privind aplicarea metodelor cantitative și a calculatorului în istorie.

În acest sens am studiat la Biblioteca „V. I. Lenin” și la Institutul de Informare Științifică în Științele Sociale din Moscova, precum și la Biblioteca Academiei de Științe din Leningrad, unde mi s-a asigurat accesul la lucrări recente de statistică matematică, insistînd asupra capitolelor de statistică neparametrică, căutînd formulări intuitive ale principalelor noțiuni, urmărind în special utilitatea lor practică în domeniul istoriei. Dintre numeroasele lucrări recent

apărute, pe care am avut posibilitatea să le consult, menționez : Buringer Helmut : *Nonparametric Sequential Selection Procedures*, Boston, 1980 ; Pratt John Winsor, Gibbons Jean Dickinson : *Concepts of Nonparametric Theory*, N. Y., Springer, 1981 ; Moritz J. C. : *Distribution Free Statistical Methods*, N. Y., Chapman & Hall, 1981 ; Caulett Roland : *Statistics in Research and Development*, London, N. Y., Chapman & Hall, 1983 ; Teiman A.I., Diskin I.E. : *Parametreskie i neparametreskie metode analiza rangovih danih*, 1984 ; Sachs Lothar : *Applied Statistics ; A Handbook of Techniques*, N. Y., Springer, 1984.

De asemenea, la Institutul de Informare în Științele Sociale din Moscova am consultat periodicele „Computers and the Humanities”, „American Historical Review”, „Historical Methods Newsletter”, „Journal of Interdisciplinary History”, în care teme de istorie socială, economică sau de demografie istorică sînt abordate cantitativ, prin metode statistice, făcîndu-se adesea apel la prelucrarea automată a datelor. De remarcat accentul care se pune în aplicarea acestor metode la istoria medievală, după cum reiese din studiile cuprinse în numerele 1—2/1978 din „Computers and the Humanities” grupate sub titlul „Medieval Studies and the Computer”, precum și din lucrarea lui Lucie Fossier, *Informatique et l'histoire médiévale*, apărută în 1977.

Continuînd o preocupare mai veche, aceea a elaborării unor pachete de programe specializate pentru prelucrarea automată a datelor istorice utile mai ales în problemele demografiei istorice, pe baza materialelor consultate și a schimbului de opinii cu matematicianul Igor Kiseľiov de la Institutul de Istorie al U.R.S.S. am pregătit un program de analiza cantitativă pentru recensămîntul din 1810 al orașului București. Rezultatele prelucrării automate, analizate din punct de vedere istoric de dr. Paul Cernovodeanu, vor fi prezentate într-o comunicare în cadrul Laboratorului de Demografie Istorică al Universității din București.

Din punct de vedere matematic, scrierea programului a necesitat aprofundarea unor noțiuni asupra creării și exploatării bazelor de date relaționale.

Din discuțiile purtate cu specialiști sovietici în domeniul aplicării matematicii și a calculatorului în istorie s-au desprins cîteva idei pe care le prezint pe scurt în continuare.

„Realitatea istorică” este constituită din ansamblul informațiilor disponibile asupra unui moment dat al istoriei. Ea nu este decît o parte a realității din acel moment, care de cele mai multe ori nu poate fi cunoscută în întregime. Istoricul transformă prin munca sa de cercetare „realitatea istorică” într-o colecție de date construită științific ; aceasta va fi preluată de către calculator. Informațiile introduse în mașină constituie un sistem închis ; tratarea datelor din sistem poate fi asigurată în întregime, dar ceea ce nu figurează în sistem este exclus.

Din contră, istoricul care abordează un subiect de cercetare începe prin a circumscrie sursele care-i pot furniza informații de care are nevoie ; le citește, le prelucrează și extrage o serie de fișe care-i vor servi să-și redacteze textul său, o „istorie”. Desigur că el construiește astfel un sistem de informații, dar acesta este un sistem deschis ; nu numai că este imposibil să se pună informațiile în relație unele cu altele în mod exhaustiv, dar în orice moment se pot introduce elemente noi în sistem.

Primul obstacol real în utilizarea informaticii în istorie aici apare : un sistem închis de informații este în mod necesar o abstracțiune ; deci, dacă sînt clare avantajele informaticii în tratarea unor surse izolate, cu caracter serial de exemplu, din contra, sînt dificil de sesizat avantajele constituirii, plecînd de la sursele disponibile, a unui „sistem” vertitabil de informații, care introduce o sărăcire suplimentară a realului istoric, a cărui stăpînire cît mai întinsă și profundă este idealul istoricului.

Totuși, asemenea avantaje există :

- posibilitățile de exploatare și investigare proprii oricărui sistem (modelare și simulare) ;
- posibilitatea introducerii măsurii ; ea nu se mai referă doar la aspecte cantitative, ci apare pretutindeni în sistem, fiind o calitate intrinsecă a sistemului de informații. Nu-și mai are rost distincția clasică între ceea ce este cantitativ și ceea ce nu este. Există doar surse care pot fi supuse direct și imediat tratării cantitative, și altele care pot fi supuse acestora doar din momentul constituirii lor în mulțimi organizate.

Se degajă deci două direcții de cercetare :

1) Construirea sistemului de informații plecînd de la surse (Teoria sistemelor, Teoria matematică a bazelor de date, Programare logică).

2) Introducerea măsurii în sistemul de informații (Statistică matematică, Sisteme expert, Teoria matematică a jocurilor).

Cu ocazia acestor întîlniri mi-a fost prezentat și ultimul număr (9) al publicației „Cislo i misli”, care înmănunchează opt studii tratînd probleme, metode și rezultate practice ale folosirii matematicii în cercetarea istoriei.

Lucrările de specialitate parcurse precum și schimbul de opinii avut cu colegii sovietici în timpul stagiului de documentare efectuat în U.R.S.S., au confirmat o dată în plus dezvoltarea pe care o cunoaște astăzi această direcție relativ nouă de cercetare a aplicării matematicii și calculatorului în istorie.

Irina Gavrilă

CRONICĂ

În ziua de 19 august 1986 în aula Bibliotecii Centrale Universitare din București a avut loc, în cadrul Ateneelor cărții, manifestarea științifică intitulată „Pământ străbun, pământ etern” organizată în colaborare cu Direcția Generală a Arhivelor Statului. Au prezentat expuneri prof. dr. Ștefan Ștefănescu, dr. Constantin Preda și dr. Florin Constantiniu.

Dr. Constantin Preda a vorbit despre semnificația împlinirii celor 2500 de ani de la luptele geto-dacilor cu perșii lui Darius (514 î.e.n.), arătând că informația lui Herodot este confirmată de săpăturile arheologice care au scos la iveală existența unei formațiuni politice capabilă să țină piept atacului persan.

Prof. dr. Ștefan Ștefănescu a prezentat figura luminoasă a domnitorului Mircea cel Mare, domnitor ce a fost evocat în marile momente ale istoriei țării.

Dr. Florin Constantiniu a vorbit despre semnificația zilei de 23 August 1944, considerînd acest act istoric ca unic în istoria tuturor războaielor care a produs, pe plan militar, o profundă schimbare. S-a evidențiat că o caracteristică a poporului român pusă în lumină de istoria sa este vocația neatrănării.

În încheiere a fost prezentat filmul documentar-artistic „Independența”.

Publicul a vizionat cu acest prilej o interesantă expoziție de carte prilejuită de evenimentele evocate cu acest prilej.

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Edit. militară, București, 1986, XVI + 638 p.

Cel de-al doilea volum al *Istoriei militare a poporului român** este consacrat, așa cum o arată și subtitlul, *epocii de glorie a oastei celei mari (a doua jumătate a secolului al XIV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea)*. Și acest volum, ca și cel precedent al seriei, se caracterizează printr-o amplă viziune, o cuprindere a fenomenului istoric românesc în ansamblul său.

Istoria militară a fost considerată mult timp ca o manifestare tipică a istoriei eveniment-tiale, ironizată tocmai din această cauză prin formula bine cunoscută : „istorie bătălie”. Mai ales sub influența concepției materialist-dialectice, istoria militară a renunțat să se mai ocupe strict de reconstituirea minuțioasă a bătăliilor (a căror importanță nu o neagă nimeni), analizând mai recent raportul dintre război și politică, dintre război și societate (văzută în multiplele ei ipostaze). În cadrul viziunii românești a istoriei militare, aceasta se raportează permanent la structurile economico-sociale, semn al aplicării corecte a concepției materialismului istoric și dialectic. Plecând de la această premisă, subtitlul lucrării este judicios ales întrucât el subliniază analiza complexă a fenomenului militar din spațiul românesc, deci nu numai organizarea militară și modalitățile de purtare a războiului în secolele XIV-XVI, dar și aspectele militare ale istoriei naționale.

Autorii și-au propus, după cum rezultă din *Prefață* să analizeze fenomenul militar în contextul mai larg al dezvoltării societății românești, asigurând astfel o tratare adecvată a instituțiilor militare și a marilor bătălii care jalonează îndelungata luptă de apărare a independenței (în accepția ei medievală) amenințată de regatele feudale polon și ungar, precum și de Imperiul otoman.

În istoriografia românească mai veche cercetările generalului Radu Rosetti, încununată prin lucrarea sa de sinteză *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea* (București, 1947) dăduseră un foarte bun exemplu de integrare a istoriei militare în ansamblul istoriei societății ; era mai puțin rezultatul unei concepții mai largi, cît o manifestare empirică, constituind oricum o moștenire de valoare, un precedent. În volumul prezentat aici fundamentarea cercetării pe concepția materialist istorică a făcut din permanenta îmbinare a istoriei militare cu istoria generală a poporului român un principiu de bază.

Cele douăsprezece capitole ale lucrării prezintă principalele momente ale luptei pentru neatințare a poporului nostru, care de la sfîrșitul secolului al XIV-lea a fost grav amenințată de expansiunea otomană. În mod normal atenția autorilor s-a concentrat asupra activității marilor comandanți de oaste care s-au remarcat în războiul antiotoman prin însușirile lor deosebite de conducători de oaste : Mircea cel Mare, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare și Petru Rareș.

Autorii au folosit o bogată informație documentară și o vastă bibliografie. Valorificînd rezultate din cele mai noi ale cercetării istorice ei au reconstituit riguros gîndirea și arta militară a românilor în perioada studiată. Trăsăturile caracteristice ale modului de purtare a războiului de către înaintașii noștri sînt analizate dintr-o perspectivă de istorie comparată, ceea ce a făcut posibilă identificarea elementelor comune și specifice ale artei militare românești în raport cu cea europeană.

* Autorii volumului II : Dr. GHEORGHE CANTACUZINO, căpitan DAN CĂPĂȚÎNĂ, dr. PAUL CERNOVODEANU, dr. NICOLAE CONSTANTINESCU, general-maior (r) dr. ION CUPȘA, ALEXANDRU V. DIȚĂ, locotenent-major MIRCEA DOGARU, conf. univ. dr. NICOLAE EDROIU, dr. ALEXANDRU GONȚĂ, cercetător științific ȘTEFAN S. GOROVEI, cercetător științific SERGIU A. IOSIPESCU, CAROL KÖNIG, lector univ. dr. MIHAI MAXIM, prof. univ. dr. CAMIL MUREȘAN, dr. CONSTANTIN REZACHEVICI, colonel dr. GHEORGHE ROMANESCU, dr. NICOLAE STOICESCU, dr. LEON ȘIMANSCHI, colonel dr. GHEORGHE TUDOR

www.dacoromanica.ro

Conceptul fundamental ce caracterizează întreaga perioadă căreia îi este consacrat volumul este acela al războiului întregului popor pentru apărarea patriei. Cercetat în evoluția sa istorică în lucrarea generalului locotenent dr. Ilie Ceaușescu (*Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români*, București, 1980), acest concept este sugestiv ilustrat în volum prin urmărirea formei instituționale căpătată în spațiul locuit de români — oastea cea mare. Semnalată prima dată în epoca lui Mircea cel Bătrîn, oastea cea mare a reprezentat participarea întregului popor la lupta de apărare a gliei strămoșești împotriva politicii de expansiune a regatelor polon și ungar și mai ales a Imperiului otoman. Existența instituției a fost direct influențată de situația țărănimii: sub steagurile oastei celei mari s-au aflat atît țărani liberi cît și dependenți, ponderea celor dintîi fiind mult mai însemnată. Procesul de deposedere de pămînt a țăranilor liberi ca urmare a extinderii domeniului feudal precum și sărăcirea lor, pe măsura agravării regimului de obligații către Poarta otomană în a doua jumătate a secolului al XVI-lea explică declinul acestei instituții și, în final, transformarea ei. Una din cauzele principale dar desigur nu singura. Dezvoltarea tehnicii militare și în primul rînd generalizarea armelor de foc au făcut tot mai ineficace marile oștiri țărănești ale căror arme erau de multe ori chiar uneltele lor. Constituirea treptată a unei categorii de militari profesioniști a eliminat de pe cîmpul de luptă pe țăranii înarmați ai oastei celei mari. Atît timp însă cît oastea cea mare a existat și a luptat ea a constituit mijlocul cel mai eficace de apărare a neamului țărilor române. Coroborată cu însușirile militare ale voievozilor români ea a avut performanțe strălucite, ca cele de la Rovine și Vaslui. Ceea ce demonstrează cu claritate acest volum este faptul că statutul de autonomie al țărilor române în condițiile instaurării dominației otomane asupra lor a fost rezultatul nemijlocit al rezistenței militare românești. Încă o dată este ilustrată cunoscuta constatare a umanistului italian Filippo Buonaccorsi Callimachus, potrivit căruia românii au acceptat suzeranitatea Porții „nu ca învinși ci ca învingători”.

În funcție de preocupările cititorului există în această vastă lucrare aspecte ce necesită aprofundări. De exemplu, credem că locul românilor în istoria universală, mai exact funcția europeană a rezistenței antiotomane a poporului român ar fi meritat un spațiu mai larg. Marile curente și conexiuni de istorie universală ale spațiului românesc nu ni s-au părut întotdeauna limpede prezentate. Astfel, contextul de cruciadă tîrzie în care s-au integrat acțiunile antiotomane ale domnitorilor români nu este suficient pus în lumină. Deși există capitole consacrate cadrului economic-social, corelările dintre aceste aspecte ale istoriei naționale și structurile militare românești nu au fost întotdeauna definite cu destulă precizie.

În ansamblu însă al doilea volum de *Istorie militară a poporului român* este o realizare științifică de cea mai înaltă valoare, un bun exemplu al progresului înregistrat de istoriografia militară românească din ultimii 20 de ani. Nu în ultimul rînd trebuie amintită prezentarea grafică de calitate ce dă un aspect ales uneia din lucrările de maximă importanță ale istoriografiei românești contemporane.

Andrei Busuioceanu

ONISIFOR GHIBU, *Nu din partea aceea*, Edit. Eminescu, București, 1985, 423 p.

Apariția acestui volum de publicistică, care cuprinde doar o parte din studiile și articolele publicate de Onisifor Ghibu, în presa vremii, în ultimul deceniu de dinaintea primei conflagrații mondiale — la finele căreia se va realiza, după cum se știe, unirea tuturor românilor într-un singur stat — contribuie la informarea cititorului despre una din problemele majore cu care societatea se confruntă la începutul acestui secol — apărarea școlii românești în fața asaltului furibund, declanșat de autoritățile de stat maghiare. Volumul de față, realizat prin strădania istoricului arădean Vasile Popeangă, este însoțit de un cuvînt introductiv semnat de îngrijitorul ediției și o postfață de Nadia Nicolescu, ambii buni cunoscători ai operei lui Onisifor Ghibu, ceea ce contribuie, în bună măsură, la introducerea cititorului în miezul problemei. În preajma primului război mondial, politica de deznaționalizare a românilor din Transilvania — declanșată după instaurarea dualismului austro-ungar, în anul 1867 și susținută prin toate mijloacele de autoritățile de stat maghiare — atinge apogeul. Un moment de referință, al acestui lung drum al politicii de deznaționalizare, îl constituie legea școlară a contelui Albert Apponyi adoptată de Parlamentul ungar, în anul 1907. În concepția autorilor, legea Apponyi însemna lovitură de grație dată școlilor românești în Transilvania și implicit o mare izbîndă pe tărîmul maghiarizării. Împotriva acestei aberante legi se ridică, cu vigoare, Onisifor Ghibu, unul dintre reprezentanții de seamă ai tîneriei generații din Transilvania care, după desăvîrșirea studiilor sale la Universitatea din Jena și susținerea doctorului în pedagogie, va prelua, din anul 1910, direcția școlilor confesionale ortodoxe românești. Vastele cunoștințe acumulate la prestigioasa universitate germană —

considerată pe drept cuvânt citadela pedagogiei universale — vor fi puse, cu succes, în slujba militantismului politic și național. În perioada anilor 1910—1914 a fost un adevărat catalizator în acțiunea de îndrumare și organizare a luptei pentru salvarea școlii românești din Transilvania, iar în anii primului război mondial (1914—1918), prin activitatea sa neobosită, a devenit unul dintre artizanii de seamă ai unirii tuturor românilor într-un singur stat național.

Onisifor Ghibu a reușit să îmbine, în mod fericit, activitatea practică — de conducător al școlilor confesionale ortodoxe — cu cea publicistică, aceasta din urmă completînd-o, pe cea dintîi. Numeroase articole, apărute în presa vremii, sînt semnate cu pseudonime din motive de oportunitate și nu din lipsă de curaj sau răspundere. În scrierile sale, este la fel de necurțător, atît față de autorii și susținătorii politicii de maghiarizare, cit și față de acei dintre români care, luați de val, temîndu-se de represalii din partea autorităților de stat, par a se fi obișnuit cu noua situație. Multe dintre atacurile sale se îndreaptă spre cei ce se aflau direct implicați în problemele școlii, avînd mari responsabilități în acest sens — mitropolitul, episcopii. Consistoriul sibian sau consistoriile diecezane — sau cei care ar fi trebuit să se implice — conducerea Partidului Național Român și secția școlară a Astrei. Deși, uneori, Onisifor Ghibu exagerază prezentînd situația ca fiind mult mai gravă decît în realitate, această suprasolicitare are acoperire în scopul urmărit și anume sensibilizarea tuturor românilor — de la țaran la mitropolit — față de pericoul care le amenința existența națională. Analizînd, pe bază de statistici, situația reală a școlilor primare românești din Transilvania, la cîțiva ani după aplicarea legii lui Apponyi, constată că, pînă în 1910 (deci la numai trei ani), s-au pierdut circa 500 de unități de învățămînt, ceea ce reprezintă cam a șasea parte din numărul total al acestora.

Acțiunea lui Onisifor Ghibu, de informare a opiniei publice și de mobilizare a tuturor eforturilor, în vederea salvării școlilor românești expuse unei puternice presiuni din partea guvernanților unguri, depășește granițele Transilvaniei, multe dintre articolele sale au apărut în perioadele vremii din România și Bucovina. Una dintre problemele acute cu care se confruntau școlile românești din Transilvania o constituia lipsa de fonduri. Legea Apponyi prevedea, printre altele, închiderea școlilor confesionale românești care nu posedau localuri corespunzătoare (de unde și numeroase abuzuri, autoritățile putînd închide numeroase școli pe acest motiv, deschizînd, în același timp, școli de stat, în localitatea respectivă, cu limba de predare maghiară) și obligativitatea respectării unui plafon minim de salariu pentru învățători, ceea ce însemna de fapt, o dublare, față de perioada anterioară, a veniturilor acestora. După cum se poate observa, prin aceasta autoritățile de stat urmăreau atragerea învățătorilor, prin cointerese materială, la politica de maghiarizare știînd că fondurile bisericii, destinate întreținerii școlilor confesionale, erau limitate. În vederea eliminării acestui neajuns, Onisifor Ghibu face un vibrant apel la toți românii din Transilvania, indiferent de starea lor socială sau confesională, să renunțe la o parte din veniturile proprii, pentru a le dona școlilor, solicitînd ajutorul, mai ales, celor cu situație materială înfloritoare și băncilor românești, același apel fiind adresat și celor din Țară. Apelul lansat nu a rămas fără ecou, deoarece în Transilvania cit și în România veche s-au strîns importante sume care au fost donate școlilor, solidaritatea tuturor românilor, indiferent de provincia în care trăiau, s-a manifestat și de această dată plenar. Merită a fi remarcat, aici, gestul plin de noblețe și patriotizm al românului basarabean Vasile Stroiescu — posesorul unei mari averi — care a donat școlilor și altor instituții românești din Transilvania peste un milion de coroane. Acest mecenat al românilor din Transilvania a intervenit, de nenumărate ori, în sprijinul diferitelor instituții aflate în situații dificile, devenind un adevărat model demn de urmat pentru toți românii. Pentru tot ce a făcut, românii din Transilvania nu l-au uitat, și după realizarea României Mari, ca un omagiu l-au ales ca reprezentant al lor în Parlamentul țării întregite. Colaborarea românilor din Transilvania cu cei din Bucovina a cunoscut noi dimensiuni la începutul acestui veac. După cum se știe, această colaborare are rădăcini vechi manifestîndu-se cu pregnanță în timpul revoluției din 1848—1849 cînd românii — din cele două provincii aflate sub stăpînire austriacă — au cerut unirea lor într-un singur corp național (memoriul din februarie 1849), idee reluată la începutul deceniului șapte al secolului trecut. Deși acest deziderat nu s-a realizat, datorită opoziției Curții de la Viena, colaborarea românilor a continuat, dar în condiții mai dificile după instaurarea regimului dualist (în anul 1867), deoarece cele două provincii sînt integrate în state diferite — Transilvania în Ungaria și Bucovina la Austria). După cum reiese din publicistica sa, o altă preocupare a lui Onisifor Ghibu a constituit-o stringerea relațiilor dintre românii transilvăneni și cei bucovineni, în vederea sprijinului reciproc în lupta dusă pentru apărarea școlii naționale supusă presiunilor de maghiarizare și respectiv de germanizare.

Dacă situația în școlile primare, din ambele provincii, era oarecum asemănătoare, în școlile gimnaziale, liceale și superioare din Transilvania lucrurile stăteau mult mai rău decît în Bucovina, un exemplu edificator, în acest sens, îl reprezintă cele două universități — din Cluj și Cernăuți.

În timp ce, la Universitatea clujeană nu era nici un profesor român, nici măcar titularul catedrei de limba și literatura română, la cea din Cernăuți se aflau cîțiva profesori, tineri patrioți (filologul Sextil Pușcariu, istoricul Ioan Nisț etc.) care s-au situat în fruntea luptei pentru reali-

zarea unității naționale. Publicarea volumului de publicistică *Nu din partea aceea* reprezintă un omagiu adus unuia dintre militanții de seamă ai luptei pentru realizarea unității depline a tuturor românilor într-un singur stat.

Considerăm că apariția acestui volum reprezintă doar un început și că într-un viitor nu prea îndepărtat, publicistica lui Onisifor Ghibu, risipită prin periodicele vremii, va fi pusă în circulație, devenind, astfel, un bun accesibil publicului larg.

Ion Bălgrădean

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU și LIDIA DEMÉNY,
Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII–XIX), Edit. Eminescu, București, 1985, 264 p. + il.

În noul lor volum, Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demény, apreciate cercetătoare de la Institutul de studii sud-est europene, analizează evoluția tiparului în Moldova, Țara Românească și Transilvania din secolul al XVII-lea și până la sfârșitul celui de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, epocă în care producția de carte devine nu doar mult mai diversificată ca gen, adresându-se unor păături sociale mai largi de cititori, dar se scot lucrări și în alte limbi — în afara slavonei, îndeplinind o funcție „sacrală” în special în literatura de ritual până către mijlocul secolului al XVII-lea — mai ales în greacă și sporadic în turcă, arabă și armeană.

Secolul al XVII-lea înregistrează înființarea unor tiparnițe — după încetarea celor care au funcționat în veacul precedent în Țara Românească — în centrele de la Cîmpulung (1635), Govora (1637), Dealu (1644), Buzău (1691) și Snagov (1697), fără a mai aminti și de tipografiile din reședințele de scaun ale Țirgoviștei și Bucureștilor care și-au reluat activitatea în 1649 și respectiv 1678. În Moldova este întemeiată sub Vasile Lupu tiparnița de la Mitropolia din Iași (1642), în timp ce în Transilvania activează tipografiile în limba română de la Alba Iulia (1641), Sebeș (1683) și Sibiu (1696). Producția de carte în limba slavonă — limba consacrată de biserică și Curte, corespunzătoare latinei în Occident — decade treptat până la fireasca ei dispariție — după ultima epocă de strălucire din vremea învățatului logofăt Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, deși a slujit nu numai fertilizării culturii românești dar și menținerii credinței și identității etnice a popoarelor sud-slave din Balcani, circulând indeosebi printre sîrbi și bulgari, vitregii de dominația Porții otomane și lipsiți de centre tipografice pe teritoriile ocupate de cuceritori. Figuri de seamă ale culturii românești, precum mitropolii Varlaam și Dosoftei în Moldova, Simion Ștefan în Transilvania, Antim Ivireanul în Țara Românească au contribuit însă prin scrierile lor încredințate tiparului în limba națională — deși cu caracter predominant religios — la uniformizarea și unitatea limbii pe întreg teritoriul vechii Dacii locuite de români, la menținerea conștiinței naționale, la păstrarea tradițiilor privind originea latină a neamului și graiului nostru.

Apariția primelor cărți cu caracter laic — printre care *Pravilele împărătești* (Iași, 1646) sau *Îndreptarea legii* (Țirgoviște 1652) — indică desprinderea treptată a tiparului de sub dominația exclusivă a teologiei, abordarea unui orizont care se va lărgi din ce în ce mai mult spre științele umaniste și literatură, mai întâi, apoi spre științele exacte și ale naturii mai târziu. De la mecenatul princiar și al înalților prelați, dominant încă în secolul al XVII-lea, se trece gradat, odată cu veacul luminilor la comanditari recrutați și din rindurile altor categorii sociale. În secolul al XVII-lea tirajul de cărți se limitează încă la un număr redus, variind între 200 și 400 de exemplare, dar după cum demonstrează una din autoare, Lidia Demény, există cărți ca de pildă *Cazania* lui Varlaam (1643), *Îndreptarea legii* (1652) și mai ales *Biblia* lui Șerban Cantacuzino (1688) ce au atins un tiraj de vreo mie de exemplare, cunoscând o mare circulație în toate provinciile românești, numai în Transilvania fiind identificate sute de exemplare în diferite centre urbane și rurale. Aceste cărți subliniind „conștiința unității de neam a tuturor românilor de pretutindeni” au avut ecoul convenit în rindul maselor în pofda prețului lor de cost foarte ridicat în această epocă, după cum demonstrează Lidia Demény prin elocvente comparații cu evaluarea altor produse de larg consum agro-alimentare sau animaliere. În sfârșit, răspîndirea cărții tipărite a stimulat învățarea scrisului și a cititului în cercuri mai largi, ușurînd pătrunderea slovei scrise și în medii sociale mai modeste. Lidia Demény ajunge la concluzia importantă că producția de carte românească din Moldova și Țara Românească circulînd în Transilvania a ajutat nu numai la unificarea și purificarea limbii în întreg spațiul locuit de români, dar a constituit și un reflex de apărare a ortodoxiei ca religie națională împotriva subtililor procese de desnaționalizare urmărite prin convertirea românilor ardeleni la catolicism sau calvinism.

Asupra importanței tiparului de limbă greacă în țările române până la 1830 s-a aplecat cu multă acribie și competență cecaltă autoare a cărții, Cornelia Papacostea-Danielopolu. Ea a subliniat pe bună dreptate faptul că limba greacă a fost folosită în tiparul din spațiul românesc ca

„un vehicul de cultură” în cadrul ambiant creat de ortodoxie în sud-estul Europei și Orientul creștin dominate de puterea otomană. Cornelia Papacostea-Danielopolu a demonstrat foarte convingător că nu se poate vorbi în secolul al XVIII-lea nici de o „dominație” a culturii grecești asupra celei românești, nici de o așa zisă „perioadă greacă” a culturii românești, ci numai de confluințe și de raporturi benefice reciproce. Interesul pentru cărțile apărute în grecește, atât în țările noastre cit și peste hotare, în special la Veneția și Viena — abordând domenii atât de variate, ca istoria, geografia, filosofia raționalistă și luministă, științele exacte și economice — este ilustrat elocvent de Cornelia Papacostea-Danielopolu printr-o statistică a numeroșilor prenume-ranți din orașele românești (București, Iași, Craiova, Botoșani, Galați, Focșani, Brașov și Sibiu) ce au achiziționat asemenea lucrări între 1783—1821. Totodată autoarea atrage atenția asupra faptului evident că tiparul de limbă greacă din țările române n-a concurat în nici un fel pe cel în limba națională; în secolul al XVIII-lea au fost tipărite, de pildă, numai 54 de cărți în limba greacă, față de 617 în limba română, iar în perioada 1800—1830 doar 62 cărți grecești față de 864 românești.

Lectura cărții celor două autoare îndeamnă, însă, și la unele reflexii. Într-un fel racordul între partea alcătuită de Lidia Demény cu cea redactată de Cornelia Papacostea-Danielopolu nu este perfect realizat, datorită unui unghi puțin diferit de tratare a subiectului abordat ce împiedică sudura lucrării într-o viziune unitară. Astfel, în timp ce prima din autoare se apleacă asupra întregii producții literare tipărite în spațiul românesc în secolul al XVII-lea, *indiferent de limbă*, cea de a doua se arată interesată doar de difuzarea *cărții grecești* în principate, făcând abstracție de faptul că a fost imprimată în țara noastră sau în alte centre de peste hotare ca Veneția și Viena. Este cert că vocația cărții de limbă greacă a corespuns unei necesități de ordin cultural mai larg, depășind spațiul românesc și extinzându-se în întreaga Peninsulă Balcanică, dar în felul acesta nu mai putem urmări cu suficientă claritate destinele cărții tipărite în limba natală în principate, Transilvania sau la Buda, de pildă. După cum subliniază pe bună dreptate Cornelia Papacostea-Danielopolu, cartea românească a avut o pondere netă asupra celei de limbă greacă în țara noastră, dar impactul ei asupra culturii autohtone, oarecum, ne scapă. Este o dimensiune care, desigur, n-a stat în atenția autoarei, dar poate cu alt prilej, ar fi nimerit să continue analiza producției de carte în limba maternă până la 1830, în comparație cu cea tipărită în limbi străine, incluzând rusa și germana și ocazional franceza. Că producția de carte națională a atras atenția străinilor contemporani ei este un fapt cert; ea n-a scăpat nu numai mărturiilor călătorilor străini ai epocii dar și unor martori mai aizați ca, de pildă, consulilor puterilor europene în principate. Astfel, rezidentul Imperiului habsburgic la București, Stephan Ignaz Raicevich se arată interesat la 16 septembrie 1782 de titlul și prețul cărților autohtone tipărite la Mitropolie și desfăcute în reședința de scaun a Țării Românești (E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIX₁, București, 1922, p. 54—55, doc. LV). Și astfel de exemple s-ar putea înmulți, dar ar însemna să ne depărtăm prea mult de subiectul nostru. Indiferent de sugestia făcută sau mai degrabă de dezideratul exprimat — cartea Corneliei Papacostea-Danielopolu și a Lidiei Demény, inteligent scrisă, cu talent și competență, se recomandă de la sine cititorului interesat, dornic să se instruiască și să descopere adevăratele dimensiuni ale vechii noastre culturi prin tipar, ce a slujit totodată și ridicării intelectuale a popoarelor oprite din Balcani.

Paul Cernovodeanu

GHEORGHE ZAHARIA, ION CUPȘA, *Participarea României la înfrângerea Germaniei naziste*, Edit. Politică, București, 1985, 362 p.

Literatura științifică privind desfășurarea celui de-al doilea război mondial s-a îmbogățit cu o nouă lucrare de prestigiu, riguros alcătuită, pe baza unor interesante documente și a unei bogate informații de specialitate, în care este readusă în actualitate problema participării României la înfrângerea Germaniei naziste. Scrisă de doi militari de carieră, veterani ai celui de-al doilea război mondial, autorii trăind dinăuntru o bună parte din evenimentele descrise, cartea are marele merit de a înfățișa cu claritate și franchețe date și fapte deosebit de importante pentru înțelegerea unor momente definitorii din viața politică a României între anii 1940—1945. Fiind rezultatul unei munci îndelungate, desfășurată cu răbdare și pasiune, ținând cont de adevărurile obiective ale istoriei, corelând fiecare dată cu documentele vremii studiate cu meticulozitate și responsabilitate, cu un fel de autocontrol asupra fiecărei afirmații, cartea întregeste informația și mai ales interpretarea unor importante evenimente românești, cu integrarea lor în contextul istoriei universale contemporane.

Lucrarea se bucură de un interesant studiu introductiv intitulat „Rădăcinile istorice ale luptei pentru înfăptuirea revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă” semnat de Ion Popescu-Pufuri.

În primul capitol, „Lupta forțelor patriotice, în frunte cu Partidul Comunist Român, pentru eliberarea țării de sub dominația nazistă”, sînt cuprinse multe idei noi și mai ales clarificate, cu deplină competență, unele noțiuni ca de pildă conceptul de dictatură, trăsăturile dictaturii militaro-fascistă din România, raporturile dintre insurecție și revoluție, autorii atrăgînd atenția asupra necesității regindirii unor fapte și evenimente. Sînt analizate condițiile interne și externe în care s-au derulat evenimentele politice din România, definite unele specificități ale acestora, factorii care au determinat poziția anumitor grupări politice, participarea lor la lupta antihitleristă, situația fronturilor în cel de-al doilea război mondial, lupta de rezistență antifascistă a popoarelor, în special a celor din zona sud-estului Europei.

De o deosebită actualitate este capitolul „Începutul revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă” în care, alături de marea bogăție de date, sintetizată în funcție de desfășurarea evenimentelor insurecționale din August 1944, sînt o serie de considerații cu multe aporturi originale ce ajută la înțelegerea importanței internaționale a revoluției românești, precum și a luptei maselor populare din țara noastră pentru profunde transformări democratice. De mare utilitate este și harta referitoare la luptele din timpul insurecției și acoperirea frontierelor (23—31 august 1944) pe care sînt punctate localitățile și zilele în care s-au purtat luptele, dispozitivul de acoperire al trupelor române, situația trupelor sovietice în marș și ofensivă.

Următoarele capitole, intitulate sugestiv, „Eliberarea părții nord-vestice a țării” (capitolul III) și „Armata română în operațiile de pe teritoriul Ungariei, Cehoslovaciei, și Austriei” (capitolul IV) descriu cele mai importante operații militare ale trupelor române în colaborare cu cele sovietice pentru eliberarea teritoriului românesc răpit prin odiosul dictat de la Viena din 1940 de către Ungaria horthystă (între 1 septembrie și 25 octombrie 1944) și apoi, continuarea acțiunilor pe teritoriul Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei pentru eliberarea acestora de ocupația trupelor hitleriste (octombrie 1944—mai 1945), scoțîndu-se în vedere eroismul și abnegația acestora, aportul lor la cauza comună a Națiunilor Unite.

Încadrarea sacrificiilor umane și materiale ale țării noastre în ansamblul general al eforturilor făcute de toate națiunile participante la coaliția țărilor antifasciste pune în evidență cu și mai multă claritate rolul și locul României în lupta pentru înfrîngerea fascismului, pentru capitularea necondiționată a Germaniei naziste la 9 Mai 1945.

Ultimul capitol (al cincilea), „Bilanț general și perspective” sintetizează întreaga contribuție umană și economică a poporului român la înfrîngerea Germaniei naziste care ne îndreptățeau la obținerea statutului de țară cobeligerantă. Pe bună dreptate autorii subliniază faptul că „neacordarea cobeligeranței a sporit dificultățile de refacere economică postbelică a României” (op. 337). Cartea se încheie cu cîteva date utile privind participarea delegației române la Conferința de pace de la Paris, din 1946, și semnarea la 10 februarie 1947 la Paris, a Tratatului de pace dintre România și puterile aliate și asociate.

Nu putem încheia această sumară prezentare a unei cărți valoroase ce contribuie la afirmarea istoriografiei românești contemporane prin caracterul științific, analiza obiectivă și pertinentă a tuturor datelor luate în discuție, fără a semna marea utilitate a hărților, cit și indicele general, care contribuie la înalta ținută științifică a acestei originale lucrări ce pune în circulație date și fapte noi într-o interpretare judicioasă, argumentată științific și documentar.

Gelcu Maksutovici

„*Past & Present. A Journal of Historical Studies*”, Numbers 102—105, February — November, 1984, 708 p.

Periodic de excepție în peisajul istoriografiei britanice contemporane „*Past & Present*” a fost inițiat în februarie 1952 de un grup de istorici de orientare marxistă¹. În decursul anilor el s-a impus prin studii și articole de analiză comprehensivă, ce tratează variate aspecte ale istoriei social-economice, ideologiei, mentalităților și mobilității sociale. În paginile sale au semnat între alții Maurice Dobb, Gordon Childe, Claude Cahen, Pierre Villar, B. F. Porșnev, H. K. Takahasi, José Luis Romero. În prezent editorul revistei este profesorul T. H. Ashton de la Colegiul Corpus Christi din Oxford. În colegiul de redacție menționăm pe Eric J. Hobsbawm, Robert Browning, R. H. Hilton, Keith Hopkins, Lawrence Stone ș.a.

Cele patru numere apărute în 1984 atrag prin diversitatea temelor abordate și concluziile solid argumentate științifice. În domeniul istoriei antice Fergus Millar de la University College din Londra examinează impactul politicii Imperiului Roman asupra popoarelor din bazinul Mării Mediterane în *The Mediterranean and the Roman Revolution, Politics, War and Economy* (p. 3—24) (February). Autorul scoate în evidență că *Mare Nostrum* a fost axul central al Imperiului, ceea ce a explicat preocuparea Romei pentru un control efectiv în zonă. Un remarcabil studiu izbuște Chris Wickham de la Universitatea din Birmingham în *The Other Transition, From the Ancient World to Feudalism*, (p. 3—36) (May). Pe baza unei bibliografii bogate sînt reinterpretate unele concluzii deja cunoscute privind „sfîrșitul antichității”.

Wickham opinează că transformările economice generatoare de schimbări calitative nu pot fi supuse unor tipare imuabile. Totodată el combate teoria conformă căreia modul de producție feudal a fost o sinteză între cel sclavagist și cel gentilico-tribal, a cărui purtător au fost popoarele migratoare. „Feudalismul era deja prezent în Imperiul Roman ca un sistem economic subsidiar cu mult înainte să vină germanii” (p. 34). Cauzalitatea fenomenului delicvenței în Imperiul Roman este suprinsă de Brent D. Shaw de la University of Lethbridge, Alberta în articolul *Bandits in the Roman Empire*, (p. 3—52) (November). Utilizînd literatura populară și operele scriitorilor antici în măsura în care s-au păstrat, istoricul canadian pune în lumină numeroase trăsături inedite ale statutului socio-juridic ale categoriei de „latrones”.

Istoria Evului Mediu cu precădere în Anglia este investigată în cinci contribuții. *Magna Carta and the Local Community 1215—1259*, (p. 25—65) (February) este titlul intervenției lui J.-R. Maddicott de la Exeter College din Oxford. *Magna Carta* nu a reușit să asigure respectarea privilegiilor comunităților locale. Programul de reforme aplicat între 1258—1265 a desăvîrșit documentul promulgat sub Ioan Cel Fără de Țară și a definit politica regalității și a nobilimii față de comunitățile locale. John Langdon de la University of Birmingham demonstrează în *Horse Hauling, A Revolution in Vehicle Transport in Twelfth-and-Thirteenth-Century England?* (p. 37—66) (May) falsitatea imaginii care a acreditat pentru epoca medievală o stagnare a progreselor tehnologice. Calul a fost principalul mijloc de transport al omului pentru o lungă perioadă de timp. Folosirea tracțiunii cailor pomenită documentar pentru întâia oară în Anglia, în 1100 și apoi masiv în secolul al XIII-lea a marcat profund mentalul colectiv². De asemenea, „corelația între creșterea puterii de tracțiune a cailor și dezvoltarea economiei engleze în secolele XII—XIII pare... să fie mai mult decît incidentală” (p. 66). Prin prisma literaturii religioase Susan Brigden de la Lincoln College din Oxford formulează semnificația religiei catolice în secolul al XVI-lea pentru locuitorii Londrei în *Religion and Social Obligation in Early Sixteenth-Century London* (p. 67—112) (May). W. G. Runciman de la Trinity College din Cambridge se oprește la dominația saxonilor în Anglia. În studiul *Accelerating Social Mobility, The Case of Anglo-Saxon England*, (p. 3—30) (August) Runciman descifrează contextul general al procesului de mobilitate pe scara ierarhiei sociale. În societatea predominant agrară anglo-saxonă pămîntul a constituit criteriul fundamental al statutului social. Accelerarea evoluției sociale de la începutul secolului al VIII-lea și pînă la mijlocul celui de al X-lea s-a desfășurat pe fondul unei prosperități economice, a progresului creștinismului dar și a violenței endemice. Deși ni s-au transmis puține izvoare contemporane marea epidemie de ciumă din 1384—1349 și-a pus pecetea asupra realităților economice și demografice medievale. Articolul profesorului R. H. Hilton de la University of Birmingham intitulat *Small Town Society in England before the Black Death*, (p. 53—78) (November) înfățișează organizarea socio-

profesională a micilor orașe (de exemplu Thornbury, Tamworth, Haleswotton, Newmarket) premergătoare flagelului devastator, raporturile lor tensionate cu regalitatea și seniorii pe domeniile cărora se aflau.

Sumarul periodicului semnalează și atenția pentru istoria culturii și mentalităților. Martin Ingram de la Queen's University din Belfast în *Riads, Rough Music and „the Reform of Popular Culture” in Early England* (p. 79–113) (November) și respectiv Gerald Strauss și Richard Gawthrop de la Indiana University în *Protestantism and Literacy in Modern Germany*, (p. 31–55) (August) încearcă o interpretare nouă asupra fenomenului de cristalizare a culturii populare engleze și a repercursiunilor răspîndirii Reformei protestante asupra procesului de alfabetizare în Germania. Extrem de interesantă ni s-a părut contribuția lui Felicity Heal din Oxford, *The Idea of Hospitality in Early Modern England*, (p. 66–93) (February). Istoria vieții de toate zilele a purtat amprenta modului de viață burghez, sobru și cumpătat, a atitudinii puritanului față de semenul său. Autoarea a prelucrat date din „manualele de bună purtare” editate de George Wheler, William Gouge, Richard Braithwait și a întrevăzut în ospitalitate o veritabilă virtute și o trăsătură a spiritului uman. Linda Coley de la Yale University discută despre evoluția cultului regalității sub domnia lui George al III-lea, singurul monarh care s-a bucurat de o popularitate deosebită după revoluțiile burgheze din 1642–1649. În *The Apotheosis of George III, Loyalty, Royalty and the British National 1760–1820* (p. 94–129) (February) Coley are prilejul de a dezvălui dimensiunile reale ale interacțiunii patriotismului și loialismului față de persoana suveranului. De fapt renașterea cultului regal s-a încadrat organic în reacția conservatoare, ce s-a conturat ca o contrapondere la revoluțiile burgheze din secolul al XVIII-lea. Societatea chineză dominată de virtuțile propovăduite de confucianism a rezervat femeii o situație aparte². El este cercetat de către Mark Elvin de la St. Antony's College din Oxford în *Female Virtue and the State in China* (p. 111–152) (August).

Problematika complexă a mișcărilor sociale transpare din articolele lui Dale Edward Williams de la Loyola University din New Orleans *Morals, Markets and the English Crowd in 1766*, (p. 56–73) (August) și respectiv A. P. Kannangara (India), *The Riots of 1915 in Sri Lanka, A Study in the Roots of Communal Violence*, (p. 130–165) (February). În primul caz se stăruie asupra tulburărilor populare din septembrie–octombrie 1766 în Anglia generate de lipsa de hrană. Ele au fost apreciate de George Rudé drept prototipul mișcărilor protestatere din secolul al XVIII-lea. În schimb în al doilea caz sînt urmărite detalii cauzele mișcărilor religioase din 1915 în Ceylon, de fapt înfruntarea între musulmani și budiști în legătură cu organizarea procesiunilor eclesiastice. Rețin atenția în anexă explicațiile cu privire la *castă* în marea insulă din sudul Indiei.

Procesul *Revoluției Industriale* și studierea structurilor economice în secolul al XVIII-lea înregistrează noi valențe în cercetarea pluridisciplinară contemporană. O privire exhaustivă asupra istoriografiei revoluției industriale în Marea Britanie oferă David Cannadine de la Christ's College în *The Present and the Past in the English Industrial Revolution 1880–1980*, (p. 131–172) (May). Cannadine arată că în orice epocă istoriografia a reflectat doar parțial componentele revoluției industriale, conjunctura politico-economică delimitind orientarea istorică. Între 1880–1920 preocupările contemporane vizînd motivația sărăciei au influențat aprecierile consecințelor dezastruoase ale industrializării. Dominanta critică față de revoluția industrială s-a impus între 1920–1950 funcție de interesul pentru fluctuațiile economice și amenințarea cu războiul. Revitalizarea economiei mondiale în anii 1950–1970 a justificat etichetarea revoluției mașiniste drept prima fază a creșterii economice. Samuel Clark de la University of Western Ontario meditează asupra revoluției industriale în Belgia. În *Nobility, Bourgeoisie and the Industrial Revolution in Belgium*, (p. 140–175) (November) autorul urmărește cu precădere consecințele sociale ale industrializării în Belgia, subliniind că deși burghezia s-a erijat în postura de factor conducător, nobilimea a decăzut foarte lent fiind favorizată în stăpînire de fonduri funciare. J. M. Neeson de la Queen's University, Ontario întocmește un studiu de istorie locală în *The Opponents of Enclosure in Eighteenth-Century Northamptonshire* (p. 114–139) (November). Cu ajutorul izvoarelor locale Neeson reflectă dîrza rezistență a micilor proprietari în fața unui fenomen ce le-a amenințat singura sursă de existență. Opoziția lor manifestă nu a fost rodul unor prejudecăți, ci produsul unor cauze profunde social-economice. Una din temele care au individualizat curentele politice în revoluția burgheză din Franța din 1789–1794 a fost problema agrară⁴. În *The „Read Scare” of the 1790's, The French Revolution and the Agrarian Law*, (p. 113–130) (May). R. B. Rose de la University of Tasmania examinează politica guvernului revoluționar față de lumea rurală. În ampla dezbatere ivită s-au implicat Jean-Paul Marat, abatele d'Olivier, Camille Desmoulins, Bertrand Barère, Maximilien Robespierre, Restif de La Bretonne, Nicolas de Bonneville ș.a. Imensul transfer de proprietate funciară realizat în anii revoluției a favorizat însă „noi îmbogății” și nu țărănimia, care a furnizat deseori importante contingente forțelor revoluționare.

Periodicul publică și unele comentarii vis-à-vis de studiile deja apărute și înserează nou-tățile editoriale de specialitate. Aleasa ținută științifică, interpretările inedite și pline de substanță,

materialul auxiliar abundant — grafice, ilustrații etc., apelul insistent la cadrul extraeuropean¹ rezervă lui „Past & Present” un loc meritoriu alături de publicații de tradiție, precum: „Economic History Review”, „Annales E.S.C.”, „History Workshop, A Journal of Socialist Historians”, „The English Historical Review”, „Comparative Studies in Society and History”.

Mihai Manea

N O T E

¹ Pentru o privire retrospectivă, Christopher Hill, R. H. Hilton, Eric J. Hobsbawm, *Origins and Early Years* în „Past & Present, A Journal of Historical Studies”, Number 100, August 1983, p. 3—14; Jacques Le Goff, *Later History* în *Ibidem*, p. 14—28.

² Jean Gimpel, *Revoluția industrială în Evul Mediu* (trad. în lb. română), Ed. Meridiane, București, 1983, p. 51—56.

³ Vezi pe larg și William Hardy McNeill, *In Pursuit of Power, Technology, Armed Forces and Society since A. D. 1000*, Basil Blackwell, 1982, Oxford, p. 24—62.

⁴ Vezi și Albert Soboul, *Problèmes paysans de la révolution 1789—1848 Etudes d'histoire révolutionnaire*, Paris, 1983.

INDEX ALFABETIC

AN XXXIX 1986

GENERALITĂȚI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

	Nr.	Pag.
* * * Unirea Principatelor — Operă a maselor populare	1	3
BADEA MARIN, Pacea și războiul în gîndirea și practica politică a clasei muncitoare a Partidului Comunist Român	11	1069
CONSTANTINIU FLORIN, Război și pace în Europa secolului al XVIII-lea; o tipologie posibilă	11	1109
HUREZEANU DAMIAN, Fundamentul teoretic al făuririi Partidului Comunist Român	5	440

ISTORIA ROMÂNIEI

Istorie contemporană

BITOLEANU ION, Actul ratificării tratatelor de pace în corpurile legiuitoare ale României — 1920	1	44
BUDRIGĂ VASILE, Evoluția legislației electorale din România. 1946—1985 . .	4	368
IACOȘ ION, Ideea de unitate muncitorească în activitatea organizațiilor funcționarilor publici (1935—1937)	5	454
IONIȚĂ ELISABETA, Cercul femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare	3	226
IONIȚĂ GHEORGHE I., Partidul Comunist Român în fruntea luptei pentru eliberare socială și națională, pentru construirea socialismului în țara noastră	4	313
LACHE ȘTEFAN, Procesul de la Brașov din 1936 — manifestare antifascistă a poporului român	5	421
PETREANU ELISABETA, Aspecte noi ale politicii României privind dezvoltarea relațiilor de pace, prietenie și colaborare cu toate statele din sud-estul european (1965—1985)	11	1051
PETREANU ELISABETA, Cîteva considerații pe marginea propunerii românești din 1957 privind îmbunătățirea climatului politic din sud-estul european după al doilea război mondial	5	485
PETREANU NICOLAE, Partidul Comunist Român — centru vital al națiunii noastre socialiste. Premise istorice	4	330
SURPAT GHEORGHE, Transformările în structura populației, socială și de clasă în procesul construirii socialismului în România (I)	3	211
SURPAT GHEORGHE, Transformările în structura populației, socială și de clasă în procesul construirii socialismului în România (II)	4	388
UDREA TRAIAN, Modificări în structura agriculturii și în relațiile agrare din România în anii 1939—1944	3	276
UDREA TRAIAN, Partidul Comunist Român — principal partid de guvernămînt după 6 martie 1945	5	469
UDREA TRAIAN, Victoria forțelor revoluționar-democratice în alegerile din noiembrie 1946 — moment decisiv în lupta pentru cucerirea deplină a puterii	10	933

Istorie modernă

CĂNCEA PARASCHIVA, Situația moșierimii din secolul al XIX-lea reflectată în literatura epocii	6	542
---	---	-----

HUREZEANU DAMIAN, Participarea țărânimii la războaiele cu caracter național ale României în epoca modernă (1877—1878; 1916—1918) (I)	2	147
HUREZEANU DAMIAN, Participarea țărânimii la războaiele cu caracter național ale României în epoca modernă (1877—1878; 1916—1918) (II)	3	258
IOSA MIRCEA, Aspecte ale politicii economice liberale după cucerirea independenței	1	31
PARASCHIV CONSTANTIN, Incidentul de la Ianina (1905) — un episod al relațiilor româno-turce	10	947
PORTEANU ALEXANDRU, Partidul politic al clasei muncitoare în istoria instituțională a României moderne	4	341
STAN APOSTOL, Trăsături ale revoluției române de la 1848	2	137
TAMPA NATALIA, Preocupări programatice ale mișcării socialiste din România. 100 de ani de la publicarea primului program marxist din țara noastră „Ce vor socialiștii români”	5	430
TUDORAN GEORGETA, Din lupta socialistă pentru afirmarea politică a femeii la începutul secolului al XX-lea	2	162
TUDORAN GEORGETA, Idealurile sociale și naționale ale poporului român, la temelgia făuririi P.C.R.	4	355
TUDORAN GEORGETA, Pacea și colaborarea internațională — ideal al socialiștilor români	11	1095

Istorie medie

ANDREESCU ȘTEFAN, Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești (I)	1	12
ANDREESCU ȘTEFAN, Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești (II)	2	119
BĂLAN CONSTANTIN, Structuri în regimul proprietății obștilor sătești din Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul veacului următor	10	962
BOGDAN DAMIAN P., Cancelaria lui Mircea cel Mare (I)	7	659
BOGDAN DAMIAN P., Cancelaria lui Mircea cel Mare (II)	8	729
CERNOVODEANU PAUL, Din nou despre pretendentul Neagu „Vodă” fiul lui „Basarab voievod”	6	535
CHIPER MARIETA, Mit sau adevăr? Pe marginea unor însemnări din secolul al XVIII-lea referitoare la titlul lui Mircea cel Mare	7	699
CIOBANU RADU-ȘTEFAN, A fost pierdută Dobrogea de Mircea cel Bătrîn?	8	764
CONSTANTINIU FLORIN, „Reacția” țărânimii față de legătura lui Mihai Viteazul: o ipoteză	3	249
DENIZE EUGEN, Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania	6	557
MAXIM MIHAI, Cu privire la statutul de <i>Ahd</i> al țărilor române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane	6	523
MIHAIL ZAMFIRA, Civilizația materială rurală românească în secolele XIV—XV pe baza cercetărilor etnolingvistice	9	870
OLTEANU ȘTEFAN, Cu privire la începuturile evului mediu în istoria României (I). Istoriografie	9	855
OLTEANU ȘTEFAN, Cu privire la începuturile evului mediu în istoria României (II). Premisele procesului de apariție a relațiilor feudale (secolele IV—VII)	10	982
OLTEANU ȘTEFAN, Cu privire la începuturile evului mediu în istoria României (III). Cristalizarea relațiilor feudale (secolele VIII—XI)	12	1183
PAPACOSTEA ȘERBAN, Mircea la Nicopol (1396): o mărturie ignorată	7	696
PASCU ȘTEFAN, Structura social-juridică a țărânimii din Transilvania medievală PIENARU NAGY, Relațiile lui Mircea cel Mare (1386—1418) cu Mehmed I Çelebi (1413—1421)	3	237
POP IOAN AUREL, Stăpînirile lui Mircea în Transilvania	8	774
REZACHEVICI CONSTANTIN, Mircea cel Bătrîn și Moldova	7	685
ROMAN LOUIS, Populația Țării Românești în secolele XIV—XV	8	746
STOICESCU NICOLAE, Organizarea statală în vremea domniei lui Mircea cel Mare	7	669
ȘTEFĂNESCU ȘTEFAN, Mircea cel Mare — personalitate de seamă a istoriei poporului român	7	625
ȚIGHILIU IOLANDA, Situația internă a Țării Românești în perioada 1386—1418	7	619
	7	642

BICHIR GHEORGHE, Continuitatea dacilor la granița de sud-est a Daciei romane	9	835
BERCIU DUMITRU, 2500 de ani de la lupta geților pentru apărarea libertății și independenței	12	1165
MADGEARU ALEXANDRU, Elemente de istoricitate în memoria populară. Amintirea dacilor și a romanilor	9	843
PREDĂ CONSTANTIN, Geto-dacii, istorie și civilizație	12	1172
ȘTEFĂNESCU-DRĂGĂNEȘTI VIRGILIU, Implicații de ordin istoric ale unor schimburi lingvistice între proto-români și unele populații străine cu care primii au venit în contact în fosta Dacie în primul mileniu al erei noastre	10	996
VULPE ALEXANDRU, Primele mențiuni antice despre geto-daci în lumina unei analize istorico-arheologice	9	825

ISTORIA UNIVERSALĂ

DASCĂLU NICOLAE, Situația internă din Germania în vara anului 1934 în viziunea diplomației românești și a S.U.A.	10	1008
MADGEARU ALEXANDRU, Specific provincial și ideologie imperială la împărații romani de origine traco-dacă (sec. III e.n.)	2	180
MANEA MIHAI, Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815)	1	63
OPREA ION M., Concepția României și Cehoslovaciei asupra securității colective europene și colaborarea lor împotriva fascismului (1930—1939) (I)	11	1082
OPREA ION M., Concepția României și Cehoslovaciei asupra securității colective europene și colaborarea lor împotriva fascismului (1930—1939) (II)	12	1200

DOCUMENTAR

BINDER PAUL, Aurul românesc în secolul al XVI-lea. Lista lui Ioan Czemences din Cluj despre minele și spălătoriile de aur (1560)	1	79
IONESCU DUMITRU P., Construirea căii ferate Ploiești-Predeal	1	86
JOIȚA VIRGIL, Tudor Vladimirescu și Revoluția din 1821 în conștiința românilor din Banat și Transilvania	8	795
PETOLESCU CONSTANTIN, Administrația Daciei române	9	880
POPESCU DAN, Frământări și mișcări țărănești în Banat în primele decenii ale secolului al XIX-lea	6	571
RUS TRAIAN, Aspecte privind situația economico-socială a Țării Moților (1918—1940)	6	581
VLAD RADU-DAN, P. S. Aurelian—ctitor al învățămîntului agronomic românesc	8	802

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

PAVELESCU ION, ADRIAN PANDEA, EFTIMIE ARDELEANU, Prezan memorialistul (I)	10	1023
PAVELESCU ION, ADRIAN PANDEA, EFTIMIE ARDELEANU, Prezan memorialistul (II)	11	1119
PAVELESCU ION, ADRIAN PANDEA, EFTIMIE ARDELEANU, Prezan memorialistul (III)	12	1215

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

DELUREANU ȘTEFAN, Bibliografie selectivă Garibaldi din anii 1982—1985	12	1227
H "REZEANU" DAMIAN, O abordare sociologică a problemelor civilizației moderne românești	11	1131

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

AIFTINCĂ MARIN, Ședință publică de comunicări la Academia R.S.R.	6	592
AIFTINCĂ MARIN, „Zilele academice istorice” consacrate împlinirii a 150 de ani de la inaugurarea Academiei Mihăilene	2	190

APOSTOL ION, Simpozionul științific al cadrelor didactice, cercetătorilor și studenților dedicat celei de a 65-a aniversări a făuririi Partidului Comunist Roman	8	808
BERINDEI DAN, Colocviul „Societății de Istorie a revoluției din 1848” (Paris — martie 1986)	6	593
BUSUIOCNEANU ANDREI, Călătorie de studii în S.U.A.	2	193
CHIPER MARIETA, Călătorie de studii în U.R.S.S.	10	1035
DASCĂLU NICOLAE, Călătorie de documentare în R. P. Polonă	4	408
DUȚU AI EXANDRU, O precizare	3	294
GAVRILĂ IRINA, Călătorie de studii în U.R.S.S.	12	1237
IORDACHE ANASTASIE, Călătorie de documentare în R. P. Ungară	3	295
MANOI ESCU RADU, Activitatea științifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie și filozofie (secția istorie-filozofie) în anul 1985	5	501
MATEI DORIN, Activitatea Laboratorului de Studii Otomane în anul 1985	7	705
MEHMET MUSTAFA ALI, Turcologia și cel de al V-lea Congres Internațional de Turcologie	8	811
MIHĂILESCU MARIANA, Al III-lea simpozion „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare”	9	912
MOCANU CONSTANTIN, Dezbaterile științifice „Regimul politic din România în perioada 1918—1944”	4	407
MOCANU CONSTANTIN, Sesiunea anuală de comunicări științifice a Centrului de cercetări pentru problemele tineretului	6	591
MOCANU CONSTANTIN, Sesiune de comunicări dedicată împlinirii a 600 de ani de la începutul domniei lui Mircea cel Mare	7	705
MOCANU CONSTANTIN, Sesiunea științifică a Academiei „Ștefan Gheorghiu”: Contribuții privind istoria României și universale	10	1033
MOCANU CONSTANTIN, Simpozionul organizat la Rădăuți în cinstea celei de a 65-a aniversări a Partidului Comunist Român	8	809
OPRIȚESCU MIHAI, Sesiunea științifică anuală a Institutului de istorie „N. Iorga”	10	1031
OLTEANU ȘTEFAN, Al V-lea Congres internațional de arheologie slavă de la Kiev	3	294
PIENARU NAGY, Sesiunea științifică „Mircea cel Mare și epoca sa”	9	909
POPESCU DAN, Sesiune de comunicări științifice la Lugoj dedicată aniversării a 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român	8	810
PREDĂ CONSTANTIN, CORNELIA STOICA, A XX-a sesiune anuală de rapoarte arheologice — campania 1985	9	906
ROMAN LOUIS, Laboratorul de demografie istorică în anul universitar 1985—1986	11	1141
STANCIU ION, Călătorie de studii în S.U.A.	5	505
ȘERBAN CONSTANTIN, Sesiuni științifice muzeale	5	503
ȘERBAN CONSTANTIN, ION ȘENDRULESCU, Al XIX-lea lectorat de vară al Societății de științe istorice din România	12	1235
ȘERBAN CONSTANTIN, TRAIAN UDREA, Al IX-lea simpozion „Mehedinți — Cultură și Civilizație”	9	910
ȘERBAN CONSTANTIN, Al IX-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României	11	1149
TROHANI GEORGE, Simpozionul „Terra Antiqua Balcanica”	2	192
* * * Activitatea științifică a Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1985	4	402
* * * Al XVI-lea Congres internațional de științe istorice de la Stuttgart. Contribuția istoricilor români	1	96
* * * Sedințe de comunicații la Institutul de istorie „N. Iorga”	3	292
* * * Sesiunea științifică cu tema: „Marele Mircea Voievod personalitate proeminentă a istoriei naționale”	12	1234
* * * Simpozionul „600 de ani de la urcarea pe tron a Marelui Mircea Voievod”	12	1234
* * * Cronică	2	194
* * * Cronică	6	594
* * * Cronică	9	913
* * * Cronică	12	1239

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

ADĂNILOAIIE N., <i>Independența națională a României</i> , Edit. Academiei R.S.R., București, 1986, 395 p. (<i>Mircea Iorga</i>)	9	915
--	---	-----

BERNARD HENRI, ROGER GIEYSENS, <i>La bataille d'Ardenne. L'ultime Blitzkrieg de Hitler</i> , Edition Duculot, Paris-Gembloux, 1984, 189 p. (<i>Florin Constantiniu</i>)	8	818
BORDA VALENTIN, <i>Călători și exploratori români</i> , Edit. Sport-Turism, București, 1985, 501 p. (<i>Paul Cernovodan</i>)	10	1038
BOTEZ C., I. SAIZU, <i>Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România (1882 și 1884)</i> , Edit. Litera, București, 1982, 223 p. (<i>Gh. Buzatu</i>)	2	200
BREMOND CLAUDE, JACQUES LE GOFF, JEAN CLAUDE SCHMITT, <i>L'Exemplum</i> (fasc. 40 din „Typologie des sources du Moyen Âge Occidental”), Louvain, 1982, 164 p. (<i>Ileana Căzan-Neagu</i>)	9	926
BRODERICUS STEPHANUS, <i>De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum Imperatore ad Mohach historia verissima</i> , edidit Petrus Kulcsar, <i>Oratio ad Adrianum VI Pontificem maximum</i> , edidit Csaba Csapodi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, 92 p. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, condita a Ladislao Juhász, series nova, tomus VI) (<i>Șerban Papacostea</i>)	7	718
BL SU IOCEANU ALEXANDRU, <i>Zamolxis sau mitul dacic în istoria și în legende spaniole</i> , ediție îngrijită de Dan Slușanschi, Edit. Meridiane, București, 1985, 215 p. (<i>Eugen Denize</i>)	9	920
CARDINI FRANCO, <i>Il Barbarossa. Vita triomfi e illusioni di Federico I Imperatore</i> , Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 1985, 396 p. (<i>Eugen Denize</i>)	7	719
CĂZĂNIȘTEANU CONSTANTIN, MIHAIL E. IONESCU, <i>Sub semnul victoriei</i> , Edit. Albatros, București, 1985, 303 p. (<i>Ilie Ionescu</i>)	4	414
CEAUȘESCU, General-locotenent dr. ILIE, colonel dr. FLORIAN TUCĂ, maior dr. MIHAIL E. IONESCU, căpitan ALEXANDRU DUȚU, <i>România și marea victorie</i> , 23 August 1944—12 mai 1945, Edit. militară, București, 1985, 312 p. (<i>Ion Apostol</i>)	4	412
CEALĂȘESCU ILIE, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, <i>A Turning Point in World War II. 23 August in Romania</i> (Un punct de cotitură în al doilea război mondial. 23 August 1944 în România), East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, New York, 1985, 235 p. (<i>Nicolae Dascălu</i>)	2	195
CIACHIR NICOLAE, GHEORGHE BERCAN, <i>Diplomația europeană în epoca modernă</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, 520 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>)	6	603
CIHODARU C., <i>Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 — 1 ianuarie 1432)</i> , Edit. Junimea, Iași, 1984, 335 p. + 15 pl. (<i>Aurelia Mihaela Coldea</i>)	1	108
CONSTANTINESCU IOANA, <i>Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei până la Regulamentul organic</i> , Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, 204 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	3	300
CONSTANTINESCU RADU, <i>Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor 1340—1610</i> , Direcția Generală a Arhivelor Statului din R. S. România, București, 1984, 311 p. (<i>Olimpia Gușu</i>)	8	814
DËRMAKU ISMET, <i>Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe kolonite shqiptare të mërgimit në Rumani dhe në Bullgari</i> (Renașterea națională albaneză în coloniile albanezilor emigrați în România și Bulgaria), Prishtinë, 1983, 458 p. (<i>Gelcu Maksutovici</i>)	10	1042
DOROVSKY IVAN, <i>Konstantin Jireček. Život a dílo</i> (Konst. Jireček. Viața și opera) Brno, 1985; Publicație editată de Universitatea J. E. Purkyně din Brno, 230 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	6	607
DIMA ROMUS, <i>Organizarea politică a fărâșimii (sfârșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea)</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1985, 406 p. (<i>Stelian Neagoe</i>)	5	509
FÖRSTER STIG, <i>Der doppelte Militarismus. Die deutsche Heeresrüstungspolitik zwischen status quo-Sicherung und Aggression 1890—1913</i> , Stuttgart, 1985, XII—322 p. (<i>Dan Berindei</i>)	8	817
GARLAN YVON, <i>Les esclaves en Grèce ancienne</i> , Librairie François Maspero, Paris, 1982, 226 p. (<i>Ramiro Donciu</i>)	1	113
GHEORGHIU TEODOR OCTAVIAN, <i>Arhitectura medievală de apărare din România</i> , Edit. Tehnică, București, 1985, 349 p. (<i>Nicolae Stoicescu și Iolanda Țighilui</i>)	6	597
GHEȚIE ION, ALEXANDRU MAREȘ, <i>Originile scrisului în limba română</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1985, 464 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	7	710

GHIBU ONISIFOR, <i>Nu din partea aceea</i> , Edit. Eminescu, București, 1985, 423 p. (Ion Bălgrădean)	12	1241
GIUSSI OLIVER, <i>La vie quotidienne des joueurs sous L'Ancien Régime à Paris et à la Cour</i> , Hachette, Paris, 1985, 257 p. (Mihai Manea)	10	1045
GÖLLNER CAROL, PAUL ABRUDAN, <i>Francisc Rákóczi al II-lea (1704—1711)</i> , Edit. militară, București 1983, 216 p. (Eugen Denize)	8	814
HORNE ALISTAIR, <i>The French Army and Politics, 1870—1970</i> , Macmillan Press Ltd., London, 1984, 109 p. (Ovidiu Bozgan)	2	201
IORGA N., <i>Correspondență</i> , vol. I, Ediție, note și indici de Ecaterina Vaum, Edit. Minerva, București, 1984, 478 p. (Petre Țurlea)	1	102
KADDACHE MAHFOUD, <i>L'Algérie médiévale</i> , Société Nationale d'Édition et Diffusion, Alger, 1982, 194 p. (Eugen Denize)	2	203
LIPATTI VALENTIN, <i>Conferința pentru securitate și cooperare în Europa</i> , Edit. politică, București, 1985, 310 p. (Mihai Opreșescu)	11	1152
LÖRINCZ LÁSZLO, <i>Histoire de la Mongolie des origines à nos jours</i> , Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 292 p. (Eugen Denize)	3	307
MALINSCHI Acad. V., <i>Economia, dreptul, diplomația în viziunea lui N. Titulescu. Studiu sociologic</i> , Edit. Academiei, București, 1985, 202 p. (Eliza Campus)	11	1153
MATEI HORIA C., <i>O istorie a lumii antice</i> , Edit. Albatros, București, 1984, 447 p. (Alexandru Madgearu)	9	922
MIHALCU MIHAI, <i>Valori medievale românești</i> , Edit. Sport-Turism, București, 1984, 167 p. (Ștefan Olteanu)	7	709
MONAH DAN, ȘTEFAN CUCOS, <i>Așezările Cucuteni din România</i> , Edit. Junimea, Iași, 1985, 198 p. + 20 fig. (George Trohani)	9	918
NEGRUȚI ECATERINA, <i>Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice</i> , Iași, 1984 (Universitatea „Al. I. Cuza”), 148 p. (Louis Roman)	3	297
PAPACOSTEA DANIELOPOLU, CORNELIA și LIDIA DEMÉNY, <i>Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)</i> , Edit. Eminescu, București, 1985, 264 p. + il. (Paul Cernovodanu)	12	1243
PĂLTÂNCA PAUL, <i>Viața lui Costache Negri</i> , Edit. Junimea, 1985, 279 p. (Dan Berindei)	10	1037
PASCU ADRIAN T., <i>Ioan Azenle Sever (1821—1906). Viața și activitatea militantă</i> . Cuvint înainte de acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 263 p. + indice + facsimile și fotografii (V. Curticăpeanu)	2	198
PLOEȘTEANU, DR. GRIGORE, VASILE Z. SUCIU, LAZĂR CADARIU, <i>Epopoea de pe Mureș</i> , Tirgu-Mureș, 1985, 328 p. (Paul Opreșcu)	5	516
RIDLEY JASPER, <i>The History of England</i> , Macdonald and Co. Ltd., Sidney, London, 1983, 331 p. (Ovidiu Bozgan)	8	819
ROMEN PALAZUELOS ENRIQUE, LEOPOLDO DE LA ROSA OLIVERA, ANTONIO MIGUEL BERNAL RODRIGUEZ, <i>Las islas Canarias</i> , Espasa-Caple S.A., Madrid, 1981, 259 p. (Ovidiu Bozgan)	1	1111
ROWLEY TREVOR, <i>The Norman Heritage 1066—1200</i> , Routledge and Kegan Paul, London, Boston, Melbourne and Henley, 1983, 210 p. (Ovidiu Bozgan)	3	304
SALVIOLI GIUSEPPE, <i>Il capitalismo antico</i> , Editori Laterza, Roma, 1985, 212 + LX p. (Ramiro Donciu)	2	205
SPINEI VICTOR, <i>Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români și turanici</i> , Edit. Junimea, Iași, 1985, 238 p. (Ioan Aurel Pop)	7	708
TERING ARVO, <i>Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632—1710</i> , Tallin, „Vagus”, 1984, 526 p. (Iacob Mârza)	10	1044
TOTU MARIA, IOAN SCURTU, DOINA SMIRCEA, <i>Din istoria mișcării democratice a studenților din România</i> , București, 1985, 204 p. (Gh. I. Ioniță)	11	1158
VOVELLE MICHEL, <i>Idéologies et Mentalités</i> , colecția „Fondations”, François Maspero, Paris, 1983, 329 p. (Mihai Manea)	9	923
ZAHARIA GHEORGHE, ION CUPȘA, <i>Participarea României la înfringerea Germaniei naziste</i> , Edit. politică, București, 1985, 362 p. (Gelcu Maksutovici)	12	1244
ZERBIPIERO, <i>Mentalità, ideali e miti del Medioevo</i> , Col. „Vita e Pensiero”, Milano, 1985, 355 p. (Alexandru Madgearu)	6	606
* * * <i>Apărarea independenței patriei obiectiv principal al mișcării antifasciste din România 1933—1939</i> , Edit. politică, București, 1985, 247 p. (Mihai Opreșescu)	4	416

* *	<i>Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași 1600—1859—1918, Coordonatori: dr. Gh. Buzatu, A. Karefchi și dr. D. Vitcu, Edit. Junimea, Iași, 1983, IV + 409 p. (Emeric Mihály)</i>	6	595
* *	<i>Aspect des rapports entre la France et la Suisse de 1843 à 1939, Actes au colloque de Neuchâtel. Sous la direction de Raymond Poidevin et Louis-Edouard Roulet, Ed. de la Baconnière, Neuchâtel, 1982, 215 p. (Mihai Manea)</i>	3	305
* *	<i>Călători străini despre Țările Române, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 691 p. (Paul Binaer)</i>	7	715
* *	<i>Comitetul Național Antifascist Român, Edit. politică, București, 1985, 364 p. (Mihai Oprișescu)</i>	5	507
* *	<i>Documente privind Unirea Principatelor. Corespondență diplomatică engleză (1856—1859), vol. VII, București, 1984, 1055 p. (Apostol Stan)</i>	2	196
* *	<i>Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. VI (1566—1570), volum îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, XXVIII + 369 p. (Mircea Suciu)</i>	3	302
* *	<i>Istoria militară a poporului român, Edit. militară, București, 1986, XVI — 638 p. (Andrei Busuioceanu)</i>	12	1240
* *	<i>Indrumător în Arhivele Statului. Județul Mureș, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1984, 391 p. (Nicolae Szabó)</i>	8	816
* *	<i>Momente din trecutul medicinei, studii, note și documente, sub redacția dr. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1983, 988 p.; Apărarea sănătății ieri și azi, studii, note și documente, sub redacția dr. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1984, 586 p. (Andrei Pippiai)</i>	6	601
* *	<i>Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, 688 p. (Gh. I. Ioniță)</i>	1	101
* *	<i>Slovenska akademija vieda (Academia slovacă de științe), (1953—1983). Veda, nákladatelstvo slovenskej akademie vied, Bratislava, 1983, 124 p. + 128 reproduceri (Tr. Ionescu-Nișcov)</i>	1	110
* *	<i>Szekely Oklevéltár (Diplomatiul secuiesc), serie nouă, vol. II, Editat de Demény Lajos și Pataki József, Edit. Kriterion, București, 1985, 440 p. (Șarolla Solcan)</i>	10	1041
* *	<i>Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României. Septembrie 1940 — octombrie 1944, Edit. politică, București, 1985, 336 p. (Ion Bălgrădean)</i>	5	512
* *	<i>Transilvania în istoria și conștiința românilor, Institutul de medicină și farmacie Iași, 1985, 309 p. (Gheorghe Tănăsă)</i>	11	1156
* *	<i>Unitatea națională a românilor în epoca modernă, 1821—1918, Edit. Academiei, București, 1985, 278 p. (Mircea Iosa)</i>	4	410

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

CAMPUS ELIZA, „Relations Internationales”, nr. 39, automne. 1984, nr. 40, hiver 1984	6	610
MANEA MIHAI, „Lupta întregului popor. Revista română de istorie militară”, nr. 1 2/1984; 3—5 1985, 384 p.	7	722
MANEA MIHAI, „Past & Present, A Journal of Historical Studies”, nr. 102—105, February—November 1986, 708 p.	12	1246

Index alfabetic (Mihai Oprișescu)	12	1248
-----------------------------------	----	------

Mihai Oprișescu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infracupinate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- **REVISTA DE ISTORIE**
- **REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE**
- **STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE**
- **DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE**
- **REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES**
- **STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI**
  - **SERIA ARTĂ PLASTICĂ**
  - **SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE**
- **REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART**
  - **SÉRIE BEAUX-ARTS**
  - **SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA**

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Românii în cronică notarială anonimă al regelui Bela.

Orașele în Europa apuseană în Evul Mediu timpuriu.

Un cod agrar românesc din secolul al XV-lea.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Țările române la începutul secolului al XVII-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Conflictul pentru succesiunea la tronul Austriei 1741—1748. Implicații diplomatice și militare.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Călători români în S.U.A. în secolul al XIX-lea.

Calculatorul electronic și informații numerice. Despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918).

Un proiect englez de organizare a Principatelor din timpul Conferinței de la Paris (1858).

Armata și societatea românească 1859—1877.

Viața socială a Spaniei în presa românească până la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISSO 567—630

